

STAVKIRKENS OPPRINNELSE I FØRKRISTEN BYGNINGSTRADISJON

EN FORSKNINGSOVERSIKT

LISBETH HAG

KUN 305 MASTER I KUNSTHISTORIE

Institutt for lingvistisk, litterære og estetiske fag

Universitetet i Bergen

Våren 2020

FORORD

Masteroppgaven markerer en avslutning på spennende og lærerike år ved Universitet i Bergen. For at jeg har klart å komme i mål med oppgaven er det flere som fortjener en takk. Jeg vil først takke min nærmeste familie og gode venner som har lest oppgaven, gitt tilbakemelding og støttet meg gjennom arbeidet. Videre vil jeg rette en stor takk til veileder i første semester, førsteamanuensis Per Olav Folgerø for konstruktiv tilbakemelding i oppstarten av oppgaven og hjelp til faglitteratur.

En stor takk til veileder professor Bente Knold Kiilerich i andre semester for konstruktiv og tålmodig veiledning, samt anbefaling av litteratur. En stor takk rettes også til ansatte ved Haltdalen stavkirke, Lom og Ringebu stavkirke og Hans-Emil Lidén for velvillig hjelp til mine spørsmål.

Lisbeth Hag

Bergen 2020

INNHALDSFORTEGNELSE

Kapitel 1. Innledning

1.1. Presentasjon av tema	side 6
1.2. Problemstilling og oppbygging	side 8
1.3. Avgrensning	side 9
1.4. Begrepsavklaring	side 10
1.5. Kilder	side 11
1.6. Kildekritikk	side 11
1.7. Metoder som brukes i stavkirkeforskning	side 12
1.7.1. Typologi	side 12
1.7.2. Stilhistorie	side 13

Kapitel 2. Stavkirkens teoretiske opphav

2.1. Hov teorien.	side 14
2.2. Basilikateorien	side 17

Kapitel 3. Stavkirken

3.1. Hva er en stavkirke	side 19
3.2. Konstruktive kjennetegn	side 19
3.3. Stavveggenes utvikling	side 21
3.4. Formålet med stavkirken	side 23

Kapitel 4. Den tidligste forskningen

4.1. Det startet med kunstneren	side 24
4.2. Lorentz Dietrichson	side 25
4.3. Nicolay Nicolaysen	side 28

Kapitel 5. Kultiske aspekter

5.1. Kristningsprosessen og de første kirker	side 31
5.2. Den førkristne kultplass	side 32
5.3. Hva er kultkontinuitet	side 32
5.4. Kultbygningen på Mære	side 33
5.5. Tolkningen av Mærefunnet	side 36
5.6. Olaf Olsen, Hørg, hov og kirke	side 37

Kapitel 6. Kirkearkeologien

6.1. Håkon Christie og Kristian Bjerkens	side 41
6.2. Urnes stavkirke	side 42
6.3. Den tidligste forskningen på Urnes stavkirke	side 43
6.4. Roar Hauglid. Revitalisering av basilikateorien og dateringsdebatten	side 46
6.5. Nyere forskning på Urnes stavkirke	side 48
6.5.1. Håkon Christie	side 48.
6.5.2. Knud Krogh	side 49

Kapitel 7. Nye synspunkter og perspektiver på bygningskonstruksjon

7.1. Dendrokronologien	side 51
7.2. Jørgen Jensenius	side 53
7.3. Ola Storsletten og stavtaket	side 54
7.4. Stavkirkeprogrammet	side 55
7.5. Samfunn og økonomi	side 56

Kapitel 8 Stavkirkens portalutsmykking

8.1.Forskning på portalornamentikk	side 57
8.2.Portaler som er bevart	side 58
8.3.Portaltyper og grupper av portaler	side 58
8.4. Urnesstilens og andre portaler i stiltyen	side 59
8.5. De romanske portalene	side 61
8.6. Innflytelsen fra Trondheim og Vågågruppen	side 61
8.7. Urnes og Trondheim	side 62
8.8. Sogn-Valdresgruppen	side 63
8.9. Den lombardisk innflytelse	side 64
8.10. Bildeportaler	side 65
8.11. Vangeportalens opphav	side 66
8.12. Sogn- Valdres portalene bakgrunn	side 66
8.13. Portalskulpturen innhold og symbolikk	side 67
8.14. Avsluttende kommentar	side 70

Kapitel 9. Oppsummering

Appendiks	side 73
Tabell	side 74
Illustrasjon	side 75
Litteraturliste	side 97
Internettkilder	side 103
Summary	side 104

KAPITEL 1. INNLEDNING.

1.1. Presentasjon av tema.

I Norge er det en bygningstype som har blitt stående som et symbol på middelalderen, stavkirken. De fleste stavkirker ble bygd i perioden 1150-1350. Opprinnelig har vi hatt 1200 stavkirker. Enkelte forskere som Håkon Christie mener at tallet er enda større. Omkring 1650 var antall stavkirker redusert til 270 og i 1850 var det ca 60 stavkirker igjen. Med ny kirkelov i 1851 som krevde at minst 3/10 av menigheten skulle sitte forsvant ytterligere stavkirker. På samme tid våknet interessen for å bevare de gjenstående kirker. De siste stavkirker ble revet i 1880-årene. I dag er det bare 28 stavkirker igjen, ingen nord for Trondheim er bevart. (Storsletten, 1993, s. 24.) (Fig.1.)

Våre stavkirker har stått i flere hundre år og er de tidligste kirker som er bevart her i landet. Stavkirker har en karakterisk byggemåte med staver som de bærende elementer og er en av de mest komplekse byggkonstruksjoner vi kjenner. Kirkens byggemåte sammen med stavkirkeportalen og skurden gjør at stavkirker i dag er helt særegne i Europas bygningsarv fra middelalderen.

Hvorfor stavkirker har fått sitt karakteristiske utseende og hvorfor det er denne bygningstypen som har dominert i Norden over flere hundre år er et tema som har vært diskutert innen forskningen siden 1800-tallet. I debatten om stavkirkers opprinnelse er det to teorier som har stått helt sentralt, hov-teorien og basilika-teorien. Noen enighet er man fremdeles ikke kommet frem til, men uansett hvilken teori man setter sin lit til kan vi anta at lokal byggeskikk har spilt inn. Årsaken til at det har vært så vanskelig å avgjøre om stavkirker har sin antatte opprinnelse enten i et førkristen bygg eller i den romanske basilika kirken skyldes nok flere faktorer. En grunn kan være at det er så få stavkirker som er bevart, 28 stykker, som alle er mer eller mindre blitt endret i ettertid. En annen grunn kan være at det har vært overgangsformer som ikke er bevart og at antatt tapte stavkirker kunne ha gitt et bidrag til å avklare noe av spørsmålene rundt stavkirkers opprinnelse og utvikling.

Selv om det fremdeles er spørsmål om hvordan stavkirker har utvikling seg har denne kirketyper fått en betydning utenfor landegrensene. Så langt tilbake som til 1892 ble stavkirker plassert i en større kontekst av Lorentz Dietrichson. I hans bok «De norske

stavkirker» sammenlignes stavkirker med ulike europeiske trekirker og han konkluderer med at konstruksjonen etter all sannsynlighet kan spores til de britiske øyer.

I Norge avdekket Håkon Christie og Kristian Bjerkens spor etter kirker med jordgravde stolper under Urnes stavkirke i 1956. Etter den tid er det avdekket spor etter en rekke stolpekirker fra tiden etter år 1000. Spor etter stolpekirker har felles trekk med spor etter trekirker i land som Storbritannia og Tyskland.

Forskningen frem til 1945 var dominert av spørsmålet om det har vært en kontinuitet fra et antatt hov til kirke. Kontinuitet er knyttet til bygg og sted. Men det er også kultstedskontinuitet når vi skal søke svar for å forstå religionsskiftet.

Etter 1945 kom det et paradigmeskifte innen forskningen. Forskningen på stavkirker utviklet seg først til to hovedspor. Det ene sporet er skurden og portaler det andre sporet er bygningskonstruksjon og utviklingen av arkitekturen. Skillet er ikke absolutt, men har i årene etter 1945 fått forskjellige metoder. Med utviklingen innen arkitekturen har det også kommet det tredje spor, kirkearkeologien, som kom for fullt etter 1945.

I sin avhandling, «hørg, hov og kirke» presenterte den danske arkeologen Olaf Olsen en teori som i ettertid har fått stor betydning. Mens forskningshistorien frem til 1966 arbeidet med hov som hoved utgangspunkt mot en tilnærming til kultstedskontinuitet hevder Olsen at det førkristne kultbygg ikke var et eget bygg. Ikke før Olsen var ferdig med sin avhandling startet utgravningen på Mære. Mæreutgravningen ble satt direkte om mot Olsen sin avhandling. Hans- Emil Lidén gjorde en rekke funn under Mære kirke som indikerte at det har stått et hedensk kultbygg på samme plass som dagens kirke ble bygd.

Diskusjonen om datering av stavkirker ble tatt opp av Roar Hauglid i hans 2 binds verk om «Norske stavkirker». Det at han førte stavkirker lengre frem i tid medførte en skepsis og kritikk innen forskningsmiljøet. En av kritikerne var Peter Anker som kommenterte sitt syn i Historisk tidsskrift i 1977. Utover 1980 tallet begynte stavkirkeforskningen å spesialisere seg.

Den første som grupperte stavkirkeportaler etter motiv og stiltrekk var Dietrichson. Han viste også hvor nær beslektet de var med samtidig europeisk kirkekunst i Europa. Det er først med Martin Blindheim og Håkon Christie at vi får en klar erkjennelse av at både stavkirker og portaler sannsynligvis springer ut fra et profesjonelt håndverkermiljø. Blindheim satt for første gang portalskurden inn i en internasjonal sammenheng. Dette

arbeidet ble videreført av Erla Hohler som katalogiserte det tilgjengelige materialet og drøftet det.

I dag har stavkirker verneverdi og er et kulturminne. Derfor blir de ofte oppfattet som museumskirker. Men over halvparten av de stående kirker har fremdeles en funksjon som kirke. Dessuten blir de blant annet brukt som forskningskirke. For å kunne ta vare på stavkirker og overlevere de til senere generasjoner må kirkebygget være i best mulig stand. Kirkebygget utsettes for naturlig nedbryting av vær og vind. Men stavkirkekonstruksjon er også sårbar overfor de klimatiske påkjenninger vi står ovenfor i dag.

Mens det tidligere ble utført arkeologiske undersøkelser i forbindelse med reparasjoner dokumenterer man i dag beskrivelser av bygninger som konstruksjoner og materialer. Etter mange år med mangel på vedlikehold, som igjen førte til at mange stavkirker var i dårlig forfatning utarbeidet Riksantikvaren i 2001 et bevaringsprogram for stavkirkebygget der målet var å sette kirker i stand slik at de kan bevares for ettertid.

1.2.Problemstilling og oppbygging.

Følgende problemstillinger vil være sentrale i oppgaven.

- Hva forteller forskningslitteraturen om stavkirkens mulige opphav i det hedenske hov.
- Har det vært en kontinuerlig utvikling fra et antatt førkristen kultbygg til kirke.
- Hva er det viktigste bidraget til stavkirkeforskningen i de senere år.

I denne oppgaven vil jeg altså presentere noe av den forskningslitteraturen som er skrevet om stavkirkers mulige tilknytting til det hedenske hov. I den eldre forskningen vil vektleggingen bli på de to forskerne som la premisser for forskningen frem til 1945, Lorentz Dietrichson og Nicolay Nicolaysen. De to hadde forskjellige synspunkter på opphavet til stavkirker.

Et annet tema som har opptatt forskningen er kontinuitet fra hov til kirke. Det er et emne som har dominert forskningen frem til midten av 1940-tallet. Etter 1945 kom det en reaksjon på etablerte sannheter. Det vokste frem en skepsis mot tanken om en kulturell kontinuitet mellom hedensk og kristen tid. Med nye arkeologiske resultater kom det ny empiri og nye metoder.

Det tredje emne jeg vil se på er hvordan forskningen beveger seg mot en mer spesialisering med forskningsarbeidet til Jørgen Jensenius og Ola Storsletten, samt nye metoder som kan gi mer eksakte opplysninger om stavkirkens alder.

1.3. Avgrensning.

For å avgrense blir søkelyset rettet på Norge og norske funn. Nord-Europa og resten av Norden blir presentert med funn der det faller naturlig.

Misjonstiden startet på slutten av 800-tallet og de første tre-kirker ble reist. Etter 1945 starter de arkeologiske utgravninger under middelalderkirker for fullt. Spor etter tre-kirker ble avdekket i form av stolpehull. Stolpehullene er spor etter de første kirker-stolpekirker. I denne oppgaven blir ikke stolpekirker diskutert.

Vi har i dag 28 stående stavkirker som er inndelt i typer fra den enkle stavkirke, som Haltdalen, til den mer teknisk krevende midtromkirke, som Borgund stavkirke. Hvordan stavkirkens konstruksjon har utviklet seg blir ikke vektlagt.

Innen forskningen er det ikke bare stavbygget og konstruksjon. Portaler er en del av kirkebygget. Forskningen på stavkirkers ornamentikk er portalutsmykking og skurden samt interiøret. Jeg velger i min oppgave å rette søkelys på portalutsmykking og skurden.

I debatten om stavkirkers opprinnelse er kontinuitet fra en antatt førkristen kultbygning til kirke et sentralt spørsmål. Det samme er kontinuitet til sted. Jeg presenter i oppgaven kultstedskontinuitet og Mære-funnet og i den forbindelse avhandlingen som har stått som en motpol til funnet på Mære «Hørg, hov og kirke» skrevet av Olaf Olsen. I den forbindelse hadde Uppsala forskningen vært naturlig å ta med, men grunnet det store materialet fra midten av 1920-tallet og frem til i dag velger jeg å ikke presentere det i denne oppgaven.

Kultkontinuitet er også kontinuitet til å forstå religionsskiftet. Den diskusjon blir ikke presentert her.

Siden stavkirkene ble oppdaget på midten av 1800-tallet har de hatt en verneverdi og blitt et kultminne. Bevaringsideologien er et spennende område, men jeg velger å ikke presentere den debatten i min oppgave.

1.4.Begrepsavklaring.

Kulturminne: Et kulturminne er ifølge kulturminneloven «spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø», ofte er dette referert til som et enkeltobjekt, mens et kulturmiljø er «områder der kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng» (Kulturminneloven, 2018, § 2) Kulturminne er altså noe som er konkret som regel synbare spor etter eldre tiders liv og virke. Deres opprinnelse speiler fortiden, men er til stede i nåtiden.

Kult. Begrepet kult kan vi definere som en kulturs hellige handlinger. Kult kobler vi til handlinger, bygninger og hellige plasser.

Den førhistoriske kultbygning har tidligere blitt omtalt som hov. I dag er begrepet hov lite brukt. Likevel velger jeg å bruke begge begreper, horg og hov, som brukes der det faller naturlig.

Hov er betegnelsen på en gammel hedensk kultplass sannsynligvis en bygning viet til kultisk aktivitet.

Horg er offerplass utendørs sannsynligvis en steinrøys.

Kultstedskontinuitet. Det er kultstedskontinuitet hvis en kirke er bygd på samme sted som den hedenske kultbygning.

Kultbygningskontinuitet. Det er kultbygningskontinuitet hvis en kirke er bygd direkte på restene av en hedensk kultbygning.

Palisadevegg og stavvegg. En palisadevegg består av kraftige planker som står side ved side ned i bakken. Alle plankene er like kraftige. En stavvegg er et kraftig skjelett av bærende stolper eller staver. Stavveggen har sine veggstolper satt ned i et hull i bakken og mellom dem har det vært utfyllende plankevegger. Det er altså en avgjørende forskjell mellom disse to veggtypene.

1.5. Kilder.

De skriftlige kildene om stavkirkens historie er sparsomme. Sammenlignet med andre europeiske land finnes det lite skriftlig kildemateriale fra 1100-1200 tallet. Det er sjelden at forhold som har betydning for stavkirkeforskningen blir omtalt. De dokumentariske opplysninger fra samtiden er med andre ord få. Kilder som gir opplysninger er sagalitteraturen, håndskrifter som brev, runeinnskrifter og innvielsesinnskrifter i eksisterende stavkirker.

I denne oppgaven har jeg vektlagt den forskningslitteraturen som er skrevet, men også den norrøne litteratur har blitt brukt for å få en forståelse av den norrøne tid. Ifølge Gro Steinsland er størsteparten av det litterære kildematerialet yngre enn vikingtiden, men kjernen i litterære kilder kan representere genuine førkristne tradisjoner. (Steinsland, 2005 s. 36.)

1.6. Kildekritikk.

Ved å bruke den norrøne litteratur som kilde må det tas et forbehold om kildekritikk. De skriftlige kilder er ikke uproblematisk og må vurderes etter hvilken sammenheng opplysningen står i. Det må tas hensyn til at tekster fra for eksempel Snorre som levde innenfor en kristen kultur ble skrevet ned på 1200 tallet og beskriver opptrinn og historier som allerede er flere hundre år gammel. Sagalitteratur blir ofte oppfattet som en myte. Ifølge Hedager er myter historiske beretninger som er for fantasifulle eller urealistiske til å kunne aksepteres som sanne, men vurderingen av hva som er realistisk er like kulturbundet for dagens mennesker som det var for fortidens mennesker. Leserne av en tekst vil alltid ha bestemte forventninger til det realistiske. Fordi strukturen i myten ofte er forsøkt rasjonalisert inneholder den ofte en kime av faktiske begivenheter. (Hedager, 1999.)

1.7. Metoder som brukes i stavkirkeforskningen.

Stavkirkebygget er ofte blitt brukt som kilde fordi den kunnskapen vi har er mangelfull dokumentert. Forskjellige metoder brukes for å få frem kunnskap. Det er vanlig å starte med bygnings og stilanalyse sammen med bygningshistoriske undersøkelser. Det neste skrittet blir å sammenligne konstruktive likheter og forskjeller. Ved datering kan man i tillegg til stilhistorie og typologi bruke dendrokronologien og arkeologiske funn. (Anker & Havran 2005, s. 24.)

1.7.1. Typologi.

I historisk vitenskap er datering viktig fordi den muliggjør etableringen av relevante og pålitelige tidssammenhenger. Når det gjelder stavkirkens alder er få skriftlige kilder som kan gi oss opplysninger. Derfor er metoder som typologi blitt tatt i bruk. Kriterier for datering er ulike formtrekk ved stavbygget som indikerer forskjellige utviklingsfaser fra det enkle til de mer kompliserte løsninger. Slik kunne man påvise ulike tidsfaser. En slik typologisk ordning av objektene forutsetter en generell underliggende utviklingsprosess som er uavhengig av sted. Typologi som metode er ikke bare et hjelpemiddel for å datere et stavkirkebygg, men det er også et forklaringsprinsipp. Det grunnleggende forskningssynet er at kulturen må forstås som en kontinuerlig og sammenhengende prosess, altså en utvikling. Dette innebærer at de skrittvis endringene kan forklares ut fra den opphavelige formen og de endringsmuligheter som ligger i den. (Hohler, 1993 s.9 og 16.) Når det gjelder Dietrichson sin stavkirkekronologi fulgte han sin samtid forskningsløsninger (Dietrichson, 1892.) Hauglid argumenterte for en rettlinjert bygningstypologisk utvikling som dateringsgrunnlag ved at hele stavkirkematerialet fikk en yngre datering. Han knyttet også datering til steinkirker. (Hauglid, 1971 og 1976.)

1.7.2. Stilhistorie.

Stilhistorie er den historiske utvikling av stilmessig uttrykk. Stilhistorie brukes som redskap for å sammenligne monumenter og enkeltobjekter og blir brukt som et redskap til å datere kunstverk og bygninger. Ved å sammenligne monumenter og enkelt objekter foretar man en stil og motivanalyse. Den stilhistoriske dateringen i portalutsmykningen tar utgangspunkt i portaler. En viss usikkerhet er det ved at portaler og bygninger ikke nødvendigvis er bygd på samme tid. Derfor blir ofte datering av bygninger og skurd behandlet uavhengig av hverandre. Det er et fåtall av de bevarte stavkirker der det er åpenbart at bygninger og portaler er fra ulike perioder. To av kirkene er Urnes og Uvdal. For andre kirker er det mindre opplagt, her blir det et spørsmål om vurdering i forhold til den enkelte kirkes bygningshistorie. (Anker & Havran, 2005 s. 24-25.)

KAPITEL 2. STAVKIRKENS TEORETISK OPPHAV.

2.1.Hovteorien.

Stavkirken er et resultat av en lengre byggeteknisk utvikling som til slutt førte frem til stavkirken.

Frem til Olaf Olsen sin avhandling «Hørg, hov og kirke» i 1966 var det allment akseptert at den førkristne kult foregikk i egne bygninger på de største gårdene. Bygningen vi i dag omtaler som det førkristne kultbygg – hov. Olsen hevder i sin avhandling at det ikke fantes egne kultbygninger og at kulthandlinger ble utført i hovedbygningen på gården. Videre hevder Olsen at i det hedenske Norden var kultutøvelsen ledet av og knyttet til samfunnets stormenn.

Hov er betegnelsen på en bygning viet til kultisk aktivitet der ofring til åsatroens guder fant sted. I Edda kan vi lese at det første gudene gjorde når Åsgard var bygd var å sette opp et hov som var en innendørs hall med sete for hver av dem gudene,¹² foruten et høysete for overhode. Snorre skriver i Edda at det er det største og beste hus som er bygd på jorden. (Snorre, Edda, 2003, s. 69.)

Det har også innen forskningen vært hevdet at hov var utendørsanlegg dels var å forstå som gildehaller for bygdas mest fremtredende menn. I noen grad viser det seg at det kan finnes rester av en slik funksjon under arkeologisk utgravning av store langhus. (Munch Samsø, 1991.)

Når det gjelder horg har den vanlige oppfatning vært at det er en betegnelse på en helligdom som opprinnelig har bestått av enkelte steiner eller en steinrøys der gudebilder eller gudestøtter kan ha vært oppsatt. Horg synes ofte å ha befunnet seg under åpen himmel, men i noen tilfeller beskrives den på en måte som antyder at det kan ha vært en enkel overbygning eller at horg har befunnet seg inne i et lite hus. (Olsen, 1966, s. 106- 111, Steinsland, 2005, s. 284.)

Olsen aksepterte at horg forekom før hov, men stilte spørsmål til tanken om at hov fortrenge horg som sentralt kultsted. I stedet foreslo han at horg hele tiden var av privat karakter og at det var en enkel steinkonstruksjon som kunne finnes både fritt i landskapet og i nærheten av gårdene. Enkelte av dem kan ha hatt enkle gudebilder eller symboler som det ble ofret til. (Olsen,1966, s. 110.)

Ut fra stedsnavnstudier hevder Magnus Olsen at horg som et hellig sted må være eldre enn hov og at det opprinnelig ble benyttet til både privat og offentlig kult. (Olsen, 1915, s. 287.)

Sagalitteraturen beskriver både hov og horg som steder hvor det utføres kult. Et av de beste beskrivelser av hvordan et hov kunne se ut er i Eyrbyggjasagaen som sannsynligvis ble skrevet ned på midten eller slutten av 1200 tallet. Hendelsene i sagaen starter i landnåmstiden fra ca. 870 til ca. 930 da Alltinget ble opprettet (store norske leksikon). I denne sagaen beskrives hov nærmest som en kirke med skip og kor. I skipet var hovedguden plassert og her sto alteret der gudebildene var stilt opp.

I sagalitteraturen henger horg sammen med hov i den betydning at begge er former for kultsted.

«I Vølvens Spådom i Eldre Edda; Mødtes æser paa Idavoll, som horg og hov høit optømred.» (Den eldre Edda vers 7.)

Men hvordan ser et hov ut? Bortsett fra sagalitteraturen er det ikke andre kilder som gir en beskrivelse av et førkulturelt bygg. Ingen bygningsfragmenter er funnet. (Nordhagen, 2008, s. 92.) Spørsmålet blir da om vi kan avlive hov. En reaksjon på etablerte sannheter kom etter 1945. Det vokste frem en skepsis til tanken om en kulturell kontinuitet mellom hedensk og kristen tid. Kirkearkeologien fikk sitt gjennombrudd der funnresultat førte til ny empiri og nye metoder. Nå kom hov og horg under debatt fordi de historiske referanser til hov som byggverk manglet. Det førte til en svekkelse av hov-teorien. Kirkearkeologien avdekket under middelalderkirker stolpehull som ble tolket som spor etter våre tidligste trekirker. Det er i årenes løp blitt avdekket spor etter om lag 20 trekirker med jordgravde konstruksjoner og indirekte spor etter 10 andre. (Jensenius 2001.) De fleste trekirkene er datert til ulike deler av 1000-tallet. På 1960 tallet i Lund i Sverige dukket det opp nye spor etter trekirker fra 1000-tallet. (Mårtensson, 1981, s. 43 -162.) Olaf Olsen tok et oppgjør med grunnlaget for debatten om horg og hov med sin avhandling fra 1966 der han avviste hov som en egen førkristen kultbygning. Olsen med sin strenge kildekritikk, tok «livet» av hov-teorien. (Olsen, 1966.)

Da Olsen var ferdig med sin avhandling, dukket små gullgubber opp på Mære. Gullgubber er et utvetydig spor av hedensk kultvirksomhet i en klar sammenheng med rester av eldre bygninger under middelalderkirken på Mære.

Med de arkeologiske utgravninger de siste årene har man fått ny empiri da arkeologiske funn har brakt for dagen spor etter bygninger som syntes å ha hatt funksjon som spesialiserte kultbygninger, Ranheim i Norge, Uppåkra i Sverige og Tissø Danmark.

I forbindelse med oppførelsen av boliger ved Ranheim i Trøndelag i 2010 ble det for første gang i Norge avdekket et kultanlegg- et Ve som bestod av funn tolket som hov, horg og prosesjonsvei. (Fig.2 og 3.) Ve er et sted viet til åsatroens guder. De arkeologiske utgravninger avdekket en stor samling stein som var arrangert på en bestemt måte og sannsynligvis med et praktisk formål. Funnet er blitt tolket som horg og datert til perioden 895-990 e.v.t. Hvilken funksjon horg har hatt er fremdeles ikke kartlagt. Ved horg er det funnet to steinrekker som er blitt tolket som en prosesjonsvei. Det mest interessante funnet som ble avdekket var spor etter en antatt hov bygning. Stolpehullene som ble funnet avdekket en enskipet bygning som har hatt en rektangulær grunnplan. Bygningen har hatt tolv stolper, veggene har vært i stavverk og rammet inn i en veggkonstruksjon. Inne i bygningen har det vært fire stolpehull satt i et kvadrat parallelt med husets vegg. Ingen funn tilsier at dette har vært et beboelseshus og bygningen har heller ikke likhet med gårder fra vikingtiden. Grunnplanen til det antatte hov har de samme mål som Haltdalen stavkirke og funnet av hov på Ranheim ble knyttet den den enkle stavkirke-Haltdalstypen. Men ingen konklusjon ble trukket. (Rønne, 2013, s. 3-8.)

Den antatte hov bygning er datert til 895-900 tallet. Ved tolkning av Ranheim funnet er det de norrøne kilder som er tatt i bruk blant annet Flatøyaboken.

I Uppåkra ble det brakt for dagen stolpehull som er blitt tolket som rester av en sammenhengende serie med kultbygninger på samme tuft datert til perioden 200-800 tallet. (Hårdt & Larsson, 1998, s. 12.) De er tolket som førkristne kultbygninger.

Funn og tolkning har ført til en antagelse om kontinuitet i byggemåter fra førkristne kultbygninger til de eksisterende stavkirker. (Larsson 2006.)

På Tissø har de arkeologiske utgravninger avdekket en rekke små bygg plassert rundt et hovedhus, samt et lite bygg som var plassert ved selve hovedhuset. Bygningene er plassert på samme sted gjennom flere hundre år, slik som i Uppåkra. Den arkeologiske utgravningen ved Tissø er blitt tolket som et kompleks med hallbygningen som et sentrum for kultaktivitet, med hov og horg som en del av anlegget. (Jørgensen, 1998.)

2.2. Basilikateorien

Basilikateorien går ut på at stavkirken har sin opprinnelse i den romanske basilikakirke i stein.

Basilikakirken går tilbake til Romerrikets arkitektur og er en lengderettet kirke med høyt midtskip båret av søyler og lavere sideskip. En fordel med basilikaformen var at den var kjent fra andre typer allmenne bygg og hadde en viss offentlig status, samtidig som den brøt med den hedenske arkitektur. Ved innføring av kristendommen var dette den

bygningstypen som ble vanlig ved bygging av kirker. Det romanske kirkebygget spredte seg fra England og derifra skal den ha kommet til Norge. Det var Lorentz Dietrichson som utformet basilikateorien (Dietrichson, 1892.) Hans oppfatning var at den norske stavkirke var et resultat av en «oversettelse eller tilpassing» i tre fra den romanske kirketype.

(Dietrichson, 1892, s.15 og 175.) Stavkirken i Dietrichson fremstilling fremtrer som et åndsprodukt, en genial evne til å innordne seg den vesteuropeiske kirkes krav til en religiøs kultbygning. Men han var også oppmerksom på at en oversettelse fra stein til tre var en lengre forutgående byggeteknisk eksperimentering. Det er i denne sammenheng at hov kommer inn i Dietrichson opphavsteoretiske begrunnelse. Det er ikke usannsynlig at han så på det norrøne kultbygg som et trinn frem mot den fullt utviklete stavkirke. Han trekker frem sagalitteraturen som støtte for sitt syn. Sagalitteraturen beskriver hov som et langstrakt bygg med kor. Det har likhet med kirkebyggets grunnplan. Også når det gjelder konstruksjonen og de tekniske utformingene støtter Dietrichson seg til det sagaen skriver. I Eyrbyggjasagaen er hov, i noen tilfeller, utstyrt med apsis med hvelvet takhimling (Qvale, 1993, s. 73.)

Dietrichson knyttet stavkirken til den europeiske trekirkearkitektur. Forbildene var irsk eller engelsk arkitektur. Fra England bruker han Greenstead kirke som en bekræftelse på en trebygningstradisjon reist på sammenhengende svillunderlag. Da får man en bygningstype, i prinsippet, av samme slag som den norske stavkirke. Men allerede i 1910 kom det revurdering av Greenstead da St. Maria Minor i Lund i Sverige ble gravd ut. Under steinkirken ble det funnet spor etter en trekirke antatt reist i 1060. For første gang ble det påvist jordgravde konstruksjoner i forbindelse med et nord-europeisk byggemateriale. På grunnlag av de likheter som kunne registreres mellom St. Maria Minor og Greenstead ble det klart at den engelske kirken måtte ha vært en palisade kirke, altså med jordgravde stolper. Det er en konstruksjonstype de norske stavkirker ikke har (Qvale, 1993, s. 73-74.)

Stavkirker har klare likhetstrekk med steinkirken. Det gjelder utformingen av grunnplan og den arkitektoniske artikuleringen i de enkelte bygningsledd. Stavkirker har staver som er utstyrt med søyler og base og koret har fått tilføyd apside. Andre likheter med steinkirken er veksling mellom en skipet og flerskipet planløsning. (Qvale,1993, s. 68-69.)

En stavkirke som har likhet med en basilikakirke, er den stående stavkirke på Urnes som er datert til 1130-1150. Likheten med den romanske basilika ser vi i hovedrommet og i det dekorative. Stavene er gitt en utforming som svarer til søyler i de romanske steinkirker. Søylene strekker seg høyt uten noen form for avstivning og øverst er de utformet som romanske terning kapiteler med relieffutsmykking. (Fig.4.) Terningkapitelene i Urnes ser vi igjen i domkirken i Stavanger. (Fig.5.) Stilen og motivene i Urnes stavkirke viser en kombinasjon av romansk og hjemlig tradisjon. Mellom terningkapitelene er det romanske buer smykket med innskårne profil. Trekonstruksjonen er forkledd som en steinkirkevegg. (Anker, 1997, s. 230.)

Et argument som taler mot basilikateorien er den åpne takløsningen, saksesperretaket. Denne taktypen virker som bestilt for stavkirkens romstruktur. I Europa kan denne taktypen sannsynligvis ikke føres lengre tilbake enn siste halvdel av 1100-tallet. Derfor er det naturlig å tenke at denne takløsningen er en nordisk takløsning med røtter i en førkristen bygningstradisjon av lokal karakter. (Qvale, 1993, s. 70.) (fig. 6 og 7.)

Per Jonas Nordhagen avviser ikke basilikateorien. Men han mener at det kan være to utviklingslinjer og at den basilikal kan være en sidegren i en utvikling mot større kirker som er mer teknisk fullkomne. Den progressive linjen er, ifølge Nordhagen, hovedlinjen i en utvikling som fører frem til Torpo og Borgund stavkirke. (Nordhagen, 2008, s. 116.)

KAPITEL 3. STAVKIRKEN.

3.1. Hva er en stavkirke.

Stavkirker er en fellesbetegnelse på kirker med stavvegger. (Christie, 1981, s. 139.) Selv om kirkene er blitt betydelig endret gjennom årene har alle en kjerne av det opprinnelige stavbygget i behold. Da stavkirkene sto i sin opprinnelige form var de ikke like. Noen stavkirker var små og enkle, mens andre var større og hadde et mer komplisert byggverk. Men en ting hadde de til felles, veggene var oppført i stavverk. Stavveggen er en skjelettkonstruksjon bestående av en veggramme som er utfylt med stående veggplanker (tiler) som er tappet inn i et spor, en not i veggsvillene og stavlegje. Plankene er føyd sammen med not og fjær. Svillen utgjør bunnen i rammen mens hjørnestavene danner siden. På toppen lukkes veggramme av en toppsvill-et stavlegje som hviler på stavene. Stavkirkene kan ellers ha forskjellig utforming, størrelse og bæresystem. Ordet *stav*, som betyr stolpe, brukes om hjørnesøyler og eventuelle midtrom og mellom søyler som er de karakteristiske bærende elementer i disse byggene. (Anker & Havran, 2005, s. 27.) (fig. 8 og 9.)

Stavverket skiller seg ut fra palisadebygg og stolpekirken ved at disse har stolper som står rett i bakken og derfor svært utsatt for råte. Disse tre teknikkene er knyttet til hverandre og i en del tilfeller møter man overgangsformer.

3.2. Konstruktive kjennetegn.

Vi kan dele stavkirkene inn i ulike typer utfra deres konstruktive oppbygging.

Haltdal-typen-den enkle stavkirken.

Denne kirketypen har fått sitt navn etter Haltdalen stavkirke. Kirken ble revet på 1880-tallet og gjenreist på Sverresborg i Trondheim i 1937. Mesteparten av bygningen er den opprinnelige Haltdalen stavkirke, men vestveggen og portalen er fra Ålen stavkirken. Da bygget består av to bygninger blir kirken også kalt for Holtålen stavkirke. Den representerer den enkleste, eldste og i sin tid mest utbredte kirketype. Det er en enkel stavkirke uten indre staver med rektangulært skip og noe smalere rett avsluttet kor. Kirkens planform kjenner vi

igjen fra stolpekirkerne. I Norge er det bevart 6 kirker av denne typen de fleste betydelig ombygget og utvidet. (Anker, 1997, s.179-181.) (Fig.10.) De bevarte stavkirker er Haltdalen, Eidsborg, Underdal, Rollag, Hedalen og Garmo stavkirke.

Numedal-typen.

Kirketypen har samme planform som Haltdal-typen, men har en stolpe midt i skipet – en midtmast, fra gulv til møne. Masten er forbundet med veggens stavlegjer ved hjelp av horisontale bindebjelker og bidrar med å stabilisere ytterveggene. Konstruksjonsmessig har midtmasten omtrent samme funksjon som det hevede midtrom. Det er tre bevarte stavkirker av denne typen, Nore, Uvdal og Høyjord. Typen har vært mer utbredt både geografisk og i antall. Vang stavkirke har hatt en lignende konstruksjon mens Øye stavkirke representerer en mellomting mellom kirker med midtmast og kirker med hevet midtrom. Her er det bevart rester av fire staver som har vært plassert midt i skipet og som antagelig har båret en takrytter. (Anker, 1997, s. 143-154, Ahrens, 1994, s. 46.) (Fig.11, 12, 13.)

Møretypen.

Begrepet Møretypen ble innført av Lorentz Dietrichson. Det er en kirketype som er noe forenklet i konstruksjonen. De fleste Mørekirker har vært korskirker. Nyere studier av de tre bevarte stavkirkene Rødven, Grip og Kvernes har kastet et nytt lys over denne kirketypen sin teknikk og særtrekk. (Storsletten, 1997.) Karakteristisk for Møre kirker er bruken av mellomstaver i langveggen som er forbundet med gjennomgående takbjelker slik at de danner bukker. I lengderetning er bukkene forbundet med stavlegjer. Det gir visse trekk som er felles med de vestlandske grind-bygg. For å stive av bygget mot vindtrykk ble det brukt utvendige støtter istedenfor innvendig kneledd. Støttene har sannsynligvis vært en del av den opprinnelige konstruksjonen. Kirketypen var mest vanlig på Møre, men har eksistert både på Østlandet og Nord-Norge. (Anker, 1997, s. 171-179.) Storsletten (1997,) mener at teknikken med mellomstaver har holdt seg i Møreområdet mens den forsvant i andre deler av landet. Ifølge Christie vokste det frem i høymiddelalderen et behov for større og enklere trekirker og Møretypen er et resultat av at man i erkestiftet i Nidaros var opptatt av å utvikle slike bygninger i tråd med tidens kirkeideal. (Christie, 1981, s. 243.) Det kan forklare hvorfor man fortsatte å bygge kirker av stavverk lengre på Møre enn andre deler av landet. (Fig.14.)

Midtromskirken.

Kirke-typens mest karakterisk kjennetegn er det høye midtrommet som bæres av rader med høye staver. Av de bevarte stavkirker er det 13 stykker som tilhører denne gruppen. Det er Urnes, Hopperstad, Kaupanger, Borgund, Heddal, Torpo, Gol, Høre, Hegge, Lomen, Lom, Ringebu og Flesberg stavkirke. Denne kirketypen har vært særlig utbredt i Sogn, Hallingdal og Valdres. Grunnen til at akkurat denne typen er så godt bevart skyldes ikke at kirketypen var dominerende i middelalderen, men at kirkene var godt bygd forholdsvis store og har hatt høy prestisje. Den best bevarte er Borgund. Se fig. 9 for konstruksjonsbeskrivelse. (Anker & Havran, 2005, s. 27:32.) (fig. 15.)

Det er enkelte stavkirke hvis konstruktive kjennetegn ikke passer inn i typeinndeling. Det er som nevnt, Vang og Øye stavkirke. Disse to kirker har vært bygget om før de ble demontert og siden gjenreist. Når det gjelder den opprinnelige bygningskonstruksjonen er den ikke klarlagt. Reinli stavkirke har mye til felles med midtmastkirker, men midtmasten er reist på bjelkelaget som understøtter takverket. Rødal har flere fellestrekk med Mørekirken, som har flere mellomstaver i veggene. Grip stavkirke tilhører Møretypen, men mangler de karakteristiske skordene.

Takstolene både i Haltdalen-Nummedal og midtromstypen skiller seg ut fra de fleste gamle takstoltyper i Europa ved at de ikke hviler på vannrette lofts- bjelker som opptar sidekreftene, men spenner som en bue mellom ytterveggene. Takstolene består av en toppamme med sperrer og saksesperrer som er felt sammen i fotenden. Omtrent midt oppe er det felt inn en vannrett hanebjelke som stiver av takstolen. Konstruksjonen syntes å ha funnet sin form på et tidlig tidspunkt. (Anker, 1997, s.180.)

3.3.Stavveggen utvikling.

I Europa, i land som Tyskland og England, startet stavverkets utvikling med en primitiv palisadevegg bestående av loddrette planker satt side om side ned i bakken og låst sammen med en stokk på toppen. (Fig.16.) Det neste utviklingstrinn er stolpehuset der bare hjørnestavene og eventuelle mellomstaver er gravd ned i bakken, mens veggplanker er løftet opp på en svill som er felt inn i stavene. Rødven stavkirke, av møretypen, med sine utvendige og ganske primitive avstivninger gjør at kirken ligner mer på en stolpebygning

enn en stavkirke. Stavbygget var på 1100-1200 tallet ferdig utviklet. Hjørnestolpene var ikke lenger gravd ned i bakken, men hviler på en ramme av grunnstokker som ligger på et fundament av stein. (Fig.17.) Dermed er problemet med råte i fundamentene eliminert, og grunnlaget for en levedyktig konstruksjon er lagt. (Ahrens, 1994, s.46.)

Da St.Maria Minor ble utgravd i 1911 ble det avdekket rester av en trekirke fra ca. 1060. Grunnplanen viser stolperækker i kor og skip. Veggene besto av loddrette planker stukket ned i jorden. Hver av plankene hadde not på begge sider og de ble holdt sammen av smale tynne bord. Ved den arkeologiske utgravningen ble utviklingen fra jordgravde stolpekonstruksjoner til stavkirkens svillkonstruksjon kartlagt. Byggemåten viser at Maria Minor er et skritt i retning stavkirkene. Selv om utformingen er en annen er det likevel slektskap med stavkirkene. (Bjerknes, 1948, s.14-13 og P. Anker, 1997, s. 186.)

En mer utviklet konstruksjon finnes i restene av Hemse kirke på Gotland utgravd 1896. Selv om kirken dateres til begynnelsen av 1000-tallet, samme tidsperiode som St. Maria Minor, viser konstruksjonen et høyere utviklingsstrinn. Veggkonstruksjonen har hatt stående veggplanker plassert på svill. Utviklingsmessig har kirken beveget seg et godt stykke nærmere stavkirken, men forskjellen er også iøynefallende. I Hemse kirke har svillen vært et feste for tilene (planker), men samtidig fortsetter disse ned til underkanten av svillen og dekker den på utvendig side. Dermed blir veggtilens funksjon en annen. Videre manglet Hemse kirke hjørnestolper som er et kjennetegn for stavkirker. Tilene har også båret taket i Hemse kirke, dette til forskjell fra stavkirker der mesteparten av takvekten ble overført gjennom stavlegje til hjørnestolpene. (Bjerknes, 1948, s. 15.)

Når det gjelder profane bygg er Finnestueloftet på Voss den eneste bevarte bygning som har en likhet med vegger i stavkirken. (Fig18.) Finnestueloftet er oppført ca 1295 og er en bygning på 2 etasjer der første etasje er bygget med liggende tømmer mens andre etasje har stående konstruksjon og stavverk i veggene. (Berg, 1995, s. 234.) Det har blitt trukket en likhet til Røldal stavkirke i planform, materialbruk og tilegning. På Finnestueloftet er basene tredd ned over de laftede svillene mens i Røldal møtes svillene i skråskåret i basene. Mens hjørnestavene har sirkulære tverrsnitt og sylindriske baser, er mellomstavene flatteljet innvendig og buet utvendig, og mangler dessuten baser. Det er altså lagt vekt på å skille mellomstavene ut fra hjørnestavene og gi dem en spesiell form. I så henseende er det likhet mellom Røldal stavkirke og Finnestueloftet på Voss. (Christie, 1981, s.143.)

3.4. Formålet med stavkirkene.

Stavkirkene var langt mer enn bare byggeteknikk for mennesker i middelalderen. Kirkene var et symbol, de representerer en sterk symbolladet arkitektur. Dette blir understreket i en bevart preken fra ca 1200, stavkirkeprekenen, som er en kirkedagspreken i «Gammel norsk homiliebok». Teksten har sannsynligvis vært brukt som preken ved kirkens innvielse. I preken blir kirkebygget tolket symbolsk. På den måten løsrives symbolforklaringene seg fra det materielle. Preken starter med formålet med kirken. Koret er et bilde på de salige i himmelen, skipet er de kristne på jorden. Svillene er apostlene som utgjør fundamentet for kristendommen. De fire hjørnestavene er evangelistene fordi deres lære er de sterke støttene i hele kristendommen (Gunnes, 1971.)

KAPITEL 4. DEN TIDLIGSTE FORSKNINGEN.

4.1. Det startet med kunstneren.

Før J.C. Dahls sin publikasjon hadde maleren Johan Flintoe gitt en beskrivelse av eksteriør og plantegning av Heddal stavkirke i «Samlinger til det norske Folks Liv og Historie» utgitt i Christiania i 1834. Denne beskrivelsen regnes som stavkirkeforskningens spede begynnelse. Videre har Gerard Schønning beskrevet noen stavkirker i sine reisebeskrivelser fra 1770-årene. Dette førte ikke til noen videre systematisk registrering eller bredere arbeid om stavkirkene, men i dag er de en viktig kilde til de tapte stavkirkene.

Det var ved reiser rundt i sitt hjemland i 1826 og 1834 at maleren J.C Dahl oppdaget noe særegent blant den eldste arkitektur i Norge: Stavkirkene.

På den tid var Dahl bosatt i Dresden hvor han arbeidet som professor ved kunstakademiet. Han var født i Bergen og studerte ved kunstakademiet i København. Med sitt internasjonale perspektiv kan vi anta at han så hvordan stavkirkene skilte seg ut blant den europeiske arkitektur. Etter oppdagelsen av stavkirkene ønsket han å gjøre sine landsmenn og resten av forskningsmiljøet i Europa oppmerksom på det han anså som de siste restene av en høyt utviklet trearkitektur i Europa. (Lidén, 1991, s. 25-27.)

I 1837 skrev han den første vitenskapelige publikasjon om stavkirkene «Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühsten Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegias» (Bugge, 1934, s. 217.) Til norsk kan det oversettes til «Minnesmerker over en høyt utviklet trebyggningskunst fra de tidligste århundrer i de indre landskaper i Norge». (Anker, 1997, s. 184.) Publikasjonen er et plansje-verk av kun tre stavkirker, Borgund, Urnes og Hitterdalen, i tillegg en portal fra Atrå stavkirke, som senere ble revet. Illustrert av Franz Wilhelm Shiertz. (Anker, 1997, s.184.) Ser vi det med dagens øyne så var den en svært kortfattet fremstilling. Men den var en viktig bok og trolig avgjørende for at bevaringsarbeidet kom tidlig i gang i Norge og at vi i dag har 28 stående stavkirker igjen.

Dahl mente at kristendommen hadde faste regler for utformingen av det kristne gudshus og følgelig må hans oppfatning ha vært at stavkirkene kom til Norge med kristendommen. (Anker, 1997, s. 184.) Dahl berørte ikke forhold som kultstedskontinuitet, men han var innom spørsmålet om hvor kirken kom fra. Han viste til Øst-Europa der man bygget i laft

mens den norske stavkirken var reist i stavverk. (Dahl, 1837, innledningen.) Dahl var også kjent med at Greensted kirke i England lignet stavkirken, men han trakk ingen utviklingslinje og den engelske trekirken kunne ikke sammenlignes med de norske stavkirker. Når det gjelder kontinuitet fra hedendommen var det ifølge Dahl i ornamentikken. I tillegg fant Dahl en bysantinsk-orientalsk innflytelse i stavkirkens utsmykking. (Dahl, 1837, innledning.) Sannsynligvis så Dahl de nøkkelhullformede portalene på stavkirken som en østlig innflytelse på kirken.

4.2. Lorentz Dietrichson.

Det var med Norges første professor i kunsthistorie Lorentz Dietrichson at forskningen begynte for alvor. Han skrev sitt store verk i 1892 «De norske stavkirker. Studier over deres system, oprindelse og historiske udvikling. Et bidrag til Norges middelalderske bygningskunsts historie». Hans mål var å skrive stavkirkens historie og sette kirken inn i europeisk sammenheng.

Både Håkon Christie, Wenche Qvale, Hans -Emil Lidén og Jørgen Jensenius har diskutert forskningshistoriske problemstillinger rundt Dietrichsons arbeid med stavkirker. Ifølge Christie var målet for Dietrichson sin forskning å bringe klarhet i de formale og litterære motivers opprinnelse og utvikling. Videre skriver han» Her er ukjent land kartlagt, og grunntrekkene i norsk middelalderkunst er risset opp. Detaljer vil bli korrigert, men de store trekk i landskapet er kommet frem». (Christie, 1981, s. 161.)

I sin avhandling «Lorentz Dietrichson verk om De norske stavkirker og dets plass i norsk forskningshistorie» retter Qvale søkelyset på Dietrichson stavkirkebok fra 1892 der det kommer frem at hun ser Dietrichson bok som et utgangspunkt for en forskningstradisjon. Hun skriver at Dietrichsson verk er skjellsettende. Med det mener hun at for første gang blir stavkirken behandlet som en egen gruppe. Den andre begrunnelsen hennes er at stavkirkematerialet for første gang er blitt underlagt en systematisk bearbeidelse, samtidig settes det inn i en tids og miljømessig sammenheng. (Qvale, 1990, s. 1.)

Lidén skriver «Dette verket er blitt stående som et standard verk innen stavkirkelitteraturen og som selve inngangsportalen til den senere stavkirkeforskningen, idet alle som har villet arbeidet med stavkirkeproblemer har måtte forholde seg til det». (Lidén, 2005, s. 76.)

I 2006 skrev Jensenius en artikkel om Dietrichson. Her søker Jensenius å synliggjøre Dietrichson sine valg av premisser og viser de faglige følgene av hans bruk av stilanalyse og bygningsanalyse i arbeidet. (Jensenius, 2006, s. 275-288.) I artikkelen skriver han at «Verket er en klassiker, er grunnleggende, og med sin undersøkelse staket Dietrichson ut veien videre for stavkirkeforskningen». (Jensenius, 2006. s. 275.) Jensenius mener at Dietrichson med sitt verk kjempet for bevaring av stavkirkene ved å plassere dem i den europeiske kunsthistorien og bidro til stavkirkenes status som verneverdige bygninger. Han påpeker i artikkelen at det er riktig å legge vekt på forbildets grunnleggende kvalitet, likevel må vi huske at Dietrichson var en forsker av sin tid. (Jensenius, 2006. s. 275.)

I sitt verk presenterte Dietrichson en nær komplett katalog over alle til da kjente stavkirker i Norge, bygningsdeler, portaler og skriftlige kilder om den enkelte kirke. De kildemessige utfordringene var han klar over. I innledningen skriver han «at det å gi en samlet historisk fremstilling er et spring ut i mørket». (Dietrichson, 1892.)

I De norske stavkirker drøfter Dietrichson stavkirkematerialet slik det var kjent fra de bygninger som sto igjen eller som det fantes sikre oppmålinger av. Det var gått omtrent 50 år siden Dahl hadde skrevet sitt plansjeverk. I denne perioden hadde Nicolay Nicolaysen utført et viktig forskningsarbeid for å bevare stavkirkene og kildematerialet ble skrevet ned og publisert i artikler. Nicolaysen sitt forskningsarbeid ble en viktig kilde til Dietrichson sitt arbeid med sitt store verk om de norske stavkirker. Tegninger til Nicolaysen sitt arbeid ble for en stor del utført av arkitekter som Christian B. Christie og Georg Anders Bull. De bidro dermed til å sikre dokumentasjon av kirker før de ble revet. Andre kilder var blant annet sagalitteraturen som ble tilgjengelig i trykte utgaver. Det er også i denne perioden at de arkeologiske funn begynte å komme.

Begrepene ytre og indre kriterier ble brukt av Dietrichson når han gir en forklaring på hvordan skurden var inndelt. De ytre kriterier er daterte og udaterte skriftlige kilder og arkeologiske funn. De indre kriterier er forholdene ved objektene selv, portalmotiver, utførelse og plassering av motiver og stiltrekk i utsmykningen. Portal og skurd grupperte Dietrichson etter motiv og stiltrekk og plasserte dem kronologisk innenfor en tredelt utvikling, urnesstilen, blomstringstiden og den gotiske forfallstiden. De første motivene i treskjæringskunsten stammet, ifølge Dietrichson, fra det angelsaksisk-irske området der de irske miniatyrmalerens båndsløyger med dyrelemmer var motiver i portalkunsten. Portalkunsten og treskurden setter han inn i en europeisk sammenheng og vektlegger dens

forutsetninger i samtidig kirkekunst på kontinentet og i hjemlig tradisjon.

Forklaringshorisonten var hele veien forholdet mellom impulser utenfra og det selvstendig skapende element på norsk grunn. (Dietrichson, 1892, s.76-78.)

Når det gjelder bygningsanalyse mangler det europeiske sammenligningsgrunnlaget. Her setter Dietrichson opp dateringskriterier etter bygningstypologien. Typologi defineres av planløsninger, bygningstekniske løsninger og utforming av stavverket. Ved å sette typologien som et dateringskriterium er allerede forhåndskonklusjonen gitt. Det som skal bevises er forutsatt som et faktum i utgangspunktet. Stavkirkens felles elementer var ifølge Dietrichson rammekonstruksjonen, svalgang og takverk. Disse tre elementene brukte han i en analyse for å se hva som er hjemlig opphav og hva som kom utenfra. Stavkirkene var oppstått og utviklet i Norge der utgangspunktet var det førkristne kultbygg-hov. Disse var på sin side inspirert etter mønster fra trekirker på de britiske øyer. På sin studiereise i Europa var Dietrichson i Greenstead i England. I denne kirken fant han det eneste bevarte eksempel på en stavkirke utenfor Norge og derfor måtte England være opprinnelseslandet. Med kristendommens ankomst til landet blir det nasjonale med stavkirkene fremhevet ved at stavkirkene ble videreutviklet på norsk grunn. Det førkristne kultbygg kunne tas i bruk som kirker i en overgangsfase ved siden av det Dietrichson kalte nød kirker, de første kirker i kristningstiden. Stavkirkebyggingen representerer ikke et brudd, men en kultbyggningskontinuitet. De bevarte stavkirker som vi har i dag viser utviklingen fra nød kirken og veien frem til et mer velbygd og rikere utviklet kirke. Typer og variasjoner er faser etter en lang hjemlig utvikling. Høydepunkter i en slik utvikling er stavkirken med hevet midtrom båret av frittstående staver. Ifølge Dietrichson var midtromskirken en genial oversettelse til tre fra den romanske basilika. Teorien er blitt omtalt som Dietrichson «basilikateori». (Dietrichson, 1892, s. 75.) Stavkirkene er et selvstendig og enestående bidrag til den europeiske kulturhistorie. (Dietrichson, 1892, s. 353.)

Det er i møte mellom det fragmenterte bevarte materiale og behovet for å ordne og systematisere det for så å forklare det innenfor sin tids nasjonale forståelseshorisont at Dietrichson skaper et bilde av en kunst og arkitekturhistorisk forløp, som har satt sitt preg på ettertidens oppfatning av stavkirkeforskningen.

4.3. Nicolay Nicolaysen.

Noen år før Lorentz Dietrichson skrev sitt store verk i 1892 sammenfattet Nicolaysen sitt syn på stavkirkens opprinnelse og plass i europeisk historie i en artikkel i Historisk tidsskrift fra 1888.

Synet på antatt førkristne kultbygninger som utgangspunkt for stavkirken ble kritisert for sviktende grunnlag av Nicolaysen.

«Allesteds hvor han var konge og landsfolket tog den rette tro, lot han Brænde hov og nedbryde hørger og reise kirker i deres sted» (Olav Tryggvason saga.)

Dette sitatet fra Olav Tryggvason saga gir et inntrykk av den forståelse Nikolaysen hadde av trosskiftet. Kristendommen kom til Norge rundt år 1000 og ifølge Nicolaysen avviste den kristne tro alt som var hedensk derunder det førkristne kultbygg. Dietrichson sin teori om stavkirkens opprinnelse møtte motstand og virket som innfallspor til å utfordre postulatet om kultstedskontinuitet. Sammen med Dietrichson la de premissene for den videre forskning om forholdet mellom hov og kirke og derunder kultstedskontinuitet. (Nicolaysen, 1888.)

Artikkelen i historisk tidsskrift tar utgangspunkt i diskusjonen med Dietrichson angående hov. Nicolaysen mener at en antatt hov bygning var som beboerhusene, laftet og dermed gikk det førkristne kultbygg tilbake til vikingtiden. Han avviste enhver form for bygningsmessig og arkitektonisk kontinuitet gjennom trosskiftet- (Nicolaysen, 1888, s. 276.) Dette er et spørsmål som har vært omdiskutert helt frem til 1966 da Olaf Olsen kom med sin avhandling, «hørg, hov og kirke». Men ny empiri de siste ti år har igjen brakt frem diskusjonen om et antatt hov.

Nicolaysen mente at kirkens byggemåte kom sammen med misjonen fra England. Han peker på trekirker blant annet kirken i Greenstead i England hvor skipet har en stavlignende konstruksjon med stående halvkløvninger. Kirken daterer Nicolaysen til første del av 1000-tallet. Som Dietrichson mente han at stavkirkens fellestrekk var konstruksjonen, svalgangen og takverk for å se hva som var hjemlig opphav og hva som kom utenfra. (Nicolaysen, 1888, s. 291.)

Diskusjonen mellom Dietrichson og Nicolaysen gikk på dateringen av stavkirkens konstruksjon. Ble kirken utviklet i den norrøne tid fra år ca 800-1000 eller ble den utviklet i de 150 første kristne år i Norge. I begge tilfeller var det avgjørende med drøfting av den forvunnede generasjon av trekirker i Norge. Hvis man antok at de første kirker ble bygd i

reisverkskonstruksjon kunne det argumenteres at den tradisjon hadde sine røtter tilbake til norrøn tid og at den var en forløper for stavkirken. Antok man at de eldste kirker ikke ble bygd i reisverkstradisjon kunne det argumenteres for utviklingen av stavkirken i sin helhet foregikk i kristen tid. Forskningen på den tid hadde ikke arkeologisk innsikt om konstruksjonen til våre eldste kirker. Derfor var utgangspunktet i disse to nevnte muligheter.

Som et svar til Dietrichson teori hevdet Nicolaysen at kultstedskontinuitet ikke var vanlig hendelsesforløp i trosskiftet-prosessen. Hans begrunnelse er todelt. For det første mente Nicolaysen at nordmenn hadde hov forut for vikingtiden og følgelig kunne ikke hov vært reist etter mønster fra de angelsaksiske kirker. For det andre var Nicolaysen sin kritikk i overenstemmelse med den strenge kildekritikk som slo igjennom på denne tiden. Ifølge Nicolaysen var det ingenting i de skriftlige kilder fra middelalderen som tyder på at hov skulle ha blitt omgjort til kirker eller at kirkens plassering var styrt av hovets plassering. (Nicolaysen, 1888, s.76, 277.) Den eneste teksten som gir uttrykk for at det er tilfelle er instruksen fra Pave Gregor den store i år 601, sendt til den angelsaksiske misjon (Beda.) Den instruksen kunne ikke overføres til norske forhold, ifølge Nicolaysen.

På bakgrunn av sin kritikk mot forestillingen om stavkirkens forbindelse med førkristne kultbygg presenterer Nicolaysen en teori, Bygdesentrumsteorien. Teorien går kort ut på at de hedenske kultbygninger ble revet eller brent og en ny kirke ble reist på en annen nærliggende tomt. (Nicolaysen, 1888, s. 15.) Denne teorien ble satt opp imot postulatet om kultstedskontinuitet. Nicolaysen foreslo med dette en annen løsning på kirkens holdning til de førkristne kultplasser. Utgangspunktet hans var den demokratiske oppfatning av vikingtiden og tidlig middelalder i Norge. Hov og kirke skulle ha blitt reist av bygdas bønder i felleskap. Hov ble ødelagt og brent. Nicolaysen går ikke nærmere inn på eller analyser hvordan menneskene forholdt seg til ødeleggelsene av helligdommer. Hans forståelse er basert på oppfatningen av kirken som var uvillig til å følge kompromisslinjen med hensyn til de førkristne kultbygninger. (Nicolaysen, 1888, s. 15.)

Etterprøvingen av bygdesentrumsteorien ble tatt opp av arkeologene Dagfinn Skre og Ellen Høigård Hofseth. Begge har undersøkt plasseringen av de første kirker i Sør-Gudbrandsdalen med motsatt resultat. Skre søkte svar på hvem som bygde kirken, hvorfor ble kirkene bygd der de ble bygget og hvilke kriterier kan ha ligget til grunn for valg av den senere sognekirke. Skre mente at det har vært et nyansert hendelsesforløp hvor en rekke forskjellige løsninger kan ha blitt valgt da den første kirken skulle reises. Skre mener at

kirken kan ha vært bygd av noen få personer, men den kan også ha blitt til i felleskap av et bygdelag. I områder med store gårder ble sannsynligvis den første kirke bygd i tilknytning til gården. (Skre, 1988, s. 9.) Var gårdene i et område av ulik størrelse kan vi anta at kirken ble reist i fellesskap. (Skre, 1988, s. 20.) Skre sin konklusjon var at kirkene vanligvis ikke ble bygget på antatte kultplasser, men at sentral beliggenhet i forhold til bygdas bebyggelse rundt år 1000 var styringsfaktoren. Med det gir han sin tilslutning til bygdesentrumsteorien og mener at materialet ikke gir grunnlag for å opprettholde teorien om generell kultstedkontinuitet. Men Skre hevder ikke at kultstedkontinuitet aldri forekom. Han mener det ikke er mulig å opprettholde postulatet om at det ble reist kirker på nær alle før-kristne kultplasser. En forbindelse mellom hedensk kultsted og kirke fremhever Skre funn av kristne graver ved Ringeby stavkirke som var eldre enn den eldste kirken som ble påvist. Skre sin konklusjon var ikke i samsvar med Ellen Høigård Hofseth teori.

Hofseth hevder derimot at kirkene i Sør-Gudbrandsdalen var styrt av de førkristen kultbygningers beliggenhet. (Hofseth, 1989/90.) Hun hevder at kirker ble reist på gamle kultplasser. I tillegg mener hun at kirker er reist på gårder med kultiske navn eller grenser til en slik gård. (Hofseth, 1988/90, s. 133.) Dermed holder Hofseth fast på postulatet om at kirken ble lagt til hedenske kultplasser.

KAPITEL 5. KULTISKE ASPEKTER.

5.1. Kristningsprosessen og de første kirker.

Innen forskningen har det vært en diskusjon om religionsskiftet var et tydelig brudd eller om det var en langvarig prosess. I en overgangsperiode har det sannsynligvis ikke vært store endringer mellom den førkristne kultplass og den kristne kirke når det gjelder utøvelse av religion. Vi kan anta at kristendommen har mottatt nye elementer av religionen på en ukomplisert måte, mens de gamle tradisjoner var vanskelig å forlate. Mye tyder på at mennesker som levde i Skandinavia kom i kontakt med kristendommen lenge før de nordiske land ble kristnet. Romerriket var allerede på 300 tallet kristnet, og vi kan anta at dette har påvirket ideer som nådde Skandinavia. Det første beviset for etablering av kristendommen er under vikingtiden. Trosendringen hadde en praktisk dimensjon da felles religion var en forutsetning for etablering av kontaktnettverk for handel med konger og stormenn i Europa. Etter alt å dømme gikk kristningsprosessen fredelig for seg. I starten var det trolig en aksept blant misjonsprestene for tilbedelse av de eldgamle gudene. Åsatroen levde etter all sannsynlighet i de gamle bondesamfunn helt inn i middelalderen. For å lette kristendomsprosessen ble mange eldgamle tradisjoner tilpasset for å kunne passe inn i kirkens høytider. Den gradvise overgang skapte en kontinuitet som gjorde mennesker trygge på den nye religion. Den kristne misjon ble i stor grad utført fra England, Frankrike og Tyskland, men mye tyder på at selv den bysantinske kristendommen har beveget seg nordover. (Hultgård, 1992, s. 50-60.)

Det var i de høyere samfunnslag kristendommen først ble tatt opp. Kristendommen ble derfor en måte for kongeriket å etablere sine kirker. I den tidligste middelalderen ble kirker sannsynligvis bygget i tilknytning til en storgård. Med innføring av tiende fra midten av 1100-tallet fikk kirker inntekt og med det sterkere makt og kunne nå overføres til et prestegjeld. Begrepet sogn er av middelaldersk opphav og betyr en enhet i organiseringen av kirker så vel som den rent nasjonale inndelingen av et avgrenset område og dets befolkning knyttet til den vanlige kirke. Kirker fungerte som sentrum for den religiøse aktivitet og var ofte strategisk plassert i nærheten av en større vei. Tilgjengelighet var et viktig aspekt ved valg av kirkeplass. Kirker ble sentralt plassert mellom gårdene, men i utkanten av landsbyen slik at kirkeområdet kunne inkludere dyrkingsland for presten. (Skre, 1988, s. 8-11, 77.)

5.2. Den førkristne kultplass.

De førkristne kultsteder hadde en viktig rolle i den norrøne mytologien. Kultplass, offerplass og hellig plass er alle steder med religiøs betydning og et særskilt område som er avsatt til dyrking av den norrøne kulten. (Brink, 1992, s. 122.)

I den norrøne tid vokser kongedømme og plassering av kultbygging og kultofring på egne gård ble sett på som et manifest av makt. Det var også i de høyere sosiale lag at kristendommen hadde sin tidligste gjennomslagskraft. Stormenn som hadde en ledende rolle i den norrøne religion hadde den samme posisjon i den nye religionen-kristendommen. Det var en sosial kontinuitet som var sterkt knyttet til kultkontinuitet. (Hultgård, 1992, s. 55.)

5.3. Hva er kultkontinuitet?

Kultkontinuitet består ofte i at kirkebygg har blitt etablert på steder med gamle religiøse funksjoner, for eksempel over eller i nærheten av hedenske hov og religiøse plasser. Da kristendommen ble introdusert antok man at den vanlige praksisen var at kirker ikke skulle bryte med de lokale behovene for religiøs utøvelse. Kirkebygg ble derfor ofte anlagt på sentrale steder der mennesker utøvde sin tro. På den måten framstod ikke religionsskiftet som et klart brudd med fortiden, men representerte en kultkontinuitet som gjorde overgangen enklere. Kirker hadde også i visse sammenhenger behov for å markere makt og posisjon i forhold til gamle lokale maktstrukturer og man skal ikke se bort i fra dette som en årsak til at kirkebygg ble anlagt på gamle hellige steder. (Lidén, 1995, Olsen, 1966.)

Kontinuitet kan være av ulike karakter og styrke. (Brink, 1992, s. 122.) Det er rimelig å anta at religionsskiftet ikke skjedde over natten, men utviklet seg over en lengre periode. Det betyr at det må ha vært en eller annen form for kontinuitet som har eksistert og i dette lange perspektivet kan vi trekke den slutning at det har skjedd endringer i de ulike kulturer; kristendommen og den norrøne. Mennesker påvirker hverandre og sannsynligvis tok den kristne religion opp norrøne riter og tilpasset de til den kristne religionsutøvelse. (Hultgård, 1992, s. 51.)

Mens den eldre forskningen mente at det har vært en kontinuitet fra det hedenske hov til kirke har den nyere forskning vektlagt at området der kirker ble bygget på kan ha vært en del av et område for utførelse av religiøs praksis, men også andre aspekter kan ha spilt en rolle i valget av kirkeplass. Arkeologiske utgravninger av vikingbyer i Danmark viser at

bebyggelsen har flyttet rundt og at det ikke var før i middelalderen at bosettingen fikk en permanent plass. Dette gjør det vanskelig å spore de førkristne kultplasser og sammenligne dem med kirker fra middelalderen. Men det finnes et sted hvor kultstedskontinuitet kan bevises og det er ved Mære kirke i Trøndelag.

5.4.Kultbygningen på Mære.

Dagens steinkirke er fra perioden 1160-1200 tallet. Kirken har en spennende historie som går tilbake til misjonstiden.

Mære-området var et viktig kultsted i vikingtiden. Mære kirke ligger i Sparbubygda og er en kirke man ikke kan unngå å legge merke til der den ligger på en bakketopp som et religiøst midtpunkt. Kirken dominerer i landskapet og reiser seg på en haug som stikker opp i det ellers flate oppdyrkete landskap. I middelalderen var jordene myrer og i førhistorisk tid lå Mærehaugen som en øy i en grunn fjord som skilte Innerøylandet fra fastlandet. (Lidén, 1999, s. 3.)

Men hva vet vi egentlig om kirken og stedet den ble bygget på, samt plassering? Ifølge Hans-Emil Lidén er dagens steinkirke plassert på akkurat det samme sted som det tidligere har stått en trekirke og før trekirken et hov slik de skriftlige kilder beskriver. (Lidén, 1969, s. 3.) Det er ingen monumenter fra hedenske plasser som er plassert i nærheten. Dette skiller Mære fra Jelling kirke i Danmark og Uppsala i Sverige hvor store gravhauger har vitnet om førkristen aktivitet ved de nåværende kirkesteder. Heller ikke finnes det skriftlige kilder som opplyser om forhold ved Mære. Dette gjør stillingen annerledes enn tilfellet er ved Jelling som har runestein satt opp av Harald Blåtann og Uppsala som er beskrevet av Adam av Bremen. Men Snorre omtaler Mære som et viktig kultsted. Olav Tryggvasson (reg.995 -1000) var en av kongene som var på Mære. I Snorres kongesaga fortelles det at han knuste gudestøtter der. Olav den hellige nevnes som kirkebygger. I sagaen som forteller om Olav Tryggvasson og Håkon den gode får vi høre om et hov som er det viktigste i hele Inntrøndelag. Flere av misjonskongene forsøkte å kristne trønderne, men først under Olav den hellige ble kristendommen innført. (Snorre Sturlason, Den norske kongesaga, Håkon den gode kap.18, Olav Tryggvassons saga, kap.65-69, Olav den hellige saga, kap.108 -109.)

Da kirken skulle restaureres ble det bestemt at det skulle foretas en arkeologisk utgravning under kirkegulvet. En utgravning det ble knyttet store forventninger til. Ville man finne spor etter andre bygninger på stedet og ville man få arkeologiske holdepunkter for kultisk virksomhet i hedensk tid? For om mulig å få besvart disse spørsmål ble utgravninger satt i gang i 1966, ledet av Hans-Emil Lidén. (Lidén, 1999, s. 1.)

Den arkeologiske utgravning innfridde forventningene. Under dagens kirke ble det først funnet rester av en tidligere trekirke noe i likhet med Holtålen stavkirke på Sverresborg i Trondheim, men med jordgravde stolper. Under trekirken ble spor etter en mindre bygning funnet. Det er direkte kontakt med den eldste kirken og den yngste av de førkristne bygninger. (den mindre trebygningen.) I tilknytting til trekirken ble det funnet 60 graver som var orientert øst-vest. Noen av gravene var eldre en trekirken. Bekreftelsen på det er funnet av en barnegrav under et av stolpehullene tilhørende trekirken. (Lidén, 1999, s. 30-37.) (Fig.19.)

Under kirkens skip ble det på et lite område som ikke var ødelagt av begravelser i nyere tid funnet kvistverkbygning fra folkevandringstiden, ca 500 e.v.t. Under flettverksbygget ble det funnet spor etter enda et forhistorisk hus der konstruksjonen er usikker. Den bygningen kan tas til inntekt for eksistensen av en kultbygning på Mære lang tid tilbake. Funn av stolpehull knyttes til dette funnet. Det ble antatt at det har vært en bygning med jordgravde stolper som i det eldste huset, men med mer forseggjorte vegger av jordgravde loddrette planker som i de senere stavkirker. Størrelsen på bygget vet man ikke. Men funksjonen forteller en del om bygget fordi i tilknytting til dette funnet ble det funnet 19 gullgubber i umiddelbar nærhet av fire tett plasserte stolpehull. (Lidén, 1999, s. 40-41.)

Gullgubber (fig.20.) er små tynne gullblikk med mønster i relieff som fremstiller mer eller mindre naturalistiske menn og/eller kvinner og i enkelte tilfeller dyr. De måler fra 0,5 til 1,5 kvadratcentimeter. (Lidén,1999, s. 41.) Motivene er tolket som et uttrykk for Hieros Gamos-myten om det hellige bryllup mellom en gud og en kvinne eller mann. Stort sett er gullgubber funnet ved helligdommer. Viktige sentre i førkristne tid var Klepp på Jæren, Mære i Trøndelag og Borg i Lofoten. I Sverige var Eskilstuna et viktig senter her ble det funnet gullgubber under klosterkirken. (Lidén, 1999, s. 41 og 43.) Steinsland gir følgende konklusjoner» Av funnstedene å dømme ser det ut til at materialet er konsentrert på plasser som trolig har hatt funksjon av offentlig kultsted». (Steinsland, 1999, s. 100.)

Gullgubber er blitt tolket forskjellig. Funn av gullgubber funnet ved Hauge på Jæren ble av Magnus Olsen tolket som Gerd og Frøya kjent fra norrøn mytologi. På bakgrunn av funn på Mære tolker Lidén gullgubbene som votivgaver i en fruktbarhetskult. Gro Steinsland setter gullgubbene i sammenheng med førkristen fyrsteideologi. (Steinsland, 1998.)

Uansett hvordan gullgubbene blir tolket kan man gå ut fra at de har noe med hedensk kultpraksis å gjøre. Derfor må stolpehullene på Mære ha vært knyttet til et kultformål. (Lidén, 1999, s.44.)

Det er ikke mye vi vet om bygningen som gullgubbene knyttes til. Sannsynligvis ble den bygget i vikingtid og sto til stolpekirken ble bygget. (Lidén, 1999, s. 37,41.) Om bygget har vært knyttet til kun hedensk formål eller om huset har en historie å fortelle da en ny tid kom med kristendommen er usikkert. Det har sannsynligvis vært en kontinuerlig bebyggelse gjennom flere århundrer frem til den første kirke ble bygget. Det betyr at flere bygninger har avløst hverandre. Funn av eldre graver var orientert etter en antatt kirkebygning med en annen orientering enn tre og steinkirken. (Lidén, 1999, s. 38,39.)

Snorre kongesaga forteller at Olav den hellige bygget kirker og lot dem vie i Innrøndelag. For Mæres vedkommende ser det ut som at Snorre kan ha tatt feil. Hvis Olav den hellige bygget kirken må kirken ha stått i 150 år. For en bygning med jordgravde stolper er dette lenge. Stolpekirker hadde en levetid på ca 100 år. Sannsynligvis ble denne kirken reist en del år etter Olav den helliges død. Det arkeologiske materialet ble derfor tolket til at det opprinnelige hedenske kultbygning har stått til tidlig 1000-tallet og så direkte avløses av stolpekirken. (Lidén, 1999, s. 19-23.)

Plassering av stolpehullene forteller om en kirke som har hatt et skip med et kvadratisk kor. Hjørnestolpene har vært kraftigere enn de andre. Grunnen kan være at svillene er inn-tappet mellom stolpene. Vanligvis hviler stolper på en grunnstokk i tre som ligger på et steinfundament. Vertikale planker har trolig vært nedtappet i disse på samme måte som stavkirker. Dermed er dette en forbedring fra bygningen fra folkevandringstiden hvor veggplankene etter all sannsynlighet var gravd ned i jorden. Mens kulthuset hadde jordgulv kunne det påvises at stolpekirken har hatt tregulv hevet over bakken. (Lidén, 1999, s. 19-23.)

Det er ikke bare formen med skip og kor som forteller oss at stolpehull kommer fra en kirke. Også alle gravene som ligger tett opp til veggen forteller om det. I middelalderen ble den plassen regnet som den beste på hele kirkegården. (Lidén, 1999, s.27-28.)

På slutten av 1100-tallet var det et krav at kirkebygg skulle bygges større og mer verdig. På Mære ble den gamle kirken erstattes med en ny kirke i stein. Under bygging ble stolpekirkene stående så lenge som mulig mens arbeidet med steinkirken pågikk. Grunnen til det var å beholde en kontinuitet i gudstjenesten. Først ved bygging av skipets sør-mur ble trekirken revet. Dette kommer frem av sørmurens fundamentering hvor man unngikk å ødelegge stolpehullene. Skipet ble lengre enn opprinnelig planlagt. Siste fase i stenkirkens bygningshistorie er reisningen av et vesttårn som raste sammen etter ca 100 år. (Lidén, 1999, s. 23-25.)

5.5.Tolkning av Mærefunnet.

Gullgubber er knyttet til kultpraksis. Derfor må vi anta at bygningen som rommer stolpehullet med gullgubbene må ha hatt en tilknytning til den norrøne kultdyrkelse. En nærliggende tanke er derfor at på Mære har det stått et førkristent-kultbygning. Som kilde valgte Lidén å bruke Landnåma bok fordi denne boken gir en tolkning av høysetestolper og deres tilknytning til hov. (Lidén, 1999, s. 44.)

Gullgubbehuset på Mære kan ha vært knyttet til et gårdsanlegg som ved visse anledninger ble brukt til utøvelse av kult. Det ville da ha passet inn i teorien til Olaf Olsen om at i førkristen tid har det ikke vært et eget kultbygg kalt hov. (Olsen, 1966, s. 100.) Men på Mære passer ikke denne teorien inn fordi i slutten av vikingtid var Mære sannsynligvis ikke et stormannsete. Ifølge arkeologen Lars Steinsvik har det neppe vært et entydig maktsentrum i Sparbufylket. (Steinsvik, 1996, s. 44.) Steinsvik har fremsatt en tanke om hvorfor hov var plassert på Mære. Han mener at hov på Mære var et regionalt hov for hele Inntrøndelag fordi et hov måtte ligge på nøytral grunn utenfor det maktsentrum som hver enkelt gård representerte. (Steinsvik, 1996, s. 36.)

Bygningen der gullgubbene ble funnet kan ha blitt omdannet til en kirke enten for å markere omgjøring fra hedensk til kristendom så forsiktig som mulig eller som kirkens triumf over hedendommen. Med kirkens seier over hedendommen må funn under Mære kirke tas til inntekt for den oppfatning av at det har vært kultstedkontinuitet fra den norrøne tid til den kristne tid. Dermed har en gammel teori fått et empirisk grunnlag. I denne sammenheng er funnene på Mære blitt satt i en sammenheng i diskusjonen om hvordan overgangen fra den hedenske tro til kristendommen foregikk i landsdelen. Mære kirke var en fylkeskirke. Fylkeskirker ble plassert på krongodsgård. På Mære har sannsynligvis

rikskongedømme og kirke underlagt seg et gammelt hedensk hellig sted og anlagt kirke der. Utgravningen som Lidén utførte viser utviklingen fra et førkristen bygg til kirke, trinn for trinn. (Lidén, 1999, s. 46-47.)

Utgravningen på Mære og de arkeologiske funn som resulterte i at det etter all sannsynlighet har vært kultstedskontinuitet på Mære ble satt direkte opp mot Olaf Olsen sin teori.

5.6. Olaf Olsen: Hørg, hov og kirke.

The theory of cult site continuity from pagan to Christian time was only wishful thinking and romantic dream. (Olsen, 1986, s. 128.)

I 1966 kom Olaf Olsen sin avhandling «Hørg, hov og kirke». Der lanserer han teorien: I det førkristne samfunn i Norden har det ikke eksistert en særskilt sakralbygning kalt hov. Med denne avhandling opphørte forestillingen om kultstedskontinuitet å fungere som tidligere.

I sin avhandling tar ikke Olsen opp utgravningen på Mære. Men da Hans- Emil Lidén skrev artikkelen «From Pagan Sanctuary to Christian Church. The Excavation of Mære Church in Trøndelag 1969» om utgraving og funn og hvordan han tolket funnene skrev Olsen en tilleggskommentar til sin avhandling «Rapport om Mære utgravningen i 1969». Der utdyper og forsvaret han sin teori.

Olsen sin avhandling markerte et skille i diskusjonen om en kontinuitet fra hov til kirke. Han gjennomgår det meste av forskningen som har vært utført innen kontinuitet spørsmålet. Mye av det skriftlige materialet avviser han. Frem til 1966 var det stort sett norrøne kilder i form av islandske håndskrifter som Snorres Heimskringla som ble brukt som analyse for å finne en forbindelse mellom hov og kirke. På bakgrunn av de kilder som har blitt brukt i forskningen konkluderer han med at forestillingen om kultstedskontinuitet ikke hvilte på forsvarlig grunnlag. (Olsen, 1966, s. 275.)

Grunnen til at det ikke er en egen bygning hvor utøvelsen av kultisk aktivitet blir utført i viser han til det skriftlige materialet der han påpeker at det ikke er nedskrevet at hov er et sakralt bygg. Den andre begrunnelsen for at hov ikke har eksistert som et eget bygg viser han til Island og retter søkelyset på Hofstadir som i norrøn tid var et langbygg. Vikingtidens langhus er også beskrevet som hverdagsbygg som inneholdt flere rom. Og det var i hallen i langhuset den kultiske aktivitet foregikk. Ikke bare for gårdens beboere, men også for andre mennesker

som bodde i bondesamfunnet og som hadde tilknytting til langhuset. En parallell trekker han til Borg i Lofoten. (Munch Samsø, 1991, s. 323.) Olsen hevdet at hov-teorien på Island var vokst frem som en konsekvens av nasjonalromantikken. Derfor kunne man ikke feste tillitt til den. Hvis hov-tuftene tolkes uten støtte i hov-teorien peker ingenting i retning av et særskilt sakralt bygg. (Olsen, 1966, s.182 – 192.)

Egne hellige bygning til kultisk aktivitet kunne altså ikke Olsen akseptere. Han hevdet at det norrøne samfunn ikke hadde den kristne religions skille mellom profan og sakralt bygg. Det var derfor ikke behov for en kultbygning som kan ligne det kristne gudshus. Olsen ønsker med sin avhandling å bryte med den antatte forbindelsen mellom hov og kirke og med det tar han bort hovedtyngden av den tidligere forskningen sine argumentasjoner knyttet til kultstedskontinuitet. Olsen mener at hvis denne forbindelsen ikke har eksistert faller grunnlaget for forestillingen om kontinuitet fra hedensk kultorganisasjon til kristen tid bort. (Olsen, 1966, kapitel 2 og 3.)

Olsen sin opplevelse av skille mellom det profane og det hellige kan ha sin forklaring i at forskningen på den norrøne religion har satt søkelys på det manglende skille mellom nettopp det hellige og det profane i den kristne tid. Både i kilder fra 1200 tallet og i mye av forskningen frem til 1945 ble det opprettholdt et skille i den hedenske religion. I vår egen samtid (før 1945) hadde dette en tilbakevirkende kraft og den kristne verdensoppfatning ble overført på det førkristne samfunn i Norden. Det er på bakgrunn av dette at Olsen kan ha fjernet seg fra bildet om at hov var et tempelbygg eller en gildehall der man ofret til hedenske guder.

Som nevnt, Olsen hadde en kritisk innstilling til de skriftlige kilder. Kilder før 1200-tallet og senere som forteller om førkristne forhold kan ifølge Olsen kun brukes som en kilde for å gi en forståelse og et bilde av den norrøne tid. Den beskrivelse kildene gir av et hov kan altså ikke brukes fordi «Hovene i den almindelige opfattelse forlængst var blevet til hedningekirker». (Olsen, 1966, s.102.)

Det var kun kilder som er nedskrevet kort tid etter landet ble kristnet eller sikre overlevninger fra den norrøne tid som Olsen kunne aksepterte som kilder. Disse kildene er Den eldre Edda, Landnåma bok, Skaldekvad og Islendingabok. Likevel, i disse kildene er det beretninger som Olsen ikke fester lit til. Et eksempel er om horg og hov i Den eldre Edda der det er skrevet at gudene bygde højtømrede hov og horg på Idavollen. Dette kan, ifølge Olsen, ikke vektlegges fordi dette er gudens bolig og ikke menneskenes byggverk. (Olsen, 1966, s.92.)

Et spørsmål som nå kan stilles er om ikke den norrøne gudeverden er en refleks av det norrøne samfunn fordi alt tyder på at gudene syntes å bo i en gårds-struktur som speiler et jordbrukssamfunn.

Med dette forsvinner store deler av det kildemateriale som forskere har benyttet for å få innsikt i forholdet mellom hov og kirke. Innen forskningsmiljøet var det kritiske røster fordi med Olsen sin opprydding i materiale og tolkning ble det et tomrom hvor det reelt ikke fantes noe konkret materiale å henvise til. Først i de senere tiår har det blitt påvist stolpehull fra eldre bygninger under flere stående kirker og det har brakt diskusjonen om stavkirkens opprinnelse et lite stykke videre.

Hvis kultbygninger har eksisteret mente Olsen at de var «produkter af en udvikling, der har sigtet på at tilvejebringe enten bekvemmere, fornemmere eller mere effektfulde rammer omkring gudsdyrkelsen». (Olsen, 1966, s.66.)

Når det gjelder horg mener Olsen at det har vært en kultplass ute i det fri. Horg sin videre utvikling er at det er et overbygg som beskytter gudestøttene. Olsen mener at horg må være forløperen til den høydestreben som vi ser i stavkirker. Begrunnelsen hans er at stavtradisjonen har vokst frem innenfor landets grenser. (Olsen, 1966, s 221.) Horg som forløper til stavkirkers høydestreben var en problemstilling Dietrichson tok opp i 1892. En problemstilling som senere ble sentral i diskusjonen om stavkirkens opprinnelse.

Olsen sin hypotese åpner opp for flere punkter i spørsmålet om en arkitektonisk kontinuitet fra horg til kirke. For det første kommer horg til å utgjøre kjernen i stavkirkens konstruksjon. Hvis horg allerede i norrøn tid utviklet seg til en bygning med likhetstrekk til stavkirker er kultbygningkontinuitet ikke en umulig tanke fordi den hedenske tro må ha fulgt med inn i kirkebygget. Et hovedproblem med denne teorien er at den stemmer dårlig med hans øvrige argumentasjoner i hans avhandling om at det ikke fantes noen forbindelse mellom sakralbygninger i førkristen tid og kirker. Når Olsen argumenterer for hov som en flerfunksjonell bygning vektlegger han sterkt hedendommens manglende krav til en særskilt bygning samt den hedenske religions manglende skille mellom det profane og sakrale.

Noe av grunnen til at hans teori fikk så stor gjennomslagskraft må sees i sammenheng med den oppdemmede kildekritikk som lå latent i diskusjonen om forholdet mellom det førkristne bygg og de første kirker. Med dette menes forestillingen om kultstedskontinuitets styrke og lange levetid innen forskningen. Olsen sin påstand om at

hov ikke hadde eksistert som en særskilt sakralbygning fikk stor slagkraft fordi forskningen frem til 1966 fokuserte sterkt på sammenhengen mellom hov og kirkebygg.

KAPITEL 6. KIRKEARKEOLOGIEN.

6.1.Håkon Christie og Kristian Bjercknes.

Etter 1945 fikk kirkearkeologien sitt gjennombrudd i Skandinavia. Fra de skriftlige kilder var det lite kunnskap om trekirker. Nå dukket de fysiske sporene frem som Einar Dygves oppdagelse av stolpehull under Jelling kirke i Danmark i 1947. Arkeologiske utgravninger i tiden etter har det samme mønster avtegnet seg iform av stolpehull fra de stående kirkers forgjenger. I Norge går forskningen i to retninger, bygningskulptur på den ene siden og bygningsarkeologi på den andre siden. Etter hvert kom kirkearkeologien som et tredje spor. Bygningsarkeologien undersøker en bygning ved å identifisere, tolke og dokumentere relative og absolutte plasseringer av bygningens elementer. (Stavkirke.info.) To viktige forskere på denne tiden var Håkon Christie og Kristian Bjercknes.

Gjennom en rekke artikler har Christie presentert sitt syn på stavkirkens arkitektur og byggemåte. I Norges kunsthistorie bind 1 fra 1981 gjengir han den mest omfattende fremstilling av stavkirkespørsmålet. Her blir stavkirkens historiske sammenheng drøftet. Han vektlegger de historiske forhold rundt bygging av kirker i perioden 1000-1100 tallet. Christie presenterer også de økonomiske, befolkningsmessige og kulturelle forhold. Videre drøftes kirkebyggets byggeprosess og håndverksutførelse samt en beskrivelse av stavbyggets enkeltdeler. (Christie, 1981, s. 179 -185.) Som hos Nicolaysen og Dietrichson blir den byggetekniske utvikling forklart punktvis, element for element.

Christie så på stavkirkene langs to utviklingslinjer. Han skiller ut den såkalte Møretypen av det etablerte utviklingskjema og ser denne typen som en videreføring av vikingtidens stolpebårne langhus. Hovedlinjen til stavkirkens utvikling knyttes til de arkeologiske sporene av de første trekirker som sees i sammenheng med de førkristne byggetradisjoner og det hedenske hov. (Christie, 1981, s.174 og 206.) Christie drøfter den arkitektoniske utvikling slik han ser den. Her følger han Dietrichson sitt utviklingskjema, men begrunnelsen for midromskirkens del er ikke lik Dietrichson. Christie stiller seg kritisk til basilikateorien fordi den ikke tar utgangspunkt i en analyse av romformer og bygningskonstruksjon men i stilanalyse. (Christie, 1981b, s. 61, Bjercknes, 1944.) Likevel aksepterte han Dietrichsons typologiske skjema, noe også Bjercknes gjorde. Christie utdyper Bjercknes bygningsanalytiske metode og utvikler holdepunkter for en antatt stavbyggningskonstruksjon. Både Bjercknes og Christie mener at midtromskoret var en del av

en allerede førkristen eller profan bygningstype. (Christie, 1981, s. 210, Bjerknes, 1976, s. 83.) Denne bygningstypen som nå er forsvunnet var et sentralbygg med indre stolpereisning. (Christie, 1981, s. 212 -216.) Sporene etter det Christie tolker som mulig indre stolpereisning i Lom og Urnes ser han som et stadium i en slik utvikling. Det avgjørende spranget i konstruksjonen, veggsvill og grunnstokker oppå bakken, mener Christie må ha skjedd i god tid før de eldste bevarte midtromskirker ble reist. Slik tolket Christie de kirkearkeologiske funnene inn i det etablerte utviklingskjemaet. Christie tegner en rett utviklingslinje av stolpekirker med og uten midtrom. Utviklingen fører frem til midtromskirker på grunnstokker og svilleramme. Videre utvikler denne kirketyper seg mot et åpnere kirkerom med færre midtromsstaver. Utviklingen ender opp i Møretypen. Dette er et syn som Dietrichson brukte nitti år tidligere, men nå med mer moderne betegnelser. Videre peker Christie på at det må ha vært et mangfold av byggemåter og utsmykking som må ha eksistert side om side og til samme tid. I sin artikkel om stavkirke arkitekturen i Norges Kunsthistorie fremholdt Christie at med den daværende situasjon «er forskningen best tjent med at spørsmålet om stavkirkens opprinnelse ikke besvares». (Christie, 1981, s. 209.) Christie la i stedet vekt på å klarlegge de enkelte stavkirkers særtrekk og konstruksjoner med en bygningsanalytisk metode. Christie reiser også spørsmålet om midtromskirker har konstruksjonstrekk som har sin opprinnelse i ikke-kirkelige sentralbygg.

Ny tilnæringsmåte og metoder i forskningen på stavbygg ble først aktualisert ved utgravningen av Urnes stavkirke. Resultatene av funn ble publisert i 1958.

6.2. Urnes stavkirke.

Fra Lustrafjordens bratte østside springer Urnes stavkirke frem. Kirken ble første gang nevnt i skriftlige kilder i 1323. Den eksisterende stavkirke er datert til ca. 1140. Nyere forskning har påvist at det har stått fire kirker på samme tuft. Den tredje forløperen for den nåværende kirke ble reist omkring 1070. (Krogh, 2011, s. 10, 215.) Urnes som kirkested kan altså føres tilbake til tiden for kristningen av Norge.

Mye tyder på at Urnes opprinnelig har utgjort en storgård. Vi kan trolig si at Urnes ikke var en vanlig sognekirke siden den kunstneriske rikdommen og den arkitektoniske kvaliteten er uvanlig. Erla Hohler hevder at kirken på Ornes var et privatkapell på en betydelig storgård. (Hohler, 1976, s.8.) Dette bekrefter Hallvard Magerøy i en avhandling om Ornes – ætten fra

1988 der han slår fast at Ornes var et av de viktigste og rikeste høvdingsetene på Vestlandet i middelalderen. (Magerøy, 1998, s. 121.)

Ornes stavkirke er bygget i romansk stil med buer, søyler og bygningsdeler som er kjent fra Europa fra tidlig på 1100 tallet. Den er bygget som en langkirke med et rektangulært skip og et smalere kortilbygg. Både skipet og koret har hevet søylebåret midtrom omgitt av lavere omgang på alle fire sider. Søylenes er rikt utsmykket med figurer og terning kapiteler som er utskåret med fabeldyr som kentaurer, fugler og mer. Det er også bladranker på kapitelene. Sannsynligvis har formen og den utskårne dekoren sin bakgrunn fra steinarkitekturen. (Fig. 21,22,23.) Forbilde kan være kapitelene i Stavanger domkirke som har relieffer som minner om Ornes kapitelene. I europeiske sammenheng er krypten i Canterburykatedralen et eksempel på romanske kapiteler. (Hohler, 1999, s.250.)

Fra middelalderen er store deler av konstruksjonen bevart, grunnstokker, sviller, hjørnestaver, omgangens tiler og stavlegje. Takkonstruksjonen og de hevede midtrommene med staver og avstivningssystem er også opprinnelig.

6.3.Den tidligste forskningen på Ornes stavkirke.

Den nåværende kirke regnes som den eldste bevarte stavkirke med spor etter eldre kirker på samme tuft. Mens Lorentz Dietrichson så på bygningen som en helhet viser nyere forskning at det sannsynlig har stått fire kirker på den tidligere tuften. (Krogh, 2011.)

I perioden 1955 -57 ble det utført arkeologiske utgravninger under kirkegulvet i Ornes stavkirke. Det arkeologiske arbeidet ble gjennomført av Håkon Christie sammen med Kristian Bjercknes. Arbeidet bestod av utgraving og detaljert undersøkelse av den stående bygning. Christie startet med en prøveutgravning under stavkirkens gulv i 1956. (1958, s.50.) Det ble da påvist store dype hull som gikk ned i naturbakken. Det tydet på funn av stolpehull fra et eldre byggverk. (Fig 24.) At den nåværende kirke var oppført av materialer fra en eldre bygning var ikke uventet. Det som var uventet, var at bygningen hadde jordgravde stolper. I alle kjente stavkirker står både ytterveggens stolper og tiler og den indre reisnings stolper på grunnsviller og syllstokker. (Fig 25,26 og 27.)

Frem til dette funnet var det på norsk jord ikke blitt påvist kirker med stolper og tiler. Prøveresultatene reiste en del spørsmål: hvordan har kirker med jordgravde stolper sett ut og hvilket formål har kirkebygget tjent. Dette førte til en grundigere undersøkelse under

koret. Der ble det avdekket en rekke stolpehull som antyder grunnplan av en eldre bygning. Stolpehullene var godt bevart. Steinpakken som støttet stolpen, sto igjen i noen av hullene. Stolpehullenes plassering i forhold til hverandre gir en karakteristikk kirkebygg med skip og kor. Den første kirken er Urnes 1. (Christie, 1958 s. 50.51.)

Utgravningen viste at det har vært en gravplass på stedet for Urnes 1. Noe sikkert svar på hva slags bygning Urnes 1 har vært er ikke kartlagt, men man antar at Urnes 1 har vært en kirke. Det som er kartlagt er at graver i norrøn tid gradvis ble påvirket av kristne graver. På Urnes var gravene orientert i en øst-vest retning. Har det vært en gravplass før Urnes 1 ble bygget skulle det også ha vært en kristen bygning. I den tidligste fasen av de arkeologiske undersøkelser ble det ikke avdekket spor som pekte i retning av en tidligere bygning på tomten til Urnes 1. Så langt tyder altså undersøkelsen på at det har vært to byggefaser, Urnes 1 og den nåværende kirke. (Christie, 1958, s.54.) (Fig.28.)

Grunnplanen til Urnes 1 viser et rektangulært skip med indre reisning og et smalere rett avsluttet kor. Urnes 1 og den nåværende kirke har hatt omtrent samme lengdeakse og tverrakse. På rekke og rad under syllstokken i nåværende kirke finner vi stolpehull som angir Urnes 1. Stolpehullene ble tolket som spor etter en tidligere trekirke med svalgang innenfor ytterveggen av den stående kirke. Spor etter veggplanker manglet, noe som tyder på at det har vært veggsviller innskutt mellom stolpene. Midt på gulvet var det fire stolpehull som danner hjørner i et mindre kvadrat. Dette tolket Christie som kirkebygget har hatt en form for hevet midtrom. Hvis Christie sin tolkning er riktig, vil det ha betydning for synet på en mulig sammenheng i byggemåten gjennom trosskiftet. (Christie, 1958, s. 58.) (Fig.29.)

Koret har vært kvadratisk. I det nåværende kor under syllstokken finnes spor etter østveggen. Stolpehullene har sannsynligvis gitt plass for selve vestveggens konstruktive ledd. (Christie, 1958, s. 54-55.)

Den arkeologiske undersøkelsen av grunnkonstruksjonen brakte på det rene at to av kirkens grunnstokker opprinnelig ble tillagt for å tjene som sviller. Det tyder på to helt ulike konstruksjonsmåter. Christie mente at det lite sannsynlig at en og samme kirken hadde begge metodene. Videre mente han at de to svillene var blitt hentet fra et annet bygg, altså de tilhørte ikke Urnes 1. (Christie, 1958, s. 70.)

Mens Christie mener det er funnet bevis på at det har vært to bygninger etter hverandre på Urnes, den nåværende og Urnes 1, mente Bjerknes at det har vært to kirker etter hverandre

foruten den nåværende kirke. Bevis for den teorien finner han i materialer som er gjenanvendt i kirken blant annet i de to svillene. Mens Christie mente at svillene ikke kom fra stolpekirken Urnes 1 siden den kirken hadde jordgravde stolper og dermed ikke sviller mente Bjerknes at svillene verken var bestemt for den nåværende kirke eller kirken med jordgravde stolper Urnes 1, men for en kirke som har eksistert mellom disse to, Urnes 2. Hans argument var at Urnes 2 hadde jordgravde hjørnestolper mens svillene var en del av veggkonstruksjonen og med det et svar på svillens gåte. Det at svillene var en del av veggkonstruksjonen forklares med at de eldre svillene ikke syntes å ha vært laget i forbindelse med stavkirken (Bjerknes, 1958, s. 81-82).

Urnes 3 ble bygget i ca 1070 kanskje noe senere. Funn viser at Urnes 3 hadde staver i hjørnene og disse og ytterveggen sto på sviller med rektangulært tverrsnitt på en grunnmur i stein. Deler av svillene er bevart fordi den er brukt som grunnstokk under den nåværende kirke.

I sin artikkel «Kirkene på Urnes» fra 1971 retter den danske arkeologen Knud Krogh en kritikk mot Christie og Bjerknes sin tolkning av funn under Urnes stavkirke. Krogh tar utgangspunkt i utgravningsplanen og kommer frem til at det er spor etter to tidligere kirker begge med jordgravde stolper. Når det gjelder Christie sin tolkning av de indre stolpehullene som et fundament for et forhøyet midtrom mente Krogh at det var en utviklingsteoretisk hypotese og ikke bygd på arkeologisk vitnesbyrd. (Krogh, 1971, s.170.) Ifølge Krogh var det grunnlag for en hypotese om to kirker før den nåværende, men han tar forbehold om at det ikke foreligger tilstrekkelig stratigrafiske opplysninger. 40 år senere ga detaljerte oppmålinger et sikrere resultat. (Tabell 1.)

Funnene av stolpehull under Urnes stavkirke setter de forvunnede norske trekirker inn i en europeisk sammenheng. I den tidligste forskning på stavkirkebygget ansås veggsvill på fundament over bakken for en selvfølge mens jordgravde konstruksjoner ikke hadde samme rang. Spor av tidligere trekirker reiste spørsmål om når og hvor overgangen skjedde fra jordgravde stolper til en svillramme oppå bakken.

I Høring kirke på Jylland ble det ved utgravning påvist spor av en trekirke med jordgravde hjørnestolper med mellomstolper i veggene, men det var ikke spor etter veggplanker i bakken. Knud Krogh ser på dette i lys av funn ved Husterknupp ved Kølne og Stellerburg i Ditmarsken begge datert til 900 tallet. På begge steder ble det avdekket fundamenter og de

nedre delene av veggene på trebygningen hadde jordgravde stolper, hjørne og midtromstolper med innskutte veggsviller mellom stolpene. Ingen av disse var kirker.

6.4. Roar Hauglid. Revitalisering av basilika teorien og dateringsdebatten.

I sin artikkel «Kirkene på Urnes «fra 1971 påpeker Knud Krogh opphavsteoriens svake stilling i forskningsdebatten, Videre i artikkelen kommer det frem at Krogh ønsker en fornyet undersøkelse av Urnes stavkirke for på den måten kunne bekrefte at Christie hadde tatt feil i sin tolkning av Urnes. Men artikkelen er også en bekreftelse om at stavkirkens nasjonale bygningstradisjon ikke stemmer. Den som tok konsekvens av dette igjen og formulerte en alternativ opphavsteori var Roar Hauglid. Teorien var ikke ny i den forstand at den er uten forløper. Hauglids teori har en klar europeisk orientering og likhetstrekk med Dietrichson basilikateori fra 1892. Det dokumenterte grunnlaget for teorien er imidlertid av nyere dato. Hauglid revitaliserer basilikateorien i sitt tobindsverk, bind 2 «Norske stavkirker. Bygningshistorisk bakgrunn og utvikling» fra 1976.

I bind 2 presenterer Hauglid et nytt forskningsmateriale fra tiden like før og etter andre verdenskrig som avdekket en høyere trebygningsskulptur fra forskjellige steder i Nord-Europa. Trebygningene går tilbake til 800-tallet. Bevaringsforholdene var så gode at både fundamentering og deler av bygningen var godt bevart noe som gjorde det mulig å få et inntrykk av bygningen som helhet. I dette materialet kunne man påvise de grunnleggende konstruksjonsmåter som Dietrichson i sin tid, på til dels feil grunnlag i Greenstead, hadde tilbakeført til utenlands innflytelse. Det gjelder veggplankens sammenføyningsmetode gjennom not/fjærprinsippet og det gjennomgående svillunderlaget. Not/fjær prinsippet er også avdekket ved Stellerburg og Husterknupp. Argumentet for at teknikken med sammenhengende svillunderlag ble tatt i bruk i Europa finner Hauglid i det store tidsintervall mellom det primitive stolpebygg og den steinkirken som ble reist over. Det er en tidsperiode på ca. 300-400 år som overskrider levetiden til den jordgravde kirke. På den bakgrunn mener Hauglid at det må ha vært et mellomledd et sett med kirker som det ikke finnes spor etter. Da det ikke finnes spor mener Hauglid at det må være bygninger på frittstående svillunderlag. Karakterisk for denne bygningstypen er at den ikke etterlater seg spor i grunnen. (Qvale,1993, s. 83, Hauglid, 1976.)

Det Hauglid særlig legger vekt på er å formidle fremveksten av stavkirker med forhøyet midtrom satt opp mot europeisk bakgrunn. Men han kan ikke dokumentere noen overgangsformer fra den enkle stolpekirke til hevet midtrom. (Hauglid, 1976.)

Bygningshistoriske spor ble avdekket over store deler av Nord-Europa etter 1945. Det tyder på at stavkirkens ulike bygningstrinn kommer fra kontinentet. Konstruksjonsmetoder som ikke lenger var i bruk i det sydlige Europa kan ha fått en ny aktualitet i Norge og Norden ved overgangen til kristendommen som kom senere her enn resten av Europa. Det forteller om tilknytning til europeisk kulturarv som ble tatt vare på og videreført i Norge.

I sitt tobinds-verk tar Hauglid opp datering av stavkirkene. Han mener at bare gjennom en fremdatering av stavkirkene gjør det mulig å plassere kirkene inn i en europeisk sammenheng. Hans argumentasjon er basilikateoriens tese om stavkirkens utgangspunkt i basilikakirken. Hauglid trekker også frem de mange byggetrinn i Urnes, Kaupanger og Hurum stavkirke. Disse tre kirker har fått tid til å utvikle seg. Steinbasilikaen må i egenskap av prototype være etablert innenfor landets grenser før man kan regne med en større spredning av denne kirketyperen til den lokale stavkirke. (Qvale, 1993, s. 84.)

Utgangspunktet for Hauglids stavkirkekronologi er Urnes stavkirke. Han foreslår en senere datering av Urnes og nord-portalen. Den stående stavkirken på Urnes daterer han 1200-tallet. Dette igjen fører til at de øvrige stavkirker må dateres flere generasjoner frem i tid. For å få dateringen av stavkirken og romanske steinkirken til å passe sammen må også den sistnevnte rykkes opp i tid. Hauglid revurderer kronologien for de eldre middelalderkirker i Norge. (Hauglid, 1976, s.400.)

Med ny datering av stavkirken tok Hauglid utgangspunkt i forgjengeren til den nåværende kirke på Urnes. Gjenbruksmaterialer som nord-portalen med sin dyreornamentikk knytter Hauglid til kirker med jordgravde stolper som er blitt påvist gjennom arkeologiske undersøkelser. Urnesstilens er datert til midten av 1000-tallet dette mener Hauglid er feil tidsepoke og foreslår en datering til et stykke ut på 1100-tallet.

Hauglid sin argumentasjon tar utgangspunkt i hans forskningssyn som er inspirert av en streng historisk kildekritikk. Det førte til at nesten alt av skriftlige opplysninger fra middelalderen blir avvist som kilde fordi han anså dem for å være upålitelige. Hauglids hovedargument for fremdatering av stavkirker er angivelig historiske forutsetninger. Han mener det er utenkelig at en liten kirke innerst i Sognefjorden kan ha hatt en så avansert

konstruksjon så tidlig som på midten av 1000-tallet. Han trekker frem sitt forbilde Stavanger som ennå ikke var et bispesete. (Hauglid, 1976, s. 234.)

Hauglid møtte motstand i fagmiljøet for sitt syn. En av kritikerne var kunsthistorikeren Peter Anker. Han tar et oppgjør med Hauglid og hans datering i *Historisk tidsskift* i 1977. Mens Hauglid hadde bygningen primært som eneste kilde fremhevet Anker bruken av flere kilder når en kirke skal analyseres. Han fremsetter tre dateringskriterier, arkeologiske observasjoner, stillanalyse og kilder fra middelalderen. Videre mener Anker at Hauglid mangler dokumentasjon for sine dateringer. (Anker, 1997, s. 104.) Metoder som visuell stilhistorie og sammenligning med andre stavkirker fremhever Anker som viktige kilder. En viktig bærebjelke i Anker sin argumentasjon var henvisningen til svenske runesteiner med Urnes-ornamentikk datert til midten av 1000-tallet. I tillegg påpeker Anker at mynter er viktig som en kilde til datering. (Anker, 1997, s. 115.) Ankers argumentasjon fastholder den tradisjonelle dateringen av Urnesstilens og den eldste stavkirke på Urnes. Senere forskning har omtrentlig stadfestet Anker sin datering av kirken som gjenbruksmaterialene hører hjemme i.

6.5. Nyere forskning på Urnes stavkirke.

Håkon Christie og Knud Krogh har gjennom flere år arbeidet med tolkningen av det omfattende materiale av kirkene på Ornes ved Lusterfjorden. Sentralt i undersøkelsen var å finne svar på svillens gåte, to grunnstokker som opprinnelig var tillagd som sviller. Resultatene er av stor betydning for stavkirkeforskningen. Fra 1969 og i årene fremover ble det igangsatt nye og mer inngående undersøkelser av kirken. I den forbindelse kom det to nye bokverk; Håkon Christie i 2009 og Knud Krogh i 2011. Bøker som er viktig i stavkirkeforskningen og har forskjellige tilnærminger i sin presentasjon.

6.5.1. Håkon Christie.

Håkon Christie skrev boken *Urnes stavkirke* i 2009. Bokverket presenterer ikke ny forskning, men er en registrering av de funn og den tolkning Christie utførte på Urnes stavkirke. Boken er nesten som en katalog det vil si at det lite som blir forklart og satt inn i en større sammenheng.

Det er et verk med gjengivelser av oppmålstegninger av selve kirkebygget. Tegninger som er svært detaljer gjengitt. Videre har boken også en del fotografier. Stavbygningen blir gjennomgått ledd for ledd fra grunnstokker til takverk og tilbygg. I boken skriver Christie at det han har lagt vekt på er å kartlegge hvordan materialer er blitt sammenføyet innbyrdes, hvilken overflate de er blitt gitt og hvordan de er blitt tillaget. (Christie, 2009, s. 189.) En viktig konstruksjonsdetalj er en analyse av sammenføyningen. For å få en forståelse av bygningshistoriken til Urnes stavkirke var det viktig å dokumentere de partier av kirken som vanligvis ikke er tilgjengelig, men som først ble synlig ved reparasjonsarbeid. Christie skriver at hans overordnede mål var å avsløre stavkirkens form og oppbygging. Christie analyse av byggverket reiser en rekke spørsmål som stavkirkeforskningen har vært lite opptatt av. (Christie, 2009, s.21.) Men Christie går ikke nærmere inn på hvilke forhold dette dreier seg om. Christie hevder at «så lenge stavkirkene innehar et så stort fond av opplysninger som forskningen ikke har nyttiggjort seg består den prioriterte oppgave i å undersøke og dokumentere stavkirkene og fremlegge resultatene på en fyllestgjørende måte.» (Christie, 2009, s.28.)

Det som Christie var engasjert i var hvordan det rent teknisk var mulig å reise det høyt hevede midtrom i Urnes stavkirke. Dette særlig fordi høyden er stor i forhold til bredden. Det er på den bakgrunn at avstivningssystemet blir forklart grundig. Det igjen åpner for hva som var hensikten med en slikt komplisert romløsning. Kanskje var den et ledd i kirkens forkynnelse av det himmelvendte rom. Christie var også opptatt av hvordan kirkekonstruksjonen var sammensatt og hvordan stavkirken var blitt reist. I siste del av boken er det et kapittel som Christie har kalt «Sammenfattende temadrøftelser». I dette kapittel tar han for seg byggemateriale, håndverk og byggeteknikk. Nyskapene er Christie fordi han er klar over hvor viktig det er å dokumentere materialkvalitet, overflatebehandling, verktøybruk og mer. I dette kapittel skriver han « at drøftningene har til hensikt å karakterisere det håndverk og den byggeteknikk som de bygningsmenn behersket som bygget Urnes stavkirke». (Christie, 2009, s.179.)

Det var ikke bare konstruksjonen Christie har vært opptatt av. I kirkerommet har Christie vært oppmerksom på spor og merker etter den faste innredningen i kirkerommet og dokumentert disse. Som eksempel kan nevnes korskillen og alter på hver side av inngangen til koret.

6.5.2. Knud Krogh.

I boken *Urnesstilens kirke* fra 2011 presenterer Knud Krogh nye teorier om bygningshistorien til Urnes stavkirke. I dette bokverket blir forskningen dokumentert. Resultater fra den siste undersøkelsen av kirken blir presentert og illustrasjon og tekst er knyttet sammen så de underbygger og forsterker hverandre. Målsettingen var å plassere gjenbruksmaterialer inn i en helhetlig sammenheng som en del av en bygning.

Grunnlaget for undersøkelsen av kirken var å identifisere gjenbruksmaterialer. Noen bygningsdeler har blitt avkappet det forteller oss at de opprinnelig har hatt en annen funksjon.

Krogh sin undersøkelse gjør at bygningshistorien for de ulike kirkene på Urnes må revurderes. Urnesstilens kirke har fått en enkel rektangulær form med et sammenføydd kor. Romenhet er bygget i ett. Videre påviser Krogh rester av en svillramme gjenbrukt som grunnfundament i den nåværende kirken. (Krogh, 2011, s.83.) Dette innebærer at også Urnesstilens kirke har hvilt på sviller og ikke blitt båret av jordgravde stolper. En rekonstruksjon av romformen viser at denne kirken ikke har hatt forhøyet midtrom. Med andre ord Urnesstilens kirke kan ikke knyttes til stolpehull og de påviste arkeologiske bygningsrester. Dette betyr at det ikke kan postuleres at det har vært en sammenhengende rekke av kirkebygninger på Urnes som viser utviklingsmessig avhengighet av hverandre. De forskjellige kirkene er bygget etter selvstendige bygningskonsepter som må ha kommet ferdig utenfra.

Krogh antar at det har blitt reist 3 kirker på stedet forut for den nåværende. Etter hans mening representerer de arkeologiske sporene omrisset av to kirkebygninger og inkluderer man Urnesstilens kirke har den nåværende stavkirke hatt tre forgjengere. Ut fra middelalder-teologien sin vektlegging på alterkontinuitet er det ikke overraskende at det har blitt bygd flere kirker på samme sted. Alterkontinuitet vi si at nye kirker skulle bygges så hovedalteret fikk samme plass som dets foregående. I et kulturhistorisk perspektiv er den korte tidsavstanden mellom kirkene på Urnes i middelalderen mindre enn hundre år.

Ved datering av Urnesstilens kirke tok Krogh i bruk et nytt naturvitenskapelig hjelpemiddel, dendrokronologien. Ifølge denne metoden er kirkebygget reist kort tid etter 1070. (Krogh, 2011, s.193.) Dette medfører at den eldste av de stolpebårende kirker kan dateres fra slutten av 900 tallet. Urnesstilens kirke ble revet ca 1130, ifølge de dendrokronologiske analyser. Sannsynligvis var årsaken et ønske om en ny kirketype og

ikke råteskade. Den nye kirketyper var en kirke med hevet midtrom både i skip og kor. Forbilde og utgangspunktet er ikke kartlagt, men det har vært diskutert om det kan være en teologisk bakgrunn en ny oppfatning av kirkerommet eller status og prestisje. Roar Hauglid argumenterer for at forbildet er den romanske steinkirken.

KAP. 7 NYE SYNSPUNKTER OG PERSPEKTIVER PÅ BYGGKONSTRUKSJON.

7.1. Dendrokronologien.

Gjennom forskningshistorien har det vært en diskusjon om hvor gamle stavkirkene er. Å få svar på det spørsmålet er viktig fordi stavkirkene er originale bygg fra middelalderen. Før dendrokronologien fikk sitt gjennombrudd med stavkirkeprogrammet i 2001 var de norske stavkirker i hovedsak datert ved hjelp av stilistiske kriterier i tillegg til de sparsomme historiske opplysninger som finnes. Et vanlig kjennetegn er romanske stiltrekk som har gjort at stavkirker gjerne har blitt plassert i siste del av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet. Unntaket er Høyjord stavkirke i Vestfold som har et gotisk preg med sine spissbuet og firpassformete lysåpninger. Dette har senere blitt bekreftet av dendrokronologiske resultater. Leif Anker skrev i 2005 at den dendrokronologiske dateringen som har blitt utført frem til da ikke avvek vesentlig fra stilhistoriske analyser og andre dateringsmåter. (Anker&Havran, 2005, s. 25.)

Dendrokronologien er en naturvitenskapelig metode som brukes for å bestemme alderen på tremateriale ved hjelp av analyse av årringer som forteller om når treet ble hogd. (Fig. 30). Metoden baserer seg på variasjoner i trærnes årringer år for år gjennom historien. Årringene varierer i forhold til vekstforholdene i de enkelte år. Dette gjøres ved at man måler tykkelsen på årringene i forhold til hverandre. Ved å arbeide seg bakover til stadig eldre tømmer har man kunnet bygge opp tabeller – grunnkurve. Men åreringsdateringen forteller ikke når materialet ble brukt. Sannsynligheten er stor for at fellingsåret er starten på bygningsprosessen. Med dendrokronologien kunne byggeteknikker og materialvalg tidfestes. Metoden gir mulighet til å fortelle om hvilken type skog materialet ble hentet fra. Dermed får man en presis tidfesting av bygningen. (lokalhistoriwiki.no.)

Med dendrokronologien har stavkirkene blitt datert eldre enn det som tidligere har vært antatt. Kaupanger for eksempel, har vært datert til 1137-1138. Dendrokronologien forteller at kirken kan dateres til 1170-1200. Av 28 stavkirker er nå 23 stavkirker datert etter denne metoden.

I 2007 utførte Ola Storsletten en bygningshistorisk undersøkelse av Høyjord stavkirke. Noe sikkert svar på hvor gammel stavkirken er fikk man ikke. Kirkens gotiske preg tyder på at kirken er fra 1300-tallet. En ny dendrokronologisk undersøkelse i 2015 bekrefter svaret fra undersøkelsen i 2007. (Storsletten, 2015, s.233.) Ifølge hans rapport om undersøkelsen er det

blitt påvist gjenbruksmateriale fra en eldre kirke datert til ca 1170. Dagens kirkebygg ble datert til rundt år 1300. Dateringen sammenfaller med stilhistoriske kjennetegn med gotisk preg.

Høyjord har blitt beskrevet som den minst påaktete stavkirke. (Anker & Havran, 2005, s.210.) Årsaken til det var at frem til 1950 så ikke kirken ut som en stavkirke. Bygningen var hvitmalt kledd med bord innvending og utvendig og takkonstruksjonen var ny. Det samme var takrytter og sakristiet. (Storsletten, 2015, s. 234.)

Det som er interessant ved byggverket når det gjelder spørsmål om endring er selve stavkonstruksjonen. Helt tydelig skiller den seg ut fra de tradisjonelle løsninger vi finner i stavkirker ellers i landet. Spesielle trekk er blant annet bruken av mellomstaver og sammenføyningen mellom enkelte bygningsledd. Reinli stavkirke i Oppland er fra samme periode som Høyjord stavkirke. Dendrokronologisk datert til 1320 årene. Dette er en stavkirke med like bredt skip og kor og som også har visse særegenheter, men den er likevel langt mer lik de øvrige stavkirker enn Høyjord-stavkirke. I Reinli er veggens mellomstaver begrenset til forbindelsen mellom skip og kor. Svillene er tappet inn i stavenes baser og stavlegje er forbundet på vanlig måte. (Storsletten, 2015, s. 241.) Likevel har Reinli det til felles med Høyjord stavkirke at også vestportalen er uten de karakteristiske utskjæringene. (Anker & Havran, 2005, s.248.)

Høyjord stavkirke kan tolkes som starten på noe som kunne ha blitt en virkelig endring av stavverket om det ikke hadde vært for svartedauden som herjet i Norge i perioden 1348-50. Det gjelder særlig for de sentrale delene der impulser utenfra normalt ville kommet raskt. I en relativ lang tid var det imidlertid ikke behov for nye kirkebygg i de deler av landet som ble hardest rammet av pesten. Da byggevirksomheten tok seg opp igjen etter reformasjonen var de nye kirkene i første rekke laftekonstruksjoner. (Storsletten, 2008b, s.45f.)

Stavkirkene har vært knyttet til den katolske middelalderen. Enkelte stavkirker som mørekirkene har det vært en usikkerhet rundt når det gjelder byggeår. Av 53 stavkirker i Møre og Romsdal er det i dag kun 3 som er bevart i mer eller mindre ombygd form. De 3 stavkirkene er Kvernes, Rødven og Grip. Møretypen er en skipet langkirke med mellomstaver i veggene. De skiller seg ut fra andre stavkirker ved at de har takbjelker tvers over skipet i høyde med stavlegje og skråstiverere mellom stavlegje og marken.

Kvernes stavkirke som vi finner ved Averøy i Nordmøre har vært datert til 1300-tallet. Den dendrokronologiske undersøkelsen som ble utført i to omganger ga et overraskende svar.

Høsten 2017 ble det foretatt innledende analyser og våren 2019 ble det utført en mer omfattende undersøkelse. Det er blitt analysert treverk fra veggplanker, staver og svill. Resultatet av boreprøver viser at fellingsåret er rundt 1630. Hele kirken i to ulike byggeteknikker ble sannsynligvis reist etappevis i årene 1631-33. (Fortidsminneforeningen.) Dateringen samsvarer med opplysninger som kommer frem i et epitafium(tavle) inne i kirken. Der står det at presten lot reise en ny kirke på stedet i 1633. Når det gjelder altertavlen er den med stor sannsynlighet fra en eldre kirke på samme tomt. Det er ikke funnet noe eldre bygningsmateriale som er benyttet i dagens kirke. Det kan tyde på at den eldre stavkirken brant. (Den norske kirke.)

Kirken på Kvernes er nevnt i skriftlige kilder tilbake til 1300-tallet. De nye funnene endrer ikke på dokumentasjonen av at dette er et kirkested tilbake til norrøn tid og høymiddelalder. (den norske kirke.) Den dendrokronologiske undersøkelse plasserer Kvernes stavkirke langt inn i reformasjonstiden en hypotese som Storsletten kom med i 2010. Med den dendrokronologiske datering av Kvernes vet man nå at stavkirkene i Norge ble bygget over en 600-årsperiode fra 1000-tallet og til første del av 1600-tallet. Kvernes dateringen gir nye og viktige perspektiver på stavkirkeperioden i Norge.

Den nye dateringen reiser også spørsmål om alderen på Grip stavkirke. Kirken er datert til siste halvdel av 1400-tallet, men i interiøret er det et årstall fra 1600-tallet. Det kan åpne for at Grip også må omdateres. Når det gjelder den tredje kirken på Møre, Rødven stavkirke er situasjonen en annen. Denne kirken har et annet uttrykk og mye av interiøret kan tilbakeføres til middelalderen.

7.2. Jørgen Jensenius.

Arkitekten Jørgen Jensenius har, tillegg til sin avhandling, skrevet en rekke artikler. Han har brakt inn helt nye perspektiver, planlegging og byggeprosesser i stavkirkeforskningen med sin matematiske analyse av stavkirkene Lomen og Torpo i 1984 og 1986. Her drøftet Jensenius om stavkirkene var reist med utgangspunkt i enkle geometriske former eller måleforhold. Kilder han bruker er fra tidlig middelalder. Det er kilder som forteller om kirkebygget og fremgangsmåten for planlegging av bygninger samt utstikking av fundament. (Jensenius, 1988.) Jensenius mener det er anvendt måleforhold i grunnplan og mellom de ulike bygningsleddene, lengde og høyde og kirkens samlende størrelse i Lom og Torpo. Hans hypotese er at den praktiske arbeidsprosessen var avhengig av en forutgående matematisk

planlegging. Disse perspektivene tar han med seg inn i sin avhandling «Trekirkene før stavkirkene». (2001.) I sin avhandling tar han opp den tidligste trekirkebyggingen.

I både sin avhandling og artikler problematiserer Jensenius oppfatningen av stolpekirkene. Han hevder de er primitive og provisoriske bygg. (Jensenius, 1998, s.131 og 2007, s.418.) Videre, at stolpekirken i det ytre ikke skiller seg så mye fra en tilsvarende trekirke på svillramme. Jensenius hevder også at hull og stolperester ikke nødvendigvis trenger å være spor etter jordgravde stolper. Ett spørsmål som Jensenius tar opp er Røldals hjørnestolper. Opprinnelig kan de ha vært jordgravde. Han peker på at to av stavene ble kappet så sent som i 1913. (Jensenius, 1998, s.144, Jensenius, 2010, s.166.) På denne måten blir det tradisjonelle synet påvirket av en noenlunde parallell typologisk utvikling i middelalderens trekonstruksjon. Jensenius setter spørsmålstegn ved etablerte standpunkter og peker på alternative tolkningsmuligheter. (Jensenius, 2010.) Disse svekker innarbeidete tilnærminger og synspunkter. Det åpner opp for nye problemstillinger.

7.3. Ola Storsletten og stavtakene.

I sin avhandling «Takene faller» fra 2002 tar arkitekten Ola Storsletten opp takverkernes byggemåter i stav og steinkirker. I forkant av avhandling utførte Storsletten et omfattende dokumentasjonsarbeid i kirker for riksantikvaren i NIKU. I forbindelse med dette arbeidet samlet han inn en rekke tegninger og detaljerte beskrivelser som til slutt ble til en avhandling. I den omfattende systematiseringen av innsamlet dokumentasjon drøfter han opprinnelsen til stein og stavkirkens sperrebind. Det er en ganske omfattende avhandling på 758 sider som gir, for første gang, en oversikt over bevarte og kjente takkonstruksjoner i norske middelalderkirker.

Avhandlingene tar opp ulike tema i en rekke kapitler som blir presentert og diskutert. Forskningshistorien blir grundig gjennomgått. Storsletten ser på om sperrebind er importert eller om utviklingen har skjedd på hjemlig grunn. Videre ser han på sammenhengen mellom stav og steinkirkens sperrebind. Til slutt diskuterer han om det er en sammenheng mellom stavkirkers tak og vikingskipene.

Storsletten bruker typologi for å plassere takene fra perioden 1100-1350. Mens Dietrichson grupperte de treskipets kirker etter antall staver: 4,8, 12 og de enskipet kirker om de var med eller uten midtstav, grupperte Storsletten stavkirkens takkonstruksjon på tvers av

skillet mellom stavkirke og steinkirker og på tvers av de ulike takkonstruksjoner. I tillegg kom korskirkene. Storslettens plassering av de ulike typer ser han på som kultur geografisk skillelinjer. (Storsletten, 2004.)

7.4.Stavkirkeprogrammet.

Stavkirkeprogrammet varte fra perioden 2001-2015 og ble opprettet fordi stavkirkene var preget av mangel på vedlikehold og var i dårlig i stand. Ved avslutning i 2015 var 28 stavkirker ferdig istandsatt slik de er i dag uten noen tilbakeføring til tidligere perioder. Stavkirkeprogrammet gjorde det mulig å utføre detaljstudier av bygninger. Målet var å utfylle dokumentasjonen av stavkirker som et videre grunnlag for forskningen og ta vare på mest mulig av de opprinnelige delene. (Riksantikvaren.)

Et formål med undersøkelsen var å se på sammenhengen mellom typologiske ulikheter og stavkirkearkitekturens antatte utvikling. I den debatten så man på bruken av diagonalt kryssende plankekors, andreaskorset som er avstivet med horisontale tenger og som vi kan se i en rekke stavkirker med hevet midtrom. For en felles datering av kirketypen har avstivning av midtrommet blitt sett på som et viktig typologisk kjennetegn. Kirker med andreaskorset forteller om et mer utviklet stadium i konstruksjonen til stavkirker med hevet midtrom. Den mest utviklete stavkirke er Hopperstad. Den kirken har både tang og diagonalkors som angivelig er sekundære i kirken. Hopperstad stavkirke er datert til 1130-tallet og kirken er et nøkkelmonument i diskusjonen om typologiens arkitekturhistoriske relevans. Undersøkelsen konkluderte med at tenger og diagonalkors må ha inngått i bygningskonstruksjonen ved oppføring av kirken. De tekniske løsningene har altså vært i bruk så langt tilbake som vi kan følge de bevarte midtromskirker. En sammenheng mellom typologiske forskjeller og arkitekturhistoriske forløp er i dag avvist fordi den mangler empirisk grunnlag. (Riksantikvaren.)

7.5. Samfunn og økonomi.

Frem til 1966 var kontinuitetsspørsmålet fra hov til kirke et spørsmål som dominerte forskningen. De siste tiår har perspektivet endret seg. Nå er forskningen mer tverrfaglig der blant annet religion, sosialantropologi og økonomiske tilnæringsmåter støtter kunst og arkitekturhistorie, samt arkeologi. På den måten har man fått et mer nyansert bilde av hva slags samfunn det var i overgangen til kristen tid og hvem som stod for kirkebyggingen. Med andre ord kirkebyggingen og kirkebygget ble sett på bakgrunn av og i lys av samfunnsmessige forhold. (Lidén, 1996, 2005, Hohler, 1999, Jensenius, 2006). Leif Anker skrev i 2001 artikkelen «Om stakk og stein. Middelalderens stav og steinkirker i lys av økonomiske forhold». I den artikkelen undersøker Leif Anker om økonomiske faktorer har spilt en rolle for om man på et bestemt sted reiste stavkirker og ikke bygde med stein som byggemateriale.

Forskningen før 1945 så på våre tidligste trekirker som et særnorsk og nordisk fenomen knyttet til nordiske tradisjoner. Fra 1970 tallet og utover har dette synet endret seg. Nå ble økonomiske og befolkningsmessige faktorer vektlagt som forklaring. (Anker, 1997, 208.) Når det gjelder valg av byggemateriale til stavkirker er det kultur-geografisk skillelinjer hvor byggemåten og skurden sto nært til folkekunsten og bygdehåndverket. Lidén vektlegger byggematerialet som modell for dyptgripende samfunnsmessige forhold. (Lidén, 1986, s. 93.) Dette sto i kontrast til de romanske steinkirker som er aristokratiets byggemåte (Lidén, 1986, og Ekroll, 1997, s.54-57.) Steinkirkene får en større utbredelse utover høymiddelalderen. Det er flere grunner til det, for det første hadde kirken vokst seg stor og mektig, en annen grunn er kirkens status i kirkeordningen og dens tilknytting til sentraltmaktinstitusjoner. Valg av kirkens byggemateriale skal slik speile dyptgripende ulikheter i samfunnsforholdene. Et motargument mot dette er at også kongemakten bygde kirker i tre og følgelig må stavkirker sees på som et maktsymbol på samme måte som steinkirker. Det var ikke et krav at norske kirker skulle bygges i stein, kirker i tre var det som var normalt gjennom middelalderen. (Jensenius, 1997, s. 88.)

KAPITEL 8. STAVKIRKENS PORTALUTSMYKKING.

8.1. Forskning på portalornamentikk.

Det første som møter oss når vi går inn i en stavkirke er portalene som ofte er markert som rene praktportaler. Mange av de bevarte stavkirker har hovedinngangen rammet inn av en utskåret portal der drager og ranker snor seg rundt døråpningen. Andre igjen har en enklere utskåret portal med søyler som bærer en buarkivolt.

Hele innramming rundt døren både vangeplatene (plankene på sidene) og plankene over døren er dekorerte. Helt tilbake til norrøne tid var døren inn til det hellige et symbol på overgangen mellom det som var kaotisk og onde utenfor og det hellige og gode innenfor. Kirkeportalene markerer overgangen mellom det jordiske og det himmelske. (Danbolt, 1997, s.31 og 38.)

Den første som gjorde en nærmere studie av stavkirkeportalene var Lorentz Dietrichson. Portalene så han dels på europeisk bakgrunn, men også langs nasjonale linjer som et uttrykk for en hjemlig tradisjon. Portalene grupperte han etter motiver og utførelse. (Dietrichson, 1878, s. 91.)

Ifølge Anders Bugge er det i skurden på stavkirkeportaler det hjemlige hedenske og den kristne religion møttes. Som eksempel viser han til de mange dekorerte dragkamper som vi ser i de bevarte stavkirkeportaler. Dragkampene mener Bugge er en omgjøring av en utenlandsk kristen dommedagskildring til det norrøne ragnarokk. (Bugge, 1953, s.36-38.) Begynnelsen til dette motivet er, ifølge Bugge, Urnesstilens firfotede dyr. Videre mener han at det er vestportalen i Hoppestad stavkirke som har det første eksempel.

Med gotikken som kom på 1200 tallet beveget utviklingen seg i en mer europeisk retning. (Bugge,1953, s. 42-46.) I portalutsmykkingen kommer endringene til syne med figurscener fra fortellingen om Sigurd Fåvnesbane som Bugge plasserer i dette tidsrommet.

Det europeiske sporet videreførte Martin Blindheim i sitt arbeid «Norwegian Romanesque Decorative Sculpture» i 1965. I dette verket satt Martin Blindheim stavkirkeskurden inn i en europeisk sammenheng. Motiver og forbilder henter han fra engelske manuskripter og den engelske påvirkningen i bygningskulptur i stein. Motivene fra stavkirkeportaler og treskurden ble plassert inn en europeisk romansk billedkunst.

En samlende presentasjon og katalog av den norske stavkirkeskurden kom med Erla B. Hohler sin doktoravhandling «Norske stavkirkeportaler» i 1993. Avhandlingen hennes ble bearbeidet og publiser som «Norwegian Stave Church Sculpture I-II» i 1999. Her viderefører hun tidligere inndeling av portalene. I sitt to binds-verk gir hun en nøyaktig gruppering basert på en fullstendig gjennomgang av den kjente stavkirkeskurden. Videre ser hun på ikonografi, meningsinnhold, opprinnelsen til vangeportalen, håndverk og produksjonsforhold. I verket er det også en drøfting av sammenhengen mellom steinskulptur ute og hjemme. (Hohler, 1993,1999.)

8.2. Portaler som er bevart.

Det er bevart 130 portaler fra 80 kirker. En tredjedel av disse finner vi i de bevarte stavkirker. Det er portaler som på forskjellige måter er dekorativt utskåret fra de store praktportaler til de aller enkleste som er arkitektonisk artikulert i dørkarmer. Resten er enten gjenbrukt i treskurd fra nyere tid eller står på museum i Oslo eller Bergen. Hvor mange stavkirker og stolpekirker som forsvant før 1350 og hvilken type portaler og bygningskulptur disse kirkene har hatt vet vi ikke. Gjennom et tidsrom på flere århundre er stavkirker blitt både bygget og ombygd med skiftende byggemetoder, stilimpulser, behov og økonomiske vilkår. (Anker & Havran, 2005, s. 36.)

Den geografiske fordelingen av de bevarte portaler er som for de stående stavkirker i de indre strøk av Sør-Norge. De bevarte portaler er derfor ikke representative for det som tidligere har eksistert verken i antall, stil eller geografisk spredning. (Anker&Havran, 2005, s. 38.)

8.3. Portaltyper og grupper av portaler.

Stavkirkens portaler deles inn i tre typer.

1. Den enkle profil portal
2. Søyleportal
3. Vangeportal.

Den vanligste portalformen var sannsynligvis den enkle profil portal som vi ser i Haltdalen stavkirke. Døråpningen her er rammet inn av enkle profiler. (fig.31.) Det er omtrent 20 slike portaler som er kjent fortrinnsvis fra kordører.

Søyleportalen består av hel eller halvsøyler som bærer en rundbue arkivolt. Søyler har baser og kapitel. De forskjellige delene kan ha vært helt eller delvis rikt utskåret. I

utgangspunktet er denne portaltypen avledet fra steinarkitekturen. Det er i dag 40 slike portaler som er kjent.

Vangeportalen er den største gruppen. Det er bevart 75 stykker mer eller mindre komplette. Vangeportalen består av veggplanker og overstykke dekorert med sammenhengende skurd. Arkitektoniske trekk ved denne portaltypen ser vi ved portalåpningen som kan ha enten en firkantet døråpning eller rundbue åpning. Vi kan anta at den har sitt opphav i steinarkitekturen. (Hohler, 1999, s. 32) (Fig. 32,33.)

Portaler med og uten drager og ranker reiser spørsmål om deres sammenheng og opprinnelse. De skriftlige kilder er få og gir ikke svar på spørsmål om vangeportaler kan søke sin opprinnelse i vikingtidens kunst. Kilder sier heller ikke noe om hva som er hjemlig tradisjon og hva som er påvirkning fra portaler i Europa. For å få svar på disse spørsmålene må vi først og fremst bruke portaler som kilde.

Mens noen portaler har ren dyreornamentikk etter nordisk type, har de romanske portaler motiver fra europeisk kunst fra perioden 1000-1200 tallet. Når det gjelder romanske portaler deles de inn i grupper. (Anker & Havran, 2005, s. 30.)

8.4. Urnesstilen og andre portaler i stiltypen.

Navnet Urnesstilen ble første gang brukt av arkeologen Haakon Shetelig i 1909. Nord portalen er den eldste bevarte stavkirkeportalen i Urnes stavkirke. Den danner derfor utgangspunkt for sammenligning og gruppering av stavkirkeskurden. Portalen har gitt navn til Urnesstilen, ikke fordi stilen har sitt opphavssted her, men fordi portalen er Urnesstilen hoved monument. (Hohler, 1982, s. 263.)

Urnesstilen var den siste av vikingtidens dyrestiler. Selv om dyreflettingen på portalen går tilbake til den eldre nordiske motivverden er Urnesstilen tidlig kristen kunst. (Anker & Havran, 2005, s. 40.)

De dekorerte delene er beskåret og avhogd. Sammen med andre bygningsdeler stammer de fra en eller flere kirker på stedet. Skurden er datert til ca. 1060 på stilistisk grunnlag. Denne dateringen støttes av åreringsprøver. (Storsletten, 2002b, s. 94.) Urnes stavkirke er den eneste kirken med et bevart eksempel på en stil som har vært anvendt i monumental skala og på ulike bygningsledd. (Fuglesang, 1981, s. 98.)

Karakterisk for stilen er bruken av løkkekomposisjoner. Det er slanke, trådformete og åttetallsliknende løkker. Karakteristisk er dyrehodene som er en forlengelse av kroppen. Øynene er dråpeformet med spissen frem. Øverst er det tre par motstilte dyr. Det mest

iøynefallende enkeltmotiv er det firfotede dyret trolig en stilisert løve i kamp med et udyr. Dyret nederst på venstre vange og motivene er ikke symmetriske, men står i en dynamisk balanse. Portalene er skåret i dypt relieff. (Fuglesang, 1981, s. 97 -99, Hohler, 1981, s.261-263.) (Fig. 34 og 35.)

Kampen mellom løve og orm ser vi igjen i de svenske runesteiner i Urnesstilen. Opprinnelig har motivet sitt forbilde i Danmark på Jelling steinen fra ca.970. På Jelling steinen er firfotingen blitt tolket som et kongelig maktsymbol en løve og den kamp han utfører som til slutt førte til seier over hedendommen i Norden. (Fuglesang,1981, s. 81.) Hohler viser til teorien om at løve-ormemotivet på Jelling steinen primært må sees på som et herskersymbol. Urnesportalen kan følgelig være et rent herskersymbol uten religiøse elementer som gjennom sin prestisje kan ha dannet forbilder for senere kirkeportaler. (Hohler, 1981.) (Fig 36.)

Urnes stavkirke står i brytningen mellom den gamle vikingtidens kunst med dyreornamentikk og ormer som biter og kveiler seg og den europeisk orienterte romanske kunsten. Når det gjelder Vangeportalen på nordveggen i Urnes stavkirke viser ikke den noe tegn på romansk innflytelse. Det store dyret, en stilisert løve er et sentralt motiv i den sene vikingtidens herskerikonografi. Men som herskersymbol kan den også symbolisere Kristus som står i kampen mellom det gode og det onde. Portalens opprinnelige kontekst var døren hvor menneskene skal anerkjenne Kristus.

Disponeringen av motivene i Urnesportalen er av stor betydning fordi den inneholder det som ble hovedelementene i portalkomposisjonen de neste to hundre år. De fire symmetriske dyrene over og på siden av dørbuen på Urnes ser vi igjen senere i Sogn-Valdreportaler, men der har de nå fått vinger.

Det er bevart noen få andre bygningsfragmenter med treskurd i urnes stilen. I Torpo stavkirke er det funnet en plankebit som sannsynligvis er en del av en portalvange. Her ser vi de samme dyreslyngende som i Urnes. Torpofragmentet har også en likhet med portaldeler fra en tidligere stavkirke i Hemse der har den store ormen har fått romanske vinger. Den er plassert diagonalt over døråpningen. I en kirke i Hørning i Danmark er det funnet bevarte deler av en stavlegje med trådformet ormer i urnes dekor. (Anker & Havran, 2005, s. 41.) (Fig. 37.)

8.5. De romanske portalene.

De romanske portalene skiller seg ut fra Urnesstilen. Motiver og stiltrekk vitner om kontakt med land utenfor Norden. Ut fra motiver, skurd og komposisjon deles de inn i undergrupper. I sitt store verk viderefører Hohler tidligere inndelinger med en mer nøyaktig gruppering, basert på total gjennomgang av den kjente stavkirkeskurden. Hohler deler de romanske portalene inn i seks grupper.

1. Trondheimsgruppen. Portaler med en tydelig påvirkning fra tidlig steinskulptur i Trondheim. Et eksempel er Vågåportalen.

2. Rankeportaler med rene plantemotiver.

3. Sogn-Valdres gruppen som er tallmessig den største.

4. Bildeportaler med mytiske eller religiøse bildeframstillinger.

5. Portaler med terning kapiteler.

6. Sene portaler som i Heddal stavkirken.

Selv om portalene er inndelt i grupper er det flere portalgrupper som har innbyrdes sammenheng. En rekke stavkirker har hatt to eller flere portaler av ulike typer slik som billedportalen fra Hyllestad der kirken også hadde en portal av Sogn-Valdres typen.

Da gruppen med romanske portaler er ganske omfattende velger jeg å presentere de største gruppene. Der ser jeg på forbilder, bakgrunn og en mulig funksjon.

8.6. Innflytelsen fra Trondheim og Vågågruppen.

En forbindelse med steinskulpturen i Trondheim har portaler i Vågå, Rennebu og Bødalen. Men det er Vågå portalen som vitner om en direkte etterligning av bygningsskulpturen i Trondheim før 1050. Det eldste arbeidet i denne gruppen er sør og vestfasaden i Vågå. Som i nord-portalen i Urnes er det ingen blanding av dyre og plantemotiver.

Den nåværende kirke i Vågå ble reist på 1600-tallet. Skurd og andre deler er gjenbrukt fra en tidligere stavkirke på stedet. Skurden består av to elementer en blindbuefrise på hver side av hovedinngangen i vest og en vangeportal i sør. Rundt døråpningen møter vi en kjede av sammenhengende dyr som løver og frittstående små drager. Dyrene er enten firbeinte med kort kraftig kropp eller bare med forbein lang bølgende hale og degenerte vinger. Opp ned over arkivolt ligger det to store drager. Dyrene har stor kropp og små runde hoder. Opprinnelig hadde portalen utskjæringer hengende ned i døråpningen slik at den var tilnærmet rett. Buefrisen i vestveggen har kjeder med skjellkledde dyr noe som ofte finnes i dyremotiver fra slutten av vikingtid 900-tallet. Disse skjellkledde dyrene ser man

igjen på relieffer i Domkirkens steinsamling i Trondheim. De korte tykke løver og dragefigurer er også karakterisk i Trondheimskulpturen. Alle stammer trolig fra første del av 1100-tallet.

I Vågå representerer sørportalen noe nytt. Det er her vi for første gang møter steinarkitekturens søyleportalmotiv som er så viktig for Sogn-Valdresgruppen. Portalmotivet i Vågå er fremstilt som om søylene ligger utenpå vangeportaler ved at de står et stykke innenfor dørkarmen mens løver spaserer fritt på baksiden av dem. Symmetrisk over døråpningen er det to store drager mens en liten løve står lengre oppe i midtfeltet. (Bugge, 1953, s.18,41, Blindheim 1965, s.20, Hohler 1993, bind 11 s. 88, 105f, 135f.)

Til gruppen hører også to planker fra Bødalen. Fra Rennebu er det to portalplanker som er bevart uten overstykke. Kapiteler har et mannshode som spyr ut skjellklede ormer. Sideplanker er dekket med hengende ranker. Både dyre og ranke motiver fortsetter over i støvelskaftene i et sammenhengende mønster. (Anker, 1997, s. 234.)

Komposisjonen i Vågåportalen har likheter med Urnesportalen og andre portalfragmenter i Urnesstilen. De motstilte dyrene i Urnes har blitt til drager og løver og den buktende ormen i midten av arkivolt er erstattet av en løve øverst på portalen. En avgjørende forskjell er bruken av arkitekturmotiv i søyleportaler. Den opptrer uavhengig som en dekorert buefrise på vangeportaler der søyleskaftenes motiver er avgrenset til vangen. Denne motivkombinasjonen finner vi igjen i ulike utforminger i de ulike stavkirkeportalene. (Hohler, 1991, s. 23.)

8.7. Urnes og Trondheim.

Den rike innvendige skurden i Urnes er uten parallell i kjente eller bevarte stavkirker. Midtromsstavene har terning kapiteler og rikt profilert arkadebuer. Det er former som er lånt fra steinarkitekturen. Flater er dekorert med figurer og fabeldyr og følger kapitelets form. Dekoren er skåret i et skarpt markert toplansrelieff. (Hohler, 1991, s. 238.) I sin studie av kapiteler i Urnes kartlegger Hohler bakgrunnen for skurden. I kapitelformen finner hun parallell i jysk (dansk) skulptur. Detaljer i utformingen og motiver knytter hun til den tidligste trondheimsskulpturen. (Hohler, 1976.). Den stående kirke på Urnes er dateret til ca 1140.

Slik utvider Urnes bildet av treskurden som har sitt utspring blant bygningshåndverker i Trondheim. Mens vågåportaler har impulser komponert over på store utvendig

vangeportaler møter vi i Urnes en skurd som i hovedsak er dekorert med arkitektoniske elementer innendørs. Men utførelsen er lik, et flatt relieff i to plan uten konturlinjer. (Hohler, 1999 11, s.241.)

8.8.Sogn-Valdres gruppen.

Over 70 av de om lag 130 bevarte portaler og portalfragmenter blir regnet til Sogn-Valdres gruppen. Navnet på gruppen går tilbake til Dietrichson og den geografiske fordelingen av gruppens hovedarbeid. Hohler fastholder navnebruken, men skiller mellom to hovedtyper ut fra arkitektonisk form og anvendte motiver. Hver gruppe kan deles inne i undergrupper. Slik favner betegnelsen i dag portaler som kommer fra det meste av Sør-Norge og omfatter både vangeportaler og enklere søyleportaler.

Ser vi det under ett har denne gruppen disse kjennetegnene:

- 1.Kombinasjon av søyleportal og vangeportal. Søyleportalmotivet opptrer også alene som enkel portal.
- 2.Et kjempende dragemotiv over arkivolt der to større motstilte drager angriper en mindre midtdrage som stuper ned.
- 3.Vanger med ranker som spys ut av en løve eller dyrehode nederst og som spres seg opp over hele portalen. Skurden har markerte konturlinjer.

Til Sogn-Valdres gruppen hører Hopperstad stavkirke til. Hopperstad stavkirke er bygd omkring 1130 og var i middelalderen en hovedkirke i Sogn. Den opprinnelige stavkirken på Hopperstad var et langt enklere bygg enn dagens kirke. Det har sammenheng med at stavkirken ble restaurert og sterkt ombygd i perioden 1885-1891.

Utsmykningen på vestportalen har en mer sammensatt komposisjon med en rekke nye motiver, dette er nytt i forhold til Urnes. Dimensjonen og motivrikdommen har gitt denne og andre store portaler navnet praktportal. Den viktigste forskjellen fra Urnes er at Hopperstad portalen er innrammet av to halvsøyler forbundet med en rundbue som i Vågå. Men det er en forskjell fra Vågå. I Hopperstad stavkirke står halvsøyler tett inntil dørkarmen og den utskårne ornamentikken gir ingen illusjon av å ligge i et plan bakenfor søylene. Komposisjonen er helt symmetrisk. I Urnes var det fire store dyr som sto omkring dørbuen mens i Hopperstad er dyrene nå blitt til to store drager som peker diagonalt opp mot portalens øvre hjørne og er det dominerende motivet i øvre del av portalen.

Et fast tema som kommer i portalskulpturen, ser vi i portalen i Hopperstad stavkirke. Det er en drage som står midt over dørbuen og blir angrepet på begge sider av to andre drager som

forsøker å rømme nedover. Arkivolt er markert med et bredt bånd med dørbuen utfylt av tre drager og fremstikkende dragehoder over søylekapiteler. Innimellom de større drager er det plassert noen mindre drager. I Urnes var løven på venstre vang nå er den byttet ut med smådrager med fuglebein og vinger på begge sider av døråpningen. I Hopperstad ser vi et helt nytt motiv i form av store bladranker i hjørnet inntil søylene som voksende oppover. (Hohler, 1993 11, s. 141.) (Fig.38,39.)

Fra Ulvik er det bevart to portaler fra en stavkirke som ble revet i 1711. De har etter alt å dømme hatt en lik utforming som Hopperstad da motivene, detaljene og utførelsen er svært likt. Store deler av Hopperstadportalen er ødelagt og er delvis rekonstruert i 1880 årene. Ulvik portalen mangler alt over kapitelhøyde. Det kan sies at de langt på vei supplerer hverandre. Hopperstad mangler søyler og kapiteler, mens Ulvik har bevart et kjegleformet kapitel med rett oppstående blader. Med Ulvik søyler kombineres den bevarte arkivolt i Hopperstad. Som i Vågå må søylearkivolt motivet regnes som et nytt innslag i portalkomposisjonen inspirert av steinarkitekturen. Det er et avgjørende skritt bort fra Urnes som ikke viser noen slik innflytelse og holder seg helt innenfor trearkitekturens eget konsept. (Hohler, 1999, 11 s. 168-169.) (Fig.40.)

8.9 Den lombardiske innflytelse.

Ål stavkirke i Hallingdal ble revet i 1880. Sammen med det malte kortaket er vestportalen bevart. Vestportalen regnes som et hovedverk blant de bevarte stavkirkeportaler. Det er i vestportalen vi møter de lombardiske elementer. Arkivolt er helt dekket av stengsler og drager. De tredoble drageløkker vitner om at Urnesstilens tradisjon ikke har mistet taket. Portalskurden er nesten kompakt. På toppen av hvert kapitel står en løve med bakkroppen vrid bak frem og med et menneskehode i munnen. Samlet viser Ål portalen en klarere markering av søyler som selvstendig motiv. Dette kan vi se i sørportalen i Ål. Den har baser og kapiteler. Arkivolt består av en rundbue med rankefriser. Den samme kombinasjonen ser vi igjen i Hegge stavkirke i Valdres. (Hohler, 1993, 11, s. 131f.) (Fig.41.).

8.10. Billedportalene.

Av de kjente portaler er det få som har billedfremstillinger som forteller en historie. De viktigste er to portaler fra stavkirken i Hylestad (revet 1664) der motiver er fra «Volsung saga», med fortellinger om Sigurd Fåvnesbane. Motiv fra Sigurd Fåvnesbane regnes som det vanligste motiv vi finner på portaler med billedfremstilling. (Fig.42.) På Hylestadportalens høyre veng er det scener fra sagaen plassert i medaljonger mens billedfremstillingen løper fritt på venstre side. (fig. 43.) Medaljongkomposisjonen har sin bakgrunn i nord-franske og engelske manuskripter. (Anker 1970, s. 409, Hauglid, 1972, s. 224.) Overstykket og de øvre delene av vangeportalen mangler. Hva som var den totale komposisjon og motiv er fremdeles ikke kartlagt. Døråpningen er flankert av søyleskaft av samme type som i portaler av Sogn-Valdres. Spor tyder på at portalen har hatt rundbue åpning. Portalene dateres til begynnelsen av 1200 tallet. (Blindheim, 1965, s. 52-53, Hohler, 1991, s. 81, 1999, 11, s. 103.)

Det at Sigurd scener finnes på andre portaler fra forvunnede stavkirker i Aust-Agder, Telemark og Vestfold, bekrefter at portaler med Sigurd motiv ikke er et isolert fenomen, men må sees i sammenheng med mer eller mindre regionaliserte varianter i Sogn-Valdres tradisjon.

Det er kun to portaler som har motiver fra Bibelen. Begge er fra stavkirker som ikke er bevart, Nesland i Telemark og Hemsedal i Buskerud. Nesland-portalene er en av tre fra samme kirke. Den består av to tykke og korte søyleskaft. Det høyre skaftet har vekstranke mens det venstre har seks billedfelt formet som dobbeltbuet nisjer. Fem av motivene er hentet fra gamle testamentet, blant annet skapelsen og Noas ark. Den sjette er det litt usikkerhet om, men det kan være Lazarus oppvekkelse. De doble rundbuer og det dype relieffet er romansk i opphavet, men dateringen er det en usikkerhet om. Hauglid ser portalen i sammenheng med rhinsk- lombardisk innflytelse fra domkirken i Lund i første halvdel av 1100-tallet mens Hohler anser den som et provinsielt arbeid med lite kompetent figurskjæring og sene bladformet fra omkring 1200. (Hauglid, 1973, s. 224, Hohler, 1999, 1, s. 181, 1999, 11, s. 103.) (Fig.44.)

Billedportalene fra Hemsedal er den ene av to vangeportaler fra kirken. Vanger har rankemotiv og døråpningen er rammet inn av rundbuet søyleportal. Som en av få portaler kan vi her se gotiske former med trekløverformet bladverk i figurfremstillingen og klesdrakt. Figurscener er rammet inn av sirkelformete felt dannet av to ranker som møttes tvinner seg og skiller seg igjen. På venstre side vokser rankene ut fra en grotesk maske flankert av grinende hoder i profil. På vangen er det tre ryttere over hverandre en med krone

og øks, en med biskoplue, og en med lanse. På høyre side viser den nederste scener motiver som er tolket som «Jesse tre». Jesus avstamning fra kongen av Judea var et populært motiv i høymiddelalderen. (Hohler, 1981, s. 321.)

Hemse portaler vitner om romanske tradisjoner, men det er lite som er bevart av den gotiske stavkirkeskurden. De to portaler fra den nedrevne Hof stavkirke datert til midten av 1200 tallet er de rikeste og best utførte. (Hohler, 1991, 11, s. 166.)

8.11. Vangeportalen opphav.

Diskusjonen om portalers opphav tar utgangspunkt i nord-portalen i Urnes og Urnesstilen. Primærobjekt er ikke Urnesportalen, men den representerer en portaltypen som er påvist bare i kirkelige sammenheng. Urnesstilen har etter all sannsynligvis oppstått i Norden.

(Fuglesang, 1981, s. 105-106.) Fuglesang mener portalen og den øvrige tidlige urnes skurden vitner om en tilpassing til en bygningsarkitektur og derfor viser tilbake til en eksisterende tradisjon. Et skritt videre har Hohler tatt. Hun peker på tre alternativer som kan knyttes til vangeportalers opprinnelse. For der første, vangeportalen kan ha sin opprinnelse i det førkristne samfunn, den kan ha kommet til Norge i forbindelse med den kristne misjon eller den kan ha oppstått på hjemlig grunn i forbindelse med kristningsprosessen. (Hohler, 1995, s. 255.) Konklusjonen hun trekker er at de dekorerte vangeportaler kan ha eksistert i den trearkitektur som var i Norden før kristningen. (Hohler, 1999, 11, s. 29-34ff.)

Både i England og på kontinentet var det frem til 1100-tallet en omfattende kirkebygging i tre. Det er all grunn til å tro at disse trekirker hadde utsmykninger og bygningskulptur slik vi finner i steinarkitekturen. Det er derfor en mulighet at de tidligste vangeportaler kan ha hatt sin opprinnelse fra Europa. Vangeportaler kan også ha forbilder for senere utvikling og endringer. Urnesstilen har etter all sannsynlighet en skandinavisk opprinnelse. Forbilder for Urnesportaler kan derfor søkes i Norden og muligens i en kirke bygd for kongemakt. Vangeportaler er formodentlig en del av kirkearkitekturen like fra begynnelsen. Trolig har det eksistert portaler også i andre av vikingtidens stilarter.

8.12.Sogn-Valdres portalens bakgrunn.

Det er Sogn-Valdres gruppen som dominerer av de romanske portaler. Stilen kan følges fra Hoppestad og Ulvik med tydelige rester av Urnesstilen til Hemsedalportaler med sine gotiske bladformer mer enn 100 år senere. Dragemotiv og de motstilte dyr er en videre utvikling og en videreføring av motiver fra nord-portalen på Urnes stavkirke, slik en også kan se på Vågåportalen. Som vi har sett i Vågåportalen har også Sogn-Valdres komposisjonen en kombinasjon av to motiver, dekorerte vanger og søyleportal. Det som er nytt i forhold til i Vågå er løvehodet som spyr ut ranker.

Hopperstad og Ulvik portalen viser tilbake til felles forbilder i nær tid. Blindheim var den første som satte motiver i sammenheng med norditalienske impulser. Den lombardiske skulptur med former og motiver fra både antikken og bysantinsk kunst spredde seg over store deler av Europa fra 1000-tallet og utover. De rankeprydete løvehoder i Hoppestad og Ulvik har tallrike paralleller i portal og vindusomramminger i Nord-Italia og Tyskland. De finnes også på inngangsportalen Priors Doorway i katedralen i Ely i England fra omkring 1120. (fig.45.) Felles med Ely og andre engelske kirker er også en rekke bladformer og mindre motiver mens stående kapitel-løver har sin nærmeste parallell i domkirken i Lund i Skåne som er et hoved monument for lombardisk stilinnflytelse i Norden. Blindheim mener at den eldst Sogn-Valdres komposisjonen oppsto i Bergen ca 1130. Bergen var i middelalderen både konge og bispesete samt et viktig handelssentrum. (Blindheim, 1965, s. 49-51.)

Som Blindheim finner Hohler nære paralleller til enkeltmotiver i Hoppestad og Ulvik i Ely katedralen. Hun viser også til at deler av den samme motivkretsen finnes også i fragmenter i Trondheim. Sogn-Valdres komposisjonen må, ifølge Hohler, ha sitt utgangspunkt i nær tilknytting til verkstedsmiljøet i Trondheim trolig etter 1130. Det er ikke funnet lombardisk motiver av samme type som i stavkirkeskurden. Det selvstendige søyleportal-motivet med kapitel-løver og arkivoltfriser ser Hohler som en impuls fra Lund. (Hohler, 1999, 11.s. 76-83.)

8.13. Portalskulpturen innhold og symbolikk.

Når det gjelder portal dekorasjonen ved inngangen til kirken har det vært ulike meninger om hvordan innhold og symbolikk skal tolkes. Portaler kan være utsmykket av estetiske årsaker med allegoriske fortellinger eller symbolske bilder, altså ren ornamentikk. Men det kan også være uttrykk for en ide. Det er kun to portaler som har bibelske motiver og der er svaret gitt. Men størsteparten av portaler er uten klart religiøst motiv eller budskap. (Hohler, 1999, 11, s. 22-24, og Fuglesang, 2004.)

Motivbruken i portaler som er knyttet til sagalitteraturen, som Sigurd Fåvnesbane, kan ha blitt brukt som uttrykk for makt og prestisje i det norrøne samfunn. Hohler begrunner det med at dyreornamentikken først kan ha opptrådt på profane bygninger slik som konge og høvding haller, for så å ha blitt tatt i bruk som motiver på stavkirker. (Hohler. 1999, 11, s. 22-25 og 55-58.)

Fra vikingtiden var løver, slange, drager og vekstranker et vanlig motiv i portalutsmykkinger. Det er motiver som går frem til vår tid. Løven symboliserer styrke og har en lang tradisjon som herskersymbol. I den vestlige kristne kunst kan den representere både Kristus og Mørkets fyrste alt etter hvilken sammenheng den står i. I teologien er dragen sammen med slangen symbol på ondskap. Slangen er den som førte synden inn i verden.

Dragemotivet på stavkirkeportaler tolker Bugge som allegoriske dommedagsfremstillinger. (Bugge, 1953, s. 36-38.) I sagalitteraturen har motivene i, for eksempel Volsung sagaen, blitt tolket som kristne allegori. Her blir dragedreperen Sigurd tolket som et motstykke til St. Georg. (Hohler. 1999. 11, s. 57.) På denne måten kan utsmykningen på portaler være meningsbærende med en klar funksjon samtidig som dyremotiver også kan sees på som en beskytter som markerer overgangen fra det profane til det hellige.

Dyrekampen i Urnesportalen tolker Bugge i lys av den samtidige skaldediktingen. Han peker på løve-udyr motivet som en parallell, som en av to motiver på Jelling-stenen i Danmark. Der er motivet av firfotingen blitt tolket som et kongelig maktsymbol en løve og den kamp han utfører som førte til seier over hedendommen i Norden. (Bugge, 1953, s. 14 og 52.) Det andre motivet på Jelling-stenen er det eldste kjente Kristusbilde i Norden. Runeinnskriften forteller at Harald Blåtann kristnet Danmark og Norge. Bugge mener at kampen mellom de onde makter er ført videre i Sogn-Valdres komposisjonens dragemotiv, men løven er byttet ut med ranken, som representerer kristenheten. (Bugge, 1953, s. 36-38.)

Når det gjelder komposisjonen fra Urnes og til de senere portaler har det stort sett vært en enighet i forskningsmiljøet at det er en kontinuitet selv om motivene er ulike. Men Knud Krogh støtter ikke dette synet. (Krogh, 2011, s.187.) I stedet for likheter peker han på forskjeller. Urnesportalen var opprinnelig en sammenhengende fasadefrise. Det er det Krogh legger vekt på. Dette er en vesentlig forskjell fra all bevart utvendig veggskurd som er begrenset til portalplanker. Et syn som også ble støttet av Fuglesang. (2004, s. 204f.)

Det er særlig i motivet og komposisjonen Krogh ser et brudd mellom dørinnrammingen i Urnes frisen og de senere vangeportaler i Sogn-Valdrestypen, som for eksempel vestportalen i Hoppestad. Krogh peker på at de øvre partier i Urnes består av symmetrisk dyrefletning, mens Sogn-Valdresportalene inneholder et kampmotiv med tre drager.

I sin avhandling om Urnesportalen påpeker Elin Pedersen det mangetydige i motiv og funksjon i de svenske runesteiner og billedsteine som markerer både tro, slektskap og eiendomsrett. (Pedersen, 1997 s. 112.) Hun konkluderer med at det sannsynligvis ikke var noen motsetning mellom herskersymbol og kristent symbol. Løve og dyremotivet i Urnes nord-portalen kan slik sees som herskersymbol som samler seg i både sosiale, maktpolitiske og religiøse aspekter. Dette synet åpner dessuten for at portaler som på Urnes kan ha vært meningsbærende også i høvding haller og ikke kirkelige sammenhenger slik blant annet svenske runesteiner i Urnesstilen vitner om.

Utsmykkningen på kirkeportaler mener Hohler må sees på som meningsbærende med en klar forkynnende funksjon. Samtidig mener hun at dyremotiver også kan sees på som voktere som markerer overgangen fra det profane til det hellige. Hohler peker på skille mellom byggherrens hensikt på den ene side og hvordan forskere i ettertiden har tolket dem på den andre siden. Hun ser på drage-rankemotivet som generell dekor uten religiøs funksjon. Videre peker hun på to forhold. Det ene er det store antall portaler rundt i Europa prydet med rene ornamenter og geometrisk basert motiv. Det andre er Bernhard av Clairvaux og hans angrep på kirkeutsmykkningen som tok menneskenes oppmerksomhet bort fra Vårherre. Følgelig har ikke dyremotiver som var svært vanlig i romansk kunst blitt tillagt særskilt religiøs betydning. Motiver fra Sigurd Fåvnesbane mener hun er påvirket fra høymiddelalderens skaldediktning. Men de kan også være inspirert av portalen på høvding gårder. (Hohler, 1995, 1999, 11, s. 22-25 og 55:58.)

Et tilsvarende forhold ser Hohler for Urnesportalen. Her viser hun til teorien om løve-slangemotivet på Jelling steinen i Danmark primært må sees på som et herskersymbol

(Hohler, 1985, s. 185-186.) Urnes portal kan følgelig være et rent herskersymbol uten religiøst element, som gjennom sin prestisje kan ha dannet forbilde for senere portalen (Fuglesang, 1986, s.189-190.)

Når det gjelder utvendige skulpturer i Urnes og de gjenbrukte delene fra en eldre kirke finnes det rester av et helt dekorprogram. Den bevarte utvendige utsmykningen har sannsynligvis omfattet en vegg og to gavler som en sammenhengende utskåret frise. Planken fra Hørning med utskjæring i Urnesstilens var opprinnelig del av en stavlegje.

8.14 Avsluttende kommentar.

Da mye av portalskurden er tapt er det ikke mulig å trekke opp et representativt bilde av dem. Men noen holdepunkter er der. Urnes stavkirke viser at vangeportaler og veggfriser var en del av trekirkearkitekturen på slutten av 1000-tallet. Men vi vet ikke i hvilken utstrekning og om det har eksistert andre typer. I Urnesstilen har det vært ulike faser som viser tegn på tilsvarende komposisjon med parvis motstilte dyr. Mye tyder derfor på at dette motivet og komposisjonen var etablert i Norge før den romanske portalskulptur kom. Motiver fra Urnes med parvis motstilte dyr ser vi igjen i Vågåportalen, men nå har dyrene fått vinger og de er blitt til romanske drager. Det som også kommer med den romanske stil er at portaler har fått søyler og arkivolt rundt døråpningen. Dette ser vi igjen i steinarkitekturen. Vågåportalen er datert til ca 1130 og var sammen med skurden tilknyttet Trondheim. Kort tid etter 1130 kommer de første Sogn-Valdres portaler. De eldste har en tilknytting til Urnesstilen og har samme motiv og komposisjon som i Vågå. Det som er nytt i denne portaltypen er en mindre midtdrage, samt ranke og bladmotiver. Ranke og bladmotivene har igjen sitt utgangspunkt i den lombardiske skulptur. Sannsynlig har motivene kommet gradvis til Norge. Den kan ha blitt tilpasset trearkitekturen, men den kan også være et resultat av impulser utenfor Norge og etablerte tradisjoner her hjemme. I over 100 år kan vi følge Sogn-Valdres komposisjonen over store deler av Sør-Norge. Stilen kombineres også med andre portaltyper. Mot slutten av 1200-tallet blir Sogn-Valdres tradisjonen gradvis borte. Stilen blir en del av en lokal forankret håndverkstradisjon og vi kan følge motivet i folkekunsten helt frem til 1700-tallet. Det er få portaler som har gotisk form. Det er flere grunner til det. En av grunnene er nok at stavkirkebyggingen på 1200 blir mindre. Men de kan også ha forsvunnet med kirker som har blitt revet.

KAPITEL 9. OPPSUMMERING.

Stavkirkens alder og dens mulige tilknytning til et førkristent kultanlegg er en debatt som har pågått siden forskningen på stavkirker startet med J.C.Dahl, Nicolaysen og Dietrichson.

I debatten om opphavet er det to teorier som har dominert innen forskningen. Den ene er hov- teorien, diskusjonen om stavkirken er et resultat av en lengre byggeteknisk tradisjon med utgangspunkt i den førkristne byggeskikk. Den andre teorien stiller spørsmålet om vi må se på stavkirker som et svar på den situasjon som oppsto da kristendommen kom til landet med sitt særegne liturgiske krav. Teorien om hov som en vesentlig forutsetning for stavkirkens konstruksjonssystem kom til å bli et svært viktig tema frem til 1945.

Det var J.C. Dahl, gjennom sine Norgesreiser som oppdaget stavkirkens særpreg arkitektur. Men sitt internasjonale perspektiv forsto han hvor verdifulle de var for den europeiske trebygningssarven i Europa. Han startet arbeidet for å bevare stavkirker for ettertid. Et arbeid som ble videreført av Nicolaysen sammen med arkitektene Christian B. Christie og Georg Anders Bull. Deres dokumentasjon var ikke bare en viktig kilde til Dietrichson sitt arbeid de er også blitt viktige kilder i stavkirkeforskningen frem til i dag. Med sitt motsatte syn på stavkirkens opphav kom Dietrichson og Nicolaysen til å prege forskningen frem til midten av 1940-tallet. Da kom det ny empiri med kirkearkeologien. Hov- teorien ble svekket etter 1945, grunnet manglende kilder.

De arkeologiske utgravninger startet for fullt etter 1945. Med utgravningen under Urnes stavkirke i 1956 ble stavkirkeforskningen brakt opp på et nytt nivå. For første gang avdekket man en grunnplan under kirkegulvet i form av stolpehull. Stolpehull forteller at det har stått flere kirker på samme tuft de, to første må ha vært stolpekirker. Funn av stolpehull ble satt i sammenheng med de gjenbrukte delene.

Utgravingsfunn har gitt forskningen et nytt fundament for vurderingen av spørsmålet om stavkirkens opphav. Undersøkelsen under Urnes stavkirke ble først gjennomført med Christie og Bjerknes på 1950 tallet og Christie og Krogh tidlig år 2000. Christie mente det har stått to kirker på samme tuft, men Bjerknes mente at det har stått tre kirker og begrunner det med funn av gjenbrukte deler blant annet to sviller som Bjerknes mente stammet fra en annen bygning. Gjennom nye undersøkelser på tidlig 2000-tallet mente

Krogh at det har stått fire kirker på samme tuft, den første Urnes 1 kan føres helt tilbake til kristningen av Norge.

Med dette kan vi si at Urnes har en betydning i debatten om stavkirkens forløper og utvikling. Med åreringsdateringen og nye antagelser er det nye monumenter for en ny tolkning av Urnes stavkirke.

I 1966 kom det en avhandling, som i ettertid har hatt stor betydning i spørsmålet om kultstedskontinuitet fra det førkristne bygg til kirke «hørg, hov og kirke». I sin avhandling presenterte Olsen følgende teori: I det førkristne samfunn har det ikke eksistert en egen bygning kalt hov. Kultutøvelse ble i norrøne tid utført i stormennenes hallbygning. Dette er en teori som er omdiskutert. Olsen utøvet en streng kildekritikk der han mente at mye av sagalitteraturen ikke kunne brukes som kildemateriale. Og med det forsvant mye av kilder som tidligere har blitt brukt. Det er først med nye arkeologiske utgravninger der det er avdekket spor etter antatte kultbygninger at hov har dukket opp igjen. Tross flere arkeologiske funn er det ikke blitt trukket konklusjon om det har vært et hov i norrøn tid.

Olsen var ikke før ferdig med sin avhandling da den arkeologisk utgravning startet under kirkegulvet på Mære. Mæreutgravningen ble satt direkte opp til Olsen sin avhandling. Hans- Emil Lidén gjorde en rekke funn under Mære kirke som indikerte at det har stått et hedensk kultbygg på samme plass som dagens kirke ble bygd. Lidén konkluderte med at de funn han tolket på Mære viser at det har vært kultstedskontinuitet på stedet. Men ett funn er ikke nok til at man kan konkludere med at det har vært en kontinuitet fra en antatt førkristen kultbygning til kirke.

Selv med nye arkeologiske funn de siste ti år så mangler det fortsatt å påvise en kronologisk og arkitektonisk sammenheng mellom førkristne kultbygninger og stavkirker. Det er fortsatt ikke empirisk belegg.

Forskningen de siste tiår har fått et tryggere grunnlag. Dendrokronologien har blitt nyttig verktøy for de stilhistoriske dateringer og har langt på vei avgjort dateringsdebatten for stavkirkene.

Mens stavkirkene på 1800-tallet ble tolket i lys av den nasjonale oppbygging av landet som er selvbekreftende symboler blir de i dag tolket sammen med tuften, kirkegården, kulturlandskapet og regionen som en del av den europeiske kulturarv. Et tverrfaglig samarbeid gir en forståelse av den historiske perioden bygningen ble reist i.

APPENDIKS.

Stavkirkene og klimaendring.

Stavkirker er våre eldste stående bevarte trebygninger og er et kulturminne og har verneverdi. Som historiske kilder forteller kirkebygget om byggeteknikk, religion og samfunnsendring. Vi er inne i en tid da vi ser endringer i klimaet og disse endringer kan medføre en trussel mot den kulturarv som stavkirker er. Selv om stavkirker er sterke og har gjennom århundre vært utsatt for varierende klima vil de forventede endringer kunne utsette dem for belastninger som de tidligere ikke har opplevd. Et våtere og varmere klima kan få store konsekvenser, men samtidig er det også mulig at stavbygget med sin lange historie vil håndtere klimaendringer som oppstår.

I perioden 2001-2015 ble det gjennomført en systematisk istandsetting av de 28 bevarte stavkirker i et eget stavkirkeprogram. Dette er bakgrunnen for at riksantikvaren i 2016 støttet prosjektet «Hvorledes sikre og forvalte norske kirkebygninger i fremtidens klima». Dette er et prosjekt som stavkirker inngikk i. Prosjektet ble utført av NIKU. Formålet med prosjektet er skadeforebygging og forvaltning av samtlige stavkirker i en ny klimahverdag som tar utgangspunktet i behovet for å lage en metode som kan brukes til å vurdere skaderisiko. Hver enkelt bygning ble inspisert og sett i forhold til den klimatiske situasjonen. Målet er at overvåking vil gi oss kunnskap som danner grunnlag for en bedre forvaltning av stavkirker og andre middelalder bygg.

Overvåkingen vil bestå av to prosjekter. Det første er at våtere og varmere klima vil øke risikoene for mugg og råte på treverk. Som igjen vil føre til angrep fra skadedyr. Dette er noe som skal overvåkes. Stavbygget er høyreiste bygninger som er utsatt for stor utvendig klimabelastning. Med de forventede klimaendringer vil dette være en enda større trussel i fremtiden. Kirkene plassering i terreng innebærer at de er ekstra utsatt for vær og vind. Konstruksjonen i tre og temperaturforskjeller mellom luft og innvendige overflater gir en risiko for ulike skader på bygning og inventar. Det andre prosjektet er overvåke bygningen med tanke på skader som kan oppstå og utvikle seg grunnet klimabelastningen.

(Riksantikvaren og NIKU.)

TABELL.

Tabell. Urnes stavkirke/stolpekirke

Kirkebygget	Størrelse	Oppført
Urnes 1	32,5 kvadratmeter	Slutten av 900 tallet
Urnes 2	47,5 kvadratmeter	Ca 1060
Urnes 3	Bredden var rundt 3,5 meter Lengden: ukjent	Ca 1070
Urnes 4	Dagens kirke	Ca 1140

Håkon Christie: Urnes 1 og 2

Kristians Bjerkens: Urnes 2,3,4

Knud Krogh: Urnes 1, 2,3,4

ILLUSTRASJON

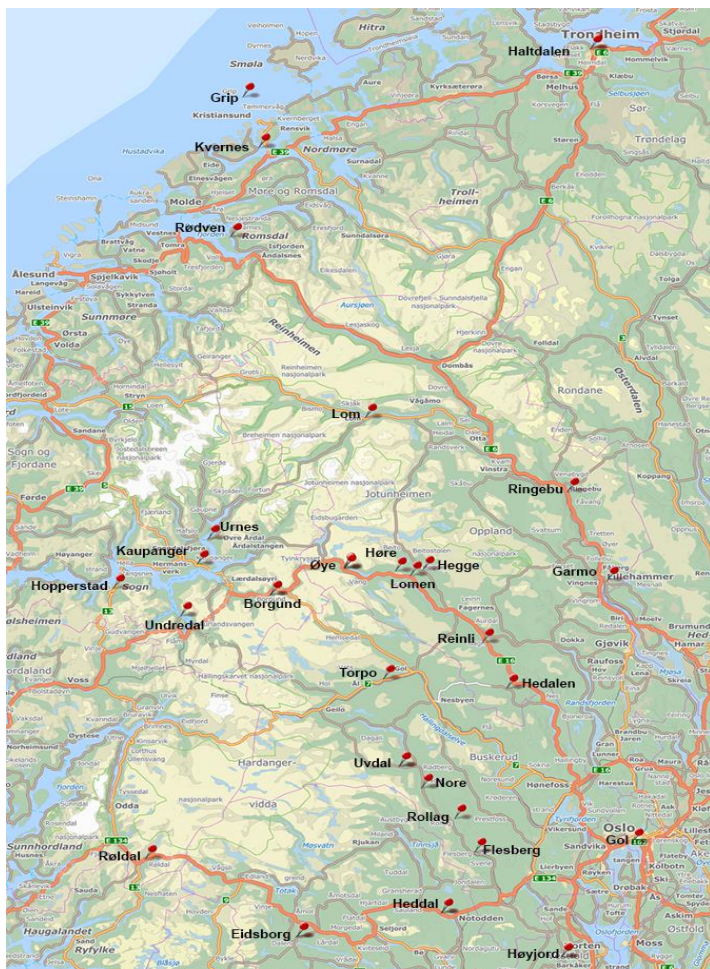

Fig. 1 Kart over eksisterende stavkirker. (Hentet fra Riksantikvaren 02.01.20.)

Fig.2. Plantegning av Veet.

(Tegnet av Raymond Sauvage
artikkelen om Ranheim 02.01.20.)

Fig.3 Tegning av Veet, slik man antok det så ut.

Tegnet av Kari Støren Bins. Begge tegningene er hentet fra
artikkelen om Ranheim 02.01.20.)

Fig. 4. Kapitel Urnes

(Hentet fra Forskning.no 02.01.20)

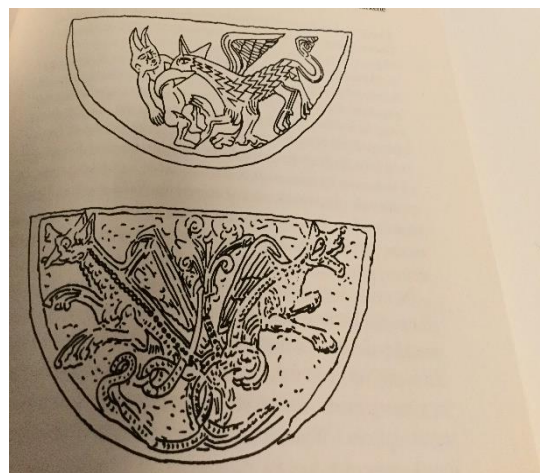

Fig. 5. Tegning av kapitel fra Domkirken i

Stavanger. (Hentet fra P. Anker. Stavkirkens
egenart og historie 1997. 02.01.20.)

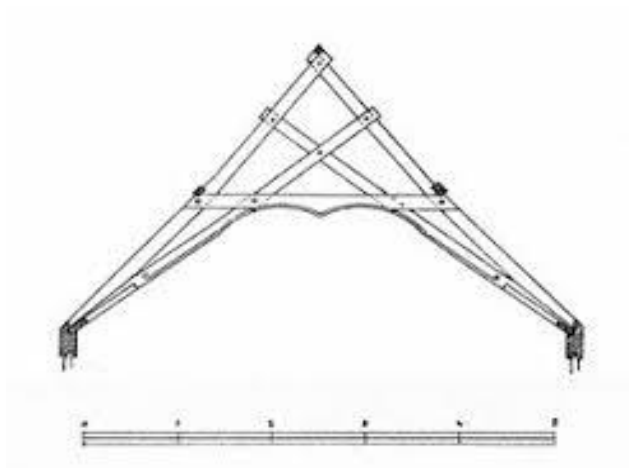

Fig.6. Stavkirkens sperrebind: Eidsborg stavkirke. Tegnet av Johan Meyer. (Henter fra Wikipedia 02.01.20.)

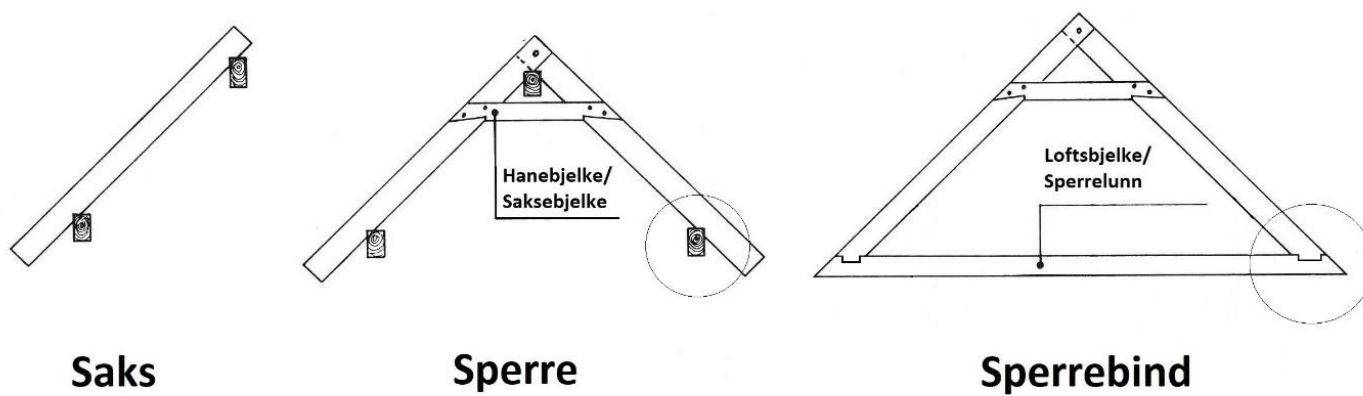

Fig.7. En sperre består av to sakser. Når de settes sammen, får man sperrebind. (Hentet fra Bygg og bevar, 02.01.20.)

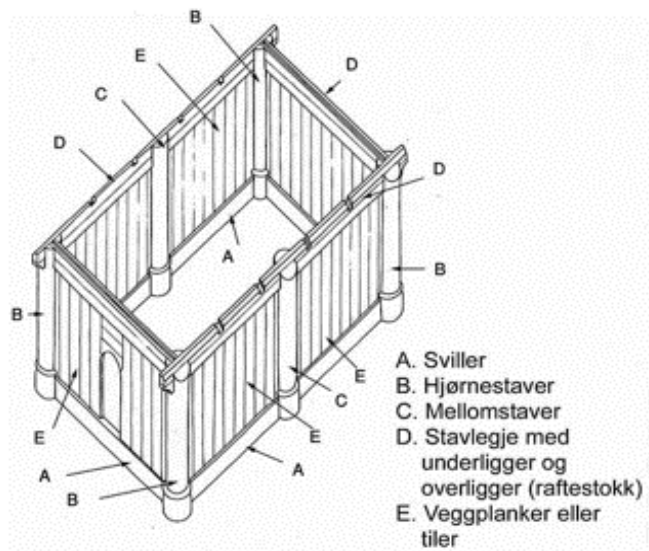

Fig. 8 Stavkirkens rammekonstruksjon (Hentet fra P. Anker Stavkirkene deres egenart og historie s.22, 04.01.20.)

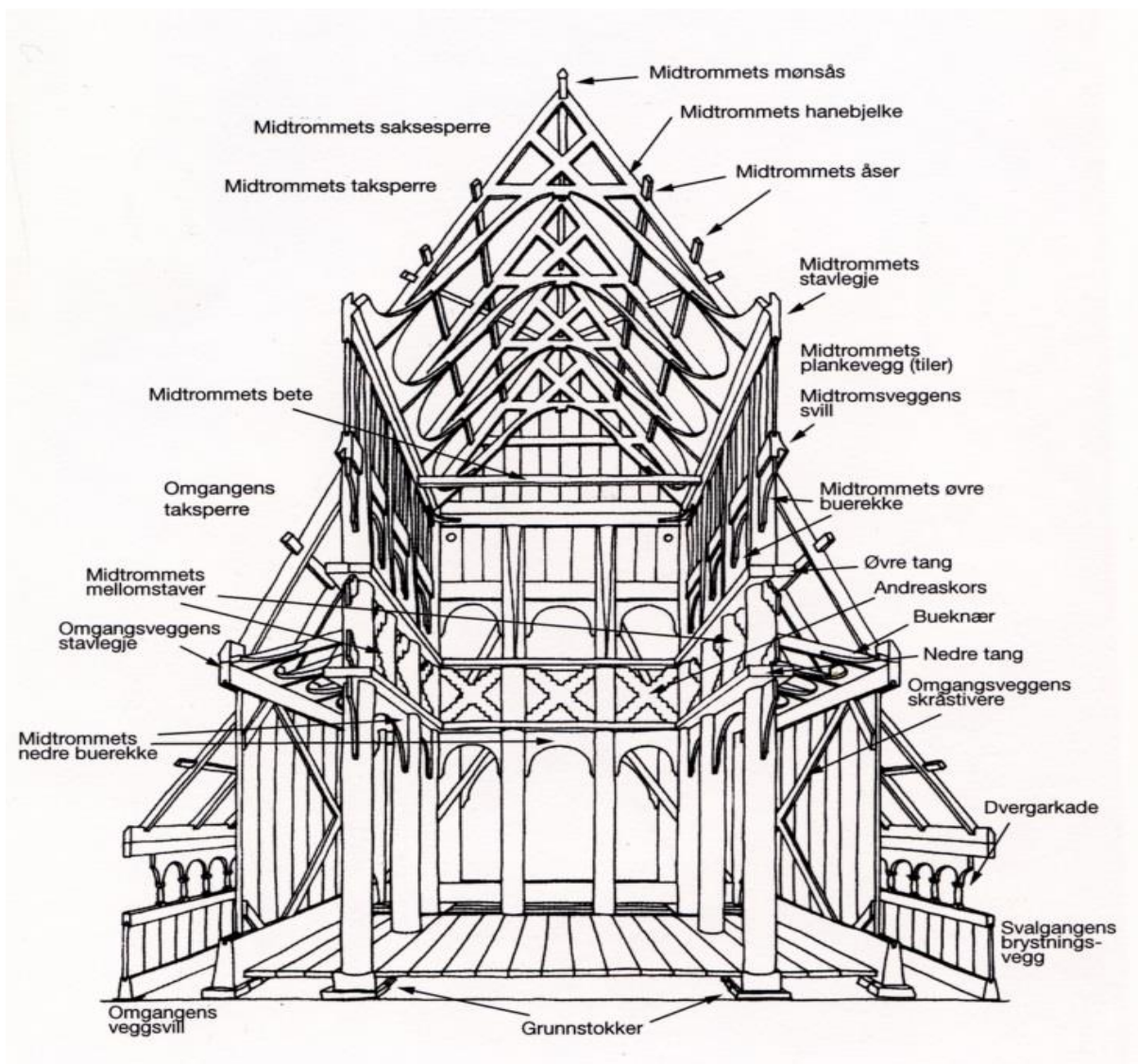

Fig. 9. Stavkirke med hevet midtrom (Borgund). De forskjellige bygningsdelene er navngitt på tegningen. (Tegning: Håkon Christie i P. Anker Stavkirkens egenart og historie side 26. Hentet den 04.01.20.)

Fig.10. Den enkle stavkirke, Haltdalen

(Hentet fra Sverresborg.no 04.01.20.)

Fig.11. Midtmastkirke, Uvdal

(Hentet fra Fortidsminneforeningen 04.01.20.)

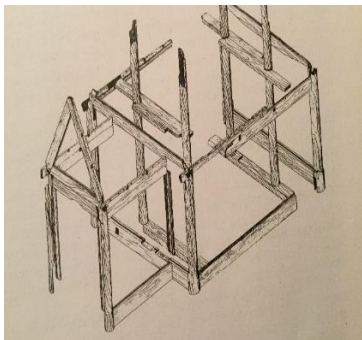

Fig. 12. Vang stavkirke. Tegnet av Ahrens

(Hentet fra FMFÅ 04.01.20)

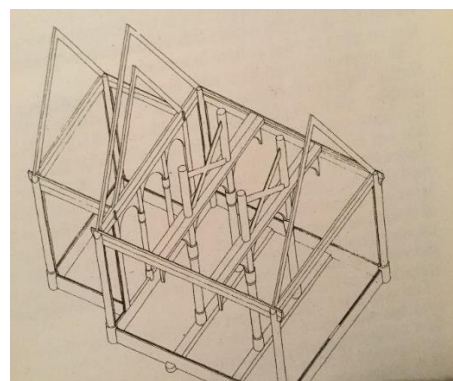

Fig 13. Øye stavkirke. Tegnet av Ahrens

(Hentet fra FMFÅ 04.01.20)

Fig.14. Møretypen, Rødven stavkirke

(Hentet fra Norske-kirker.net 04.01.20.)

Fig.15 Midtromkirke, Urnes stavkirke

(Hentet fra Riksantikvaren 04.01.20.)

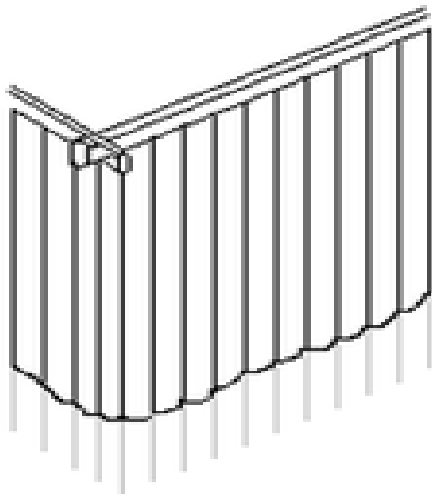

Fig. 16. Palisadevegg

(Hentet fra Wikipedia 04.01.20.)

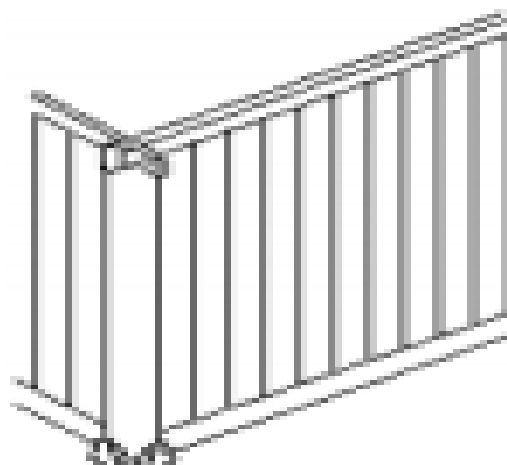

Fig. 17. Stavverk

(Hentet fra kunsthistorie.com 04.01.20.)

Fig.18. Finnstueloftet Voss. (Hentet fra Wikipedia 04.01.20.)

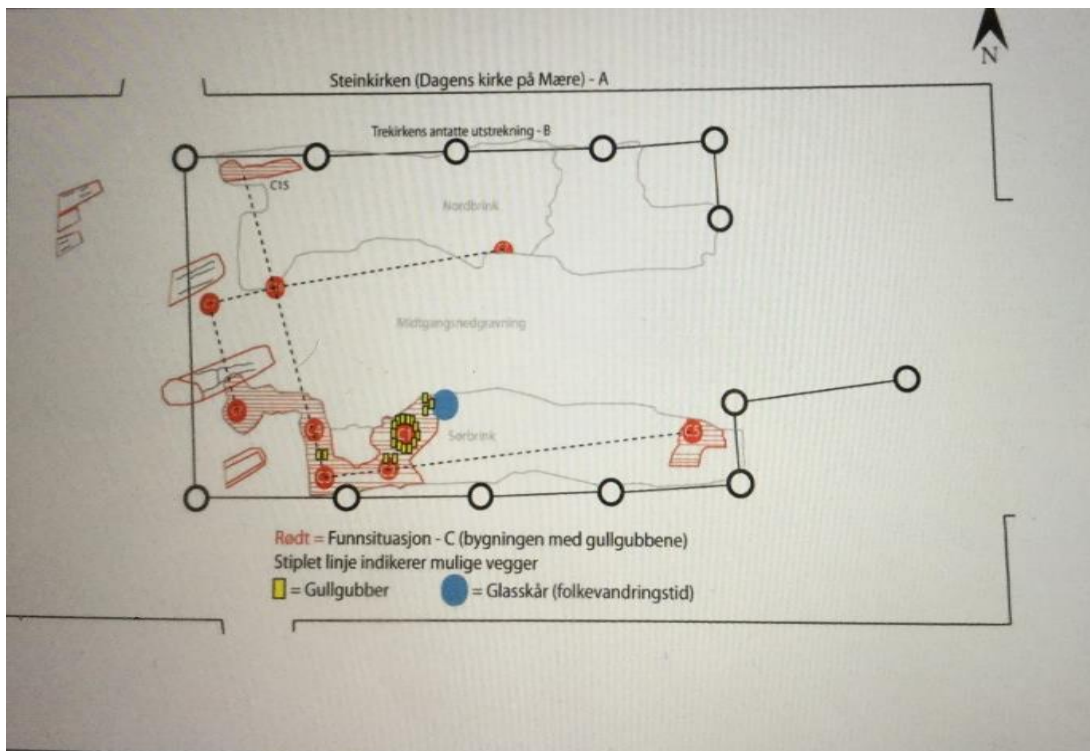

Fig.19. Rekonstruksjon av plantegning 3. (Tegnet av Elin Jensen. Hentet fra Lidén. En Gullgubbe, 04.01.20.)

Fig.20. Gullgubbe, Mærehaugen. (Hentet fra Steinkjerleksikon 04.01.20.)

Fig. 21. Urnes Stavkirke (Hentet fra Kirkenett 04.01.20.)

Fig. 22. Urnes stavkirke (Hentet fra Kirkenett 04.01.20.)

Fig 23. Urnes stavkirke, sett mot koret. (Hentet fra Fortidsminneforeningen 04.01.20.)

Fig. 24. Stolpegrop.)Hentet fra Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Forenings årbok 1958/59.04.01.20.)

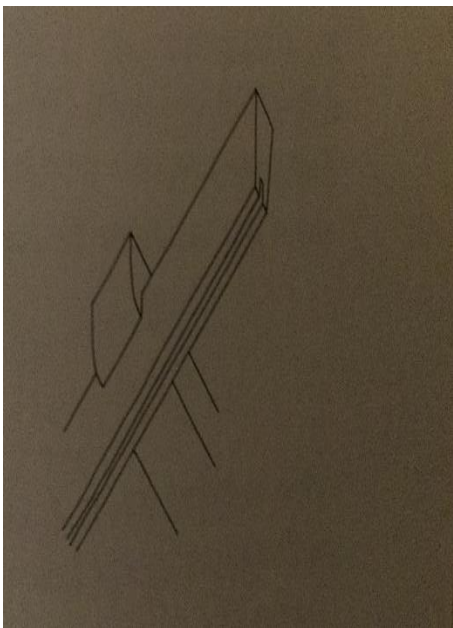

Fig. 25. Grunnstokk og veggsvill.

(Hentet fra P. Anker stavkirkene 1997

04.01.20.)

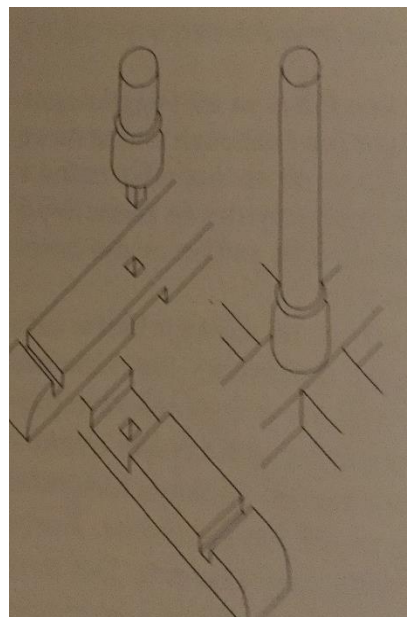

Fig. 26. Grunnstokkramme.

(Hentet fra P. Anker stavkirkene 1997

04.01.20.)

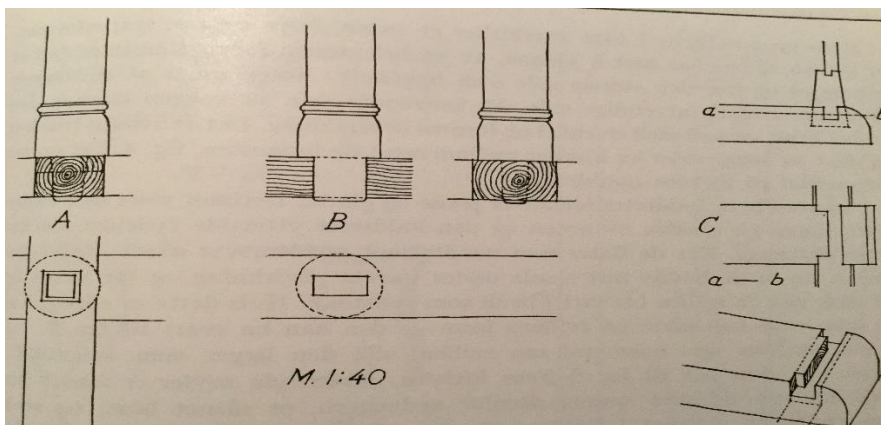

Fig. 27. A og B viser hvordan midtromsøylene er tappet ned i syllstokken. C. Er forbindelsen mellom syllstokk og grunnsvill . (Tegning Christie. Hentet fra Foreningen til Norske

Fortidsminnesmerkeres Årbok 1958. 04.01.20.)

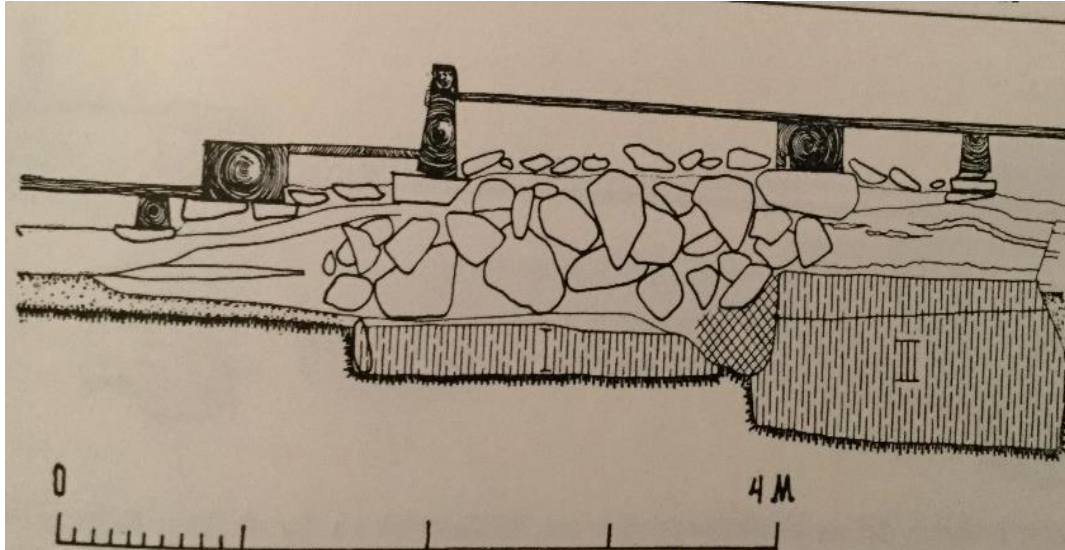
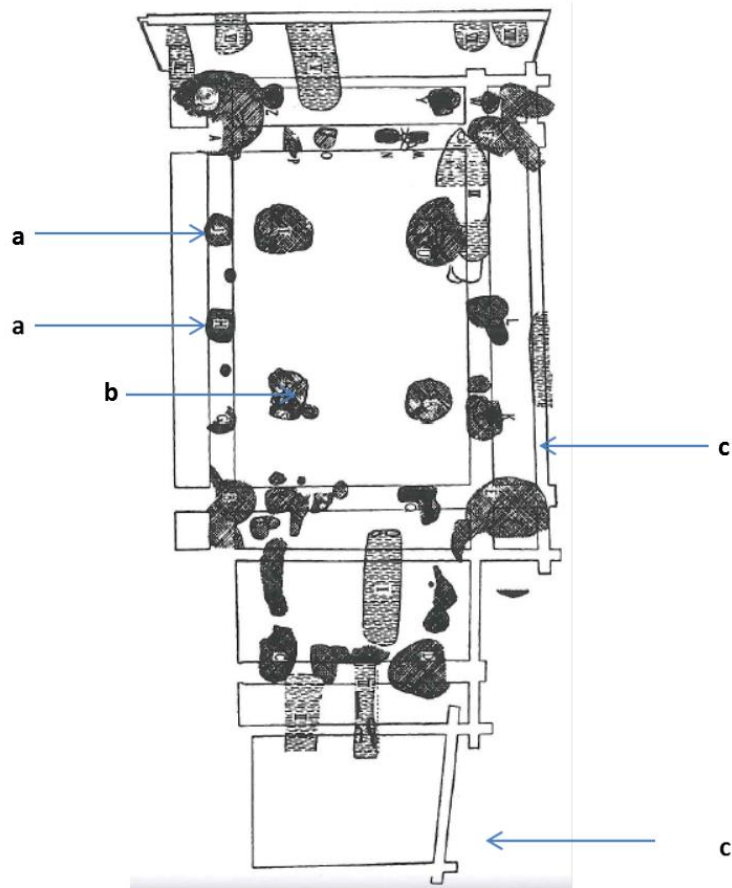

Fig. 28. Langsnitt gjennom koret sett mot nord. Den kryss-skraverte nedgravning for østveggen i Urnes 1 går litt inn i grav 111 og tyder på at den er eldre enn Urnes 1. Tegning. Christie. (Hentet fra Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok 1958.)

a= jordgravne stolpehull for Urnes 1 (Christie)

b= stolpehull uten konsensus om hvis funksjon (Urnes 2, Bjerknes)

c= nåværende kirke (Christi, Urnes 2; men NB! jfr. Bjerknes og Krohg som argumenterer for 4 kirker)

Fig. 29. Grunnplan Urnes stavkirke. (Hentet fra Anker, Stavkirkenes egenart og historie 1997 side 62. 0.4.01.20.)

Fig.30. Årringer fra tømmer (Hentet fra lokalhistoriewiki.no den 25.01.20.)

Fig. 31. Haltdalen Vestportalen, enkel portal. Opprinnelig fra Ålen stavkirke. (Hentet fra Sverresborg 04.01.20.)

Fig. 32. Vangeportalen, Lomen, rundbue portalåpning. (Hentet fra Kunsthistorie.com 04.01.20.)

Fig. 33. Hedal stavkirke. Den har en firkantet portalåpning.

Tegnet av G.A. Bull omkring 1853. (Hentet fra Wikipedia 04.01.20.)

Fig. 34. Fra Nord portalen Urnes stavkirke.

Fig. 35. Fra Nord portalen Urnes stavkirke.

(Hentet fra Forskning.no og Wikipedia 04.01.20.)

Fig. 36 Jelling steinen. Det er antatt er steinen har vært fargelagt. (Hentet fra danmarkshistorie.dk 04.01.20.)

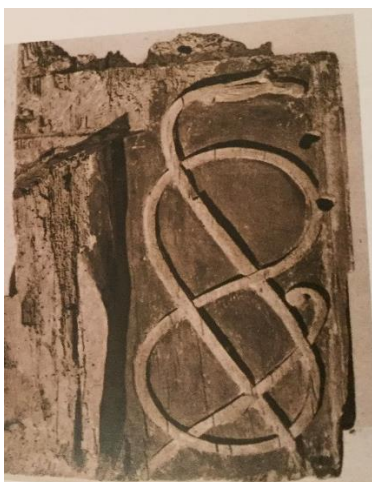

Fig. 37. Stavlegje fra Hørning. (Hentet fra Anker & Havran De norske stavkirker 2005, s.41. 04.01.20.)

Fig.38. Dragehode fra Hopperstad stavkirke. (Hentet fra Wikipedia 04.01.20.)

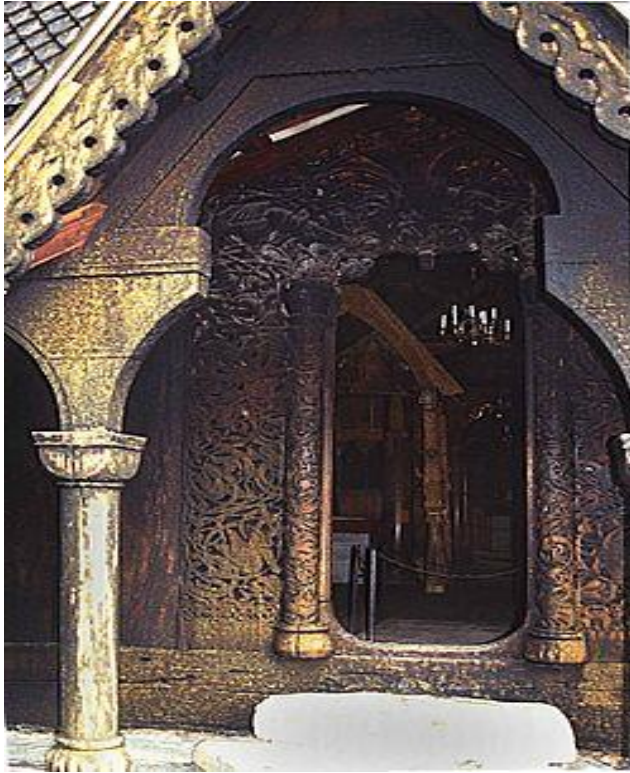

Fig.39. Vestportalen Hopperstad stavkirke. (Hentet fra Wikipedia 04.01.20.)

Fig 40. Ulvik portal. (Hentet fra Wikipedia 04.01.20.)

Fig. 41. Portal fra Ål stavkirke (Hentet fra Wikipedia 04.01.20.)

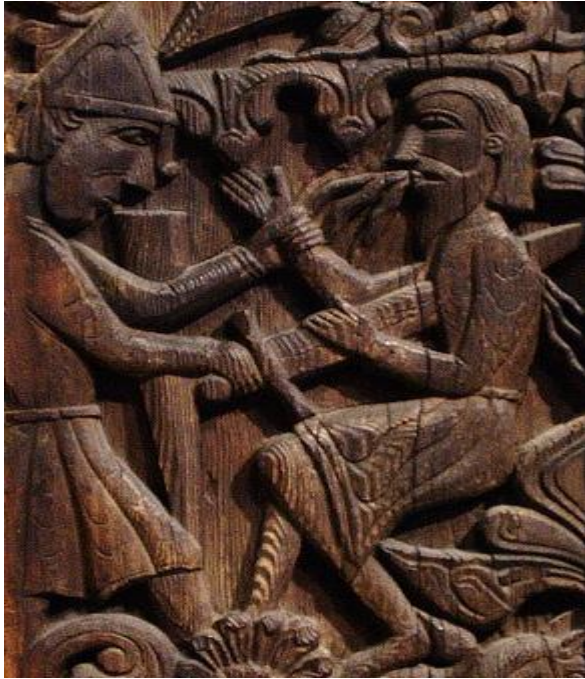

Fig. 42. Hylestad portalen. Motiv: Sigurd Fåvnesbane. (Hentet fra Wikipedia 04.01.20.)

Fig. 43. Medaljong med Sigurd Fåvnesbane motiv. (Hentet fra: Treskjærerverkstedet.no 04.01.20.)

Fig. 44. Portal fra Nesland stavkirke, revet 1847. Venstre side er bibelske motiver, Evas skapelse, Noas ark, Moses og egypterne. (Hentet fra kulturhistorisk museum 04.01.20.)

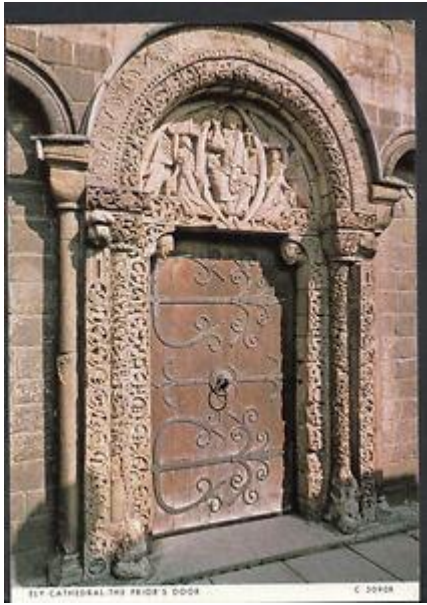

Fig. 45. Priors Doorway i katedralen i Ely, England. Hentet fra Anker&Havran 2005. 04.01.20.)

LITTERATURLISTE.

- Ahrens, C.** (1994). Om stavkirkeproblemet. FMFÅB. Side 37-50. Oslo.
- Anker, P.** (1970). The art of Scandinavia 1 London Hamlyn.
- Anker, P.** (1977). Om dateringsproblemet i stavkirkeforskningen i Historisk tidsskrift nr. 2 side 103-142.
- Anker, P.** (1997). Stavkirkene deres egenart og historie. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Anker, L.** (2001). Om stakk og stein. Middelalderens stav og steinkirker i Sogn i lys av økonomiske forhold. FMFÅB side 97-109. Oslo.
- Anker, L & Havran, J.** (2005). De norske stavkirkene. Oslo: Afro.
- Beda.** (1979). Pavens brev til misjonen, angelsakserne, ble samlet og bevart av munken Beda. Beda avsluttet sitt verk Anglernes kirkes historie ca. 731. Thorleif Dahls Kulturbibliotek Aschehoug. Oversatt av Else Schjøth. Oslo.
- Berg, A.** (1995). Norske tømmerhus fra mellomalderen. Oslo.
- Bjerknes, K.** (1944). Romansk og gotisk i våre stavkirker. En studie omkring Hopperstadkirken. FMFÅB side 7-42. Oslo.
- Bjerknes, K.** (1948). Fra hov til stavkirker. Småskrifter nummer 2. Selskabet til Vitenskapenes fremme.
- Bjerknes, K.** (1958/59). Urnes stavkirke. Har det vært to bygninger forut for den Nuværende kirke? FMFÅB s. 75 -96. Oslo.
- Bjerknes, K.** 1976. Kaupanger stavkirke og dens konstruksjoner. Oslo.
- Blindheim, M.** 1965 Norwegian Romanesque Decorative Sculpture. London.
- Brekke, N. G. Nordhagen, P. J, og Lexau, S.S.** (2008). Norsk arkitekturhistorie. Fra steinalder og bronsealder til det 21. århundret. Kapitelet om stavkirkene, side 91-122. Oslo: Samlaget.
- Brink, S.** (1992). Kultkontinuitet från bosättningshistorisk utgångspunkt. I kontinuitet i kult og tro från vikingetid till medeltid. Red. Nilsson B side 105–127. Uppsala.

- Bugge, A.** (1934). Kirkebygging og deres utstyr side 189-270. Nordisk kult 23. Oslo.
- Bugge, A.** (1953). Norske stavkirker. Oslo: Dreyers forlag.
- Christie, H.** (1958/59). Urnes stavkirkes forløper. Belyst ved utgravninger under kirken. FMFÅB side 49-74. Oslo
- Christie, H.** (1974). Middelalderen bygger i tre. Oslo.
- Christie, H.** (1981). Lorentz Dietrichson og stavkirkeforskningen i kunst og kultur 64. Side 160-172. Oslo.
- Christie, H.** (1981). Stavkirkene. Arkitektur i Norges kulturhistorie bind 1. side 139-250 og 253-355. Red. Berg K. Oslo.
- Christie, H.** (2009). Urnes stavkirke. Oslo.
- Dahl, J.C.** (1837). Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegens. Dresden.
- Danbolt, G.** (1997). Norsk kunsthistorie. Bilde og skulptur fra vikingtida til i dag. Side 30-50. Oslo: Det norske samlaget.
- Dietrichson, L.** (1878). Den norske treskjærererkunstens opphav. Christiania. Hentet fra Nasjonalbiblioteket 03.09.19.
- Dietrichson, L.** (1892). De norske stavkirker. Studier over deres system, oprindelse og historiske udvikling: et bidrag til Norges middelalderske bygningskunsts historie. Kristiania. Cammermeyer forlag. Hentet fra Nasjonalbiblioteket 17.09.2019.
- Den eldre Edda.** (1899). Nornrøne Oldkvad fra vikingtiden 9 – 11 aahundre. Oversatt av Gjessing G.H. Kristiania. Hentet fra Nasjonalbiblioteket 10.10.2019.
- Ekroll, Ø.** (1997). Med kleber og kalk: Norsk steinbygging i mellomalderen. Oslo: Samlaget.
- Fuglesang, S.H.** (1981). Vikingtidens kunst i Norsk kunsthistorie Bind 1. Oslo: Gyldendal norske forlag.
- Fuglesang, S.H.** (1986). Ikonographie der Scandinavischen Runensteine der Jungeren Wikingerzeit. Red. Roth I.H. Zum Problem der Deutung fruhmittelalterliche Bildinhalte Sigmaringen. Side, 184 -210.

- Fuglesang, S.H.** (2004). Dekor, bilder og bygninger i kristningstiden. Religionskifte i Norden Brytninger mellom nordisk og europeisk kultur 800-1200 e.kr. Skriftserie 6. Senteret for studier i vikingtid og nordisk middelalder. Red. Sigurdsson med flere. Side 197-294. Oslo.
- Gunnes, E.** (1971). Gammelnorsk homilieboek. Oversatt av Astrid Salvelsen. Trondheim. Hentet fra Nasjonalbiblioteket 02.12.2019.
- Hauglid, R.** (1973). Norske stavkirker. Dekor og utstyr. Oslo: Dreyer forlag
- Hauglid, R.** (1976). Norske stavkirker. Bygningshistorisk bakgrunn og utvikling. Oslo: Dreyer forlag.
- Hedager, L.** (1999). Skygger av en annen virkelighet. Oldnorske myter. Oversatt av Kåre Lie. Oslo: Pax Forlag.
- Heimskringla.** Snorres Kongesagaer. (1900) [2003]. Utgiver Gustav Storm. Oversatt av: Anne Holtmark og Didrik Arup Seip. Red: Finn Hødnebo. Oslo: J. M. Stenersens Forlag A.S.
- Hohler, E.B.** (1976). The Capitals of Urnes and their Background. Acta Archaeologica 46 side 1-60. København.
- Hohler, E.B.** (1981). Stavkirkene-Den dekorative skurd. I Norges kunsthistorie bind 1. Red. Berg, K. side 253-355. Oslo: Gyldendal Norske Forlag.
- Hohler, E.B.** (1993). Norske stavkirkeportaler 1-11. Oslo.
- Hohler, E.B.** (1995). Stavkirkeportalene og deres symbolikk. FMFÅ. Side 169-190.
- Hohler, E.B.** (1999). Norwegian Stave Church Sculpture 1 og 2. Scandinavia University Press. Oslo.
- Hofseth, E.H.** (1988/99). Kirken den er et gammelt hus. Religiøs tradisjon eller brudd. U.O. Årbok side 129-51.
- Hultgård, A.** (1992). Religiøse forandringer, kontinuitet i kult og tro frå vikingtid til medeltid. Uppsala.
- Hårdh, B & Larsson, L.** (1998). Uppåkra – focus för ett nytt projekt. I Uppåkra rikedomar ur jorden: Utställningskatalog. Red. Hejl, L s. 7–19. Lunds Universitets Historiska Museum, Lund.

- Jensenius, J.** (1997). Planlegging av Undredal stavkirke. 1. Red. Djupedal E. Jubileumsskrift for Undredal stavkirke. Undredal: 36-37 og 145-147.
- Jensenius, J.** (1988). Lomen stavkirke. En matematisk analyse. Oslo.
- Jensenius, J.** (1988). Kirkene ingen kunne målbinde. En undersøkelse av proporsjoneringsystemer i norske kirker. Viking side 117 -134. Oslo.
- Jensenius, J.** (1998). Røldal stavkirker eller? I Viking side 131-143.
- Jensenius, J.** (2001). Trekirkene før stavkirkene. En undersøkelse av planlegging og design av kirker før ca. år 1100. Avhandling. Oslo.
- Jensenius, J.** (2006). Lorentz Dietrichson «De norske stavkirker». En klassiker. Viking side 275-288.
- Jensenius J.** 2007. «Staver som brytes og kirker som faller. Vedlikehold og rivning av kirker i middelalderen». Kirker og kultur nr. 5, side 418-429.
- Jensenius, J.** (2010). Prosjektering av trekirker i norsk vikingtid og middelalder i Viking nummer 69 side 157-172. Oslo.
- Jørgensen, L.** (1998). En storgård fra vikingtiden ved Tissø, Sjælland. Lund.
- Krogh, K.J.** (1971) «Kirkene på Urnes». I Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie side 146-194.
- Krogh, K.J.** (2011). Urnesstilens kirke. Oslo: Pax forlag.
- Kulturminneloven**, tilgjengelig fra <<https://lovdata.no/dokument/NL/lov1978-06-09-50>>
- Larsson, L.** (2006). Ritual building and ritual space. I Old Norse religion in long term Perspective. Red. Andrén, Jennbert, A.K & Raudevere, C. side 248-253. Vägar til Midgård 8, Nordic Academic Press. Lund.
- Lidén, H-E.** (1969). From Pagan Sanctuary to Christian Church. The Excavation of Mære Church in Trøndelag.
- Lidén, H-E** (1986). Tre eller stein? Bidrag til en kultur geografisk analyse av forholdet mellom tre og steinarkitekturen i Hordaland i middelalderen. Hikuin 12. Høybjerg side 93-100.

- Lidén, H-E.** (1991). Fra antikvitet til kulturminne. Trekk av kulturminnevernets historie i Norge. Oslo: Abstrakt forlag.
- Lidén, H-E.** (1995). De tidligste kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan? I Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge. Red. Lidén, H-E. side 129-141. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lidén, H-E.** (1996). Utgravningen i Mære kirke. Hvordan skal funnene tolkes? I Før og etter Stikkelstad 1030. Religionsskiftet, Kulturforhold, Politisk makt. Red. Walberg, Ø Seminar på Stikkelstad 1994. Stikkelstad Nasjonale kultursenter, Verdal.
- Lidén, H-E.** (1999). Undersøkelsene i Mære kirke. En gullgubbe. Festskrift til Hans-Emil Lidén. Red. Hoff, A, M. & Hommedal, A, T. side 1-64. Alvheim & Eide. Side 1-64. Akademisk forlag.
- Lidén, H-E.** (2005). Nicolaysen, N. Et blad i norsk kulturminneverns historie.
- Magerøy, H.** (1998). Urnes stavkirke. Ornesætten og Ordnes godset. Historiske tidsskrift 2 side 121-144. Oslo.
- Munch Stamsø, G.** (1991). Hus og hall. En høvding gård på Borg i Lofoten. Odense.
- Mårtensson** (1983). Stavkyrkor i Lund 1.Hikuin 9. Høybjerg side 43–162.
- Nicolaysen, N.** (1888). Om hov og stavkirker. Bok og artikkel i historisk tidsskrift. Grøndahl & Sønns bogtrykkeri, Kristiania. Hentet fra Nasjonalbiblioteket 01.12.2019.
- Olsen, M.** (1915). Hedenske kultminner i norske stedsnavn 1. Kristiania.
- Olsen, O.** (1966). Hørg, hov og kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier. Avhandling. Universitet i København.
- Olsen, O.** (1969). «Comment» Til Rapporten fra Mære utgravningen.1969.
- Olsen, O.** (1986). Is there a relationship between pagan and Christian places of worship in Scandinavia? The Council of British Archeolog. Research Report 60.
- Pedersen, E.L.** (1997). Urnesportalen. Monumental ornamentikk eller dekorativ meningsverk. En diskusjon om motiv og ikonografi. Hovedoppgave UIB Upublisert.
- Qvale, W.** (1990). Lorentz Dietrichsson verk om «De norske stavkirker» og dets plass i norsk stavkirkeforskning. En analyse av en forskningstradisjon.

Qvale, W. (1993). Stavkirkeproblemet i forskningshistorisk belysning. I kunst og kultur 2 side 66-88. Oslo.

Rønne, P. (2013). Horg, hov og ve – Et førkristent kultanlegg på Ranheim i Sør – Trøndelag. Artikkel. NTNU Vitenskapsmuseet.

Skre, D. (1988). Gård og kirke, bygd og sogn. Organiseringsmodeller og organiseringsenheter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen.

Snorre (1995). Norges kongesagaer. Oslo.

Snorre, Edda (2003). Oversatt av Anne Holtsmark Oddi Lid. Printing Press Island.

Steinsland, G. (1990). De nordiske gullblekk med parmotiv og nordisk fyrsteideologi. Collegium Medievale vol.3, side 1 til 80.

Steinsland, G. (2000). Den hellige kongen. Om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalderen. Oslo: Pax forlaget.

Steinsland, G. 2005. Norrøn religion, myter, riter og samfunn. Oslo: Pax Forlaget.

Steinsvik, L. (1996). Gravminner og maktsenter. Før og etter Stiklestad 1030. Seminarrapport, Verdal side 88.

Skre, D. (1988). Gård og kirke, bygd og sogn Øvre Ervik.

Storsletten, O. (1993). En arv i tre. De norske stavkirker. Oslo.

Storsletten, O. (1997). «De norske stavkirkene av Møre-typen». Kirkja ok Kirkjuskurd. Red. Arnadottir, L & Kittan, K. Side 42-51.

Storsletten, O. (2002). Takene taler. Norske takstoler 1100-1350- Avhandling, Arkitekthøgskolen i Oslo.

Storsletten, O. (2004). Preken fra en takstol, Bokanmeldelse av Ola Storsletten, *Takene taler. Norske takstoler 1100-1350*, klassifisering og opprinnelse. Del I, 444 s., del II, 314 s. CON.TEXT, avhandling 10, Arkitekthøgskolen i Oslo 2002. FMFÅB 2004, vol. 158:189-192.

Storsletten, O. Kirker i Norge (2008). Etter reformasjon 1600 tallet. Oslo.

Storsletten, O. (2015). Kanskje den minst påaktete. Undersøkelser og datering av Høyjord stavkirke i FMFÅB side 233-244. Oslo.

INTERNETT KILDER

Den norske kirke- Møre bispedømme. 12.12. 2019

Fortidsminneforeningen. 12.12.2019.

Lokalhistoriewiki 25.01.20.

NIKU/ Riksantikvaren 2017

Riksantikvaren, oktober 2019

Stavkirke.info, oktober 2019.

Store Norske leksikon: Eyrbyggjasagaen. Skrevet av Hallvard Magerøy UIO. 6 mars 2017.

.

SUMMARY

In Norway, there is a type of building that has stood as a symbol of the Middle Ages: the stave churches. Originally there were about 1200 stave churches, today there are only 28 left. Where the stave churches come from, why they have their distinctive appearance and their possible association with a pre-Christian building, has been discussed in research since the 1800s.

Up to 1945, there have been two theories that have been central: hov theory: the stave church originated in the pre-Christian cult building and the basilica theory: the stave church originated in the Romanesque stone church.

Two important researchers in the 1880s were Lorentz Dietrichson and Nicolai Nicolaysen. They had an opposite view of the origin of the stave church.

The possible connection of the Stave Church to a pre-Christian cult building was weakened after 1945. Then new knowledge came in in the form of church excavation. A floor plan was uncovered for the first time under the church floor of Urnes Stave Church. In 1966 Olaf Olsen came up with his theory: In the pre-Christian society there has not been a separate sacral building, hov. With this, the notion of cult site continuity ceased to function as before. At the same time, the archaeological excavations started under the church of Mære, where finds were interpreted by Hans - Emil Lidén as cult site continuity.

Dietrichson was the first to group stave church portals by motif and style. He also showed how closely related the portals were to the Romanesque church sculpture

It is only with the research of Martin Blindheim and Håkon Christie that we get a clear recognition that both stave church architecture and portal sculpture emerge from a professional craftsman environment. Blindheim, for the first time put the portal decoration into an international context. This work was continued by Erla Hohler, who catalogued and discussed the available material. Stave churches are compared with various wooden churches and Hohler concludes that the construction is likely traceable to the British Isles.

